

ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΔΥΤΙΚΗΣ ΜΑΚΕΔΟΝΙΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΦΛΩΡΙΝΑΣ
ΠΑΙΔΑΓΩΓΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΔΗΜΟΤΙΚΗΣ ΕΚΠΑΙΔΕΥΣΗΣ

**ΕΡΕΥΝΑ ΣΧΟΛΙΚΩΝ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΩΝ: 1897-1937: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ
ΕΡΕΥΝΑ ΤΩΝ ΕΡΜΗΝΕΥΤΙΚΩΝ ΚΑΙ ΔΙΔΑΚΤΙΚΩΝ
ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΕΩΝ ΤΗΣ ΠΕΡΙΟΔΟΥ ΣΕ 3 ΣΧΟΛΙΚΑ ΕΓΧΕΙΡΙΔΙΑ ΤΗΣ
ΣΤ΄ ΤΑΞΗΣ ΤΟΥ ΔΗΜΟΤΙΚΟΥ**

ΠΤΥΧΙΑΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ
ΤΟΥ ΧΑΡΑΛΑΜΠΟΥ ΜΑΤΣΚΑΛΙΔΗ

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ
ΚΩΣΤΑΣ ΚΑΣΒΙΚΗΣ

ΦΛΩΡΙΝΑ
Ιούνιος, 2018

Φύλλο εξέτασης

1. Επόπτης: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

2. Δεύτερος Βαθμολογητής: _____

Βαθμός: _____

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Γενικός Βαθμός: _____

Ο/η συγγραφέας..... βεβαιώνει
ότι το περιεχόμενο του παρόντος έργου είναι αποτέλεσμα προσωπικής εργασίας και ότι έχει
γίνει η κατάλληλη αναφορά στις εργασίες τρίτων, όπου κάτι τέτοιο ήταν απαραίτητο, σύμφωνα
με τους κανόνες της ακαδημαϊκής δεοντολογίας.

Υπογραφή:

Ημερομηνία:

Πίνακας Περιεχομένων

Περίληψη.....	4
Abstract	5
Πρόλογος	6
1. Το σχολικό εγχειρίδιο στην Νεοελληνική εκπαίδευση	8
1. 1. Το Εκπαιδευτικό Σύστημα από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους.....	8
1. 2. Το Γλωσσικό ζήτημα και το Σχολικό Εγχειρίδιο	11
1. 3. Το σχολικό εγχειρίδιο στη μεταψυχροπολεμική περίοδο.....	15
1. 4. Ευρωπαϊκή συμμετοχή.....	16
2. Σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας	18
3. Έρευνα σχολικών εγχειριδίων: Ιστορικό υπόβαθρο.....	20
3. 1. Έρευνα εγχειριδίων: Ελλάδα.....	24
4. Στόχοι και μεθοδολογία της έρευνας	27
5. Αποτελέσματα.....	30
5. 1. Ελληνοτουρκικός Πόλεμος (1897).....	30
5. 2. Κίνημα στο Γουδί (1909).....	32
5. 3. Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908).....	35
5. 4. Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)	39
5. 5. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914).....	44
5. 6. Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922)	49
5. 7. Περίοδος Μεσοπολέμου (έως 1937)	56
6. Συμπεράσματα.....	62
Βιβλιογραφία.....	68

Περίληψη

Στην παρούσα εργασία ερευνήθηκαν τρία σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας της Στ' τάξης του Δημοτικού, που διδάχθηκαν από το 1996 έως και σήμερα, από κοινού με τα αντίστοιχα Βιβλία Δασκάλου και Τετράδια Εργασιών. Σκοπός της εργασίας ήταν να συγκριθεί ο τρόπος παρουσίασης γεγονότων της ελληνικής και παγκόσμιας ιστορίας από το 1897 έως το 1937 και να ερμηνευθεί το περιεχόμενο των ενοτήτων, όπως παρουσιάζεται σε κάθε σχολικό εγχειρίδιο. Χρησιμοποιήθηκε η συγκριτική ερμηνευτική προσέγγιση, κατά την οποία επιχειρήθηκε η ερμηνεία των βασικών κειμένων των τριών εγχειριδίων. Επίσης, σύμφωνα με την ποιοτική ανάλυση περιεχομένου, επιχειρήθηκε η επεξήγηση σημείων των ενοτήτων σε συνδυασμό με τις πηγές και τα ερωτήματα που παρέχονται.

Αρχικώς παρατέθηκε εισαγωγή, στην οποία έγινε ιστορική αναφορά για το σχολικό εγχειρίδιο κατά την νεοελληνική εκπαίδευση, γενικά, αλλά και το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας και το περιεχόμενό του, ειδικά. Σύντομη αναφορά έγινε και στην έρευνα των σχολικών εγχειριδίων σε παγκόσμιο επίπεδο, με έμφαση στον ελληνικό επιστημονικό χώρο, μέσω των εκπονημένων εργασιών της επιστημονικής κοινότητας. Κατόπιν, παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα και συμπεράσματα της παρούσας εργασίας. Από την έρευνα προέκυψαν ομοιότητες και διαφορές μεταξύ των τριών εγχειριδίων ως προς τον τρόπο παράθεσης των γεγονότων, την έκταση που διατίθεται γι' αυτά, το περιεχόμενο, καθώς και το περιεχόμενο που σχετίζεται με τα γεγονότα. Επίσης, διάσταση παρατηρήθηκε και στον βαθμό παρουσίασης εθνοκεντρικών προσεγγίσεων των γεγονότων αλλά και στην θεματολογία της ιστορικής αφήγησης αυτών. Τέλος έγινε συνολική αποτίμηση για τα τρία σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, της περιόδου, με βάση τα ευρήματα της παρούσας έρευνας και λοιπών επιστημονικών ερευνών.

Λέξεις/ φράσεις κλειδιά: Σχολικά εγχειρίδια ιστορίας, Έρευνα σχολικών εγχειριδίων, Πρωτοβάθμια εκπαίδευση, Ιστορία

Abstract

In the present paper, three history textbooks of the 6th grade, which have been used from 1996 since today, have been researched, with their own Teacher's books and Workbooks. The aim of this paper was to compare the way of presenting the facts of Greek and worldwide history from 1897 since 1937 and to interpret the content of the teaching units, as it is presented in each textbook. The comparative interpretive approach was used, in which the interpretation of the basic texts of the textbooks has been attempted. Also, based on quality content analysis, the clarification of the key points of the teaching units, combined with the historical sources and questions provided, was attempted.

First, an introduction was quoted, in which a historical reference was been made, about the textbooks during the Modern –Greek education, in general, and specifically about the History textbooks and their content. Also, a brief reference has been made on the research on history textbooks universally, and especially among the Greek scientific area, through the already prepared work of scientists. Afterwards, research's findings and conclusions have been presented. Similarities and differences have been found between these three textbooks, regarding the way in which the facts are presented, the text's length, the content, and the correlated context. Additionally, divergence was observed in the degree of presentation of the ethnocentric approaches of the events and the themes of their historical narrative. Finally, a total valuation of the three history textbooks has been made based on the findings of the current paper and of other scientific ones.

Key words: History textbooks, Textbooks' research, Primary Education, History

Πρόλογος

Το μάθημα της Ιστορίας, ανέκαθεν, αποτελούσε το αγαπημένο μου αντικείμενο προς μελέτη. Ήταν το μάθημα, εκείνο, που πάντα γνώριζα πολύ καλά, και ήμουν «διαβασμένος». Από την αρχή κάθε σχολικής χρονιάς το βιβλίο της Ιστορίας, ήταν το πρώτο που έριχνα μια ματιά, ώστε να γνωρίζω εκ των προτέρων σε ποιες χρονικές περιόδους αναφέρεται. Επίσης, αποτελούσε και το μοναδικό σχολικό βιβλίο, που διάβαζα στον ελεύθερο χρόνο μου ή και με το πέρας του σχολικού έτους, ιδιαίτερα για να μάθω τις διδακτικές ενότητες που ήταν εκτός ύλης, αλλά και για να διαβάσω τις πηγές, τις οποίες ελλείπει χρόνου, ο/η εκπαιδευτικός παράβλεπε.

Ωστόσο, το σχολικό εγχειρίδιο πάντα ήταν το έναυσμα για περισσότερη αναζήτηση σε άλλες πηγές, όπως εξωσχολικά ιστορικά βιβλία, εγκυκλοπαίδειες και διαδίκτυο. Η εμμονή του σχολικού βιβλίου στα ελληνικά πράγματα, κυρίως στα στρατιωτικά και πολιτικά, με ενοχλούσε και με προβλημάτιζε, καθώς θεωρούσα αδιανόητο, μόνον αυτά τα 2 είδη να αποτελούν την ιστορία. Τι γινόταν, άραγε, στην κοινωνία την ώρα που διαδραματιζόταν η Μεγάλη Επανάσταση του '21; Υπήρχε πολιτισμός την περίοδο εκείνη; Υπήρχε πολιτισμός μετά την σύσταση του Ελληνικού κράτους; Και το βασικό μου ερώτημα, «Τι γίνεται στον υπόλοιπο κόσμο, όταν λαμβάνουν χώρα όλα αυτά τα γεγονότα στον ελληνικό/ελλαδικό χώρο;». Ο/η εκπαιδευτικός ή το βιβλίο πληροφορούσε συνοπτικά για τα υπόλοιπα έθνη/ κράτη αλλά ποτέ αρκετά, ώστε να μην χρειαστεί να αναζητήσω περαιτέρω πληροφορίες. «Αμερικανική επανάσταση», «Γαλλική επανάσταση», «Οκτωβριανή επανάσταση», «Βιομηχανική επανάσταση», «Διαφωτισμός», και πολλά ακόμη γεγονότα εκτυλίσσονταν παράλληλα με τα γεγονότα που εξιστορεί το κάθε σχολικό βιβλίο ιστορίας στη χώρα μας. Τέλος, εντύπωση μου έκανε η εστίαση στα ιστορικά πρόσωπα, όπως Ελ. Βενιζέλος, Ήρωες της Επανάστασης κλπ. Οι μεγάλες, σε έκταση, αναφορές στον βίο και στη δράση τους μου προκαλούσαν προβληματισμό, «γιατί πρέπει να γνωρίζουμε τόσα πολλά για τους ίδιους και όχι για τους υπόλοιπους ανθρώπους που συμμετείχαν σε αυτά;». Ως ιστορικά πρόσωπα έπρεπε να αναφέρονται αλλά γιατί να υπάρχει αυτή η επιμονή;

Η είσοδος στον χώρο του πανεπιστημίου και η ενασχόληση μου με το αντικείμενο της Ιστορίας από μια διαφορετική οπτική, κυρίως από την σκοπιά του εν δυνάμει εκπαιδευτικού διαμόρφωσε την αντίληψη μου ως προς την ίδια την Ιστορία

και τον τρόπο μελέτης της. Η Ιστορία, πλέον, δεν είναι μια αντικειμενική πληροφόρηση για το παρελθόν αλλά συγκέντρωση πληροφοριών, πολλές φορές αντικρουόμενων απόψεων, τις οποίες οφείλω να τις «φιλτράρω» και να εξάγω τα προσωπικά μου συμπεράσματα. Επίσης, κατά την διάρκεια των μαθημάτων, μεγάλος αριθμός καθηγητών κατέκριναν τα σχολικά εγχειρίδια, για την μεθοδολογία που ακολουθούν και για το ίδιο το περιεχόμενο τους, τόσο στο μάθημα της Ιστορίας, όσο και στα λοιπά μαθήματα του Δημοτικού σχολείου. Παράλληλα, διάβαζα επιστημονικές έρευνες, κυρίως για τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, στα οποία μελετούσαν το περιεχόμενο, την μεθοδολογία τους κλπ., και επιχειρούσαν να τα ερμηνεύσουν ή να δουν το κατά πόσο συνάδουν με τα πορίσματα της σύγχρονης επιστημονικής κοινότητας. Συνεπαρμένος από τον ζήλο που επέδειξαν στις έρευνες τους οι ερευνητές –καθηγητές, οδηγήθηκα στην απόφαση, από κοινού με τα ερωτήματα που με προβλημάτιζαν από τον σχολικό μου βίο, ότι θα επιχειρήσω κι εγώ, στο τέλος της προπτυχιακής μου φοίτησης, να ασχοληθώ με την έρευνα των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας.

Παρότι, ήταν μια ασχολία, πρωτόγνωρη για τα προσωπικά μου δεδομένα, προσηλωμένος στο στόχο μου κατόρθωσα να την φέρω εις πέρας. Σημαντικός παράγοντας αποτέλεσε και ο καθηγητής Κώστας Κασβίκης, χωρίς την καθοδήγηση του οποίου, η επίτευξη της παρούσας εργασίας θα ήταν ιδιαίτερος δύσκολη. Επιθυμώ να τον ευχαριστήσω θερμά, για τις παρατηρήσεις, τα σχόλια, τις συμβουλές του, οι οποίες όχι απλώς συνέβαλαν στην επίτευξη του έργου μου, αλλά εμπλούτισαν, σε μεγάλο βαθμό, τις γνώσεις μου στο αντικείμενο της Ιστορίας και μου υπενθύμισαν τον λόγο για τον οποίο λατρεύω την Ιστορία και ασχολούμαι με αυτήν.

Ματσακλίδης Χαράλαμπος

Φλώρινα, 2018

1. Το σχολικό εγχειρίδιο στην Νεοελληνική εκπαίδευση

1. 1. Το Εκπαιδευτικό Σύστημα από την ίδρυση του Ελληνικού κράτους

Το ζήτημα της παιδείας στον ελληνικό χώρο, άρχισε να συζητάτε ήδη από τα πρώτα χρόνια μετά την Επανάσταση των Ελλήνων. Η Πελοποννησιακή Γερουσία το 1822 ιδρύει σχολείο στην Τριπολιτσά κηρύσσοντας, πως είναι χρέος κάθε χώρα να μεριμνά για την παιδεία της νέας γενιάς. Παρά την προσήλωση στον απελευθερωτικό αγώνα, οι Έλληνες δίνουν βάση στην διαμόρφωση της εκπαίδευσής τους.

Ο Ι. Καποδίστριας αποτέλεσε εκ των πρωτεργατών για την θεμελίωση της παιδείας, ωστόσο οι πρώτες προσπάθειες του αποδείχθηκαν ατελέσφορες λόγω οικονομικής δυσπραγίας του κράτους αλλά και ελλείψει εκπαιδευτικών. Η κυβέρνηση την περίοδο αυτή με βραχυπρόθεσμες ενέργειες επιχειρεί να καλύψει τα κενά στην εκπαίδευση, με μεταφρασμένα εγχειρίδια, προερχόμενα από την Ευρώπη του Διαφωτισμού, όπως και με επαναξιολόγηση των υπαρχόντων βιβλίων. Την ίδια περίοδο το Εθνικό Τυπογραφείο τυπώνει έναν μικρό αριθμό βιβλίων, ενώ η ιδιωτική εκδοτική παραγωγή συμβάλει στον εξοπλισμό των σχολείων. Καίριο ρόλο κατείχαν οι δωρεές των Ελλήνων ομογενών, καθώς και Φιλελλήνων. Η πρώτη ουσιαστική προσπάθεια για την σύσταση του εκπαιδευτικού συστήματος λήγει με την δολοφονία του Ι. Καποδίστρια, το 1831.¹

Σημείο αναφοράς αποτελεί η άφιξη του Όθωνα στην Ελλάδα, η οποία σηματοδοτεί την απαρχή του εκπαιδευτικού συστήματος ως θεσμού, με την δημιουργία των τριών βαθμίδων της εκπαίδευσης (δημοτική το 1834, μέση το 1836, ανώτατη 1837).

Από τις αρχές των νέων προσπαθειών περί διαμόρφωσης της εκπαίδευσης, κύριο ρόλο κατείχε το σχολικό εγχειρίδιο, το οποίο αποτελεί τη βάση για την εκπαίδευση. Για πρώτη φορά τίθεται θέμα ως προς τη χρήση, αποκλειστικά, βιβλίων τα οποία θα τυπώνονται από το Βασιλικό Τυπογραφείο (1836), με την αιτίαση ότι διασφαλίζεται η ορθή παιδεία, η οποία είναι σύμφωνη με την θρησκεία, την πολιτεία, και θα συμβάλει στην ηθική και πνευματική ανάπτυξη και εκπαίδευση του ανθρώπου. Ωστόσο, η κρατική μονοπώληση των σχολικών εγχειριδίων αποτέλεσε τροχοπέδη στα οικονομικά σχέδια των ιδιωτών που απασχολούνταν στον τομέα της σχολικής

¹ Καυώλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ. (2007). *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική* (σελ.3-7). Αθήνα: Μεταίχμιο.

βιβλιαγοράς. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η εμφάνιση προστριβών τόσο μεταξύ κράτους και ιδιωτών, όσο και των ιδιωτών αναμεταξύ των. Η «κρίση» αυτή οδήγησε στην υιοθέτηση μη αποδεκτών μέσων, ώστε να επιτευχθεί η προώθηση των βιβλίων.²

Οι έντονες διαμαρτυρίες και οι πιέσεις που άσκησε ο κλάδος των ιδιωτών που ασχολούνταν με την διάθεση των βιβλίων οδήγησαν την κυβέρνηση στην άρση του κρατικού μονοπωλίου με την κατάργηση του βασιλικού βιβλιοπωλείου και τον περιορισμό των δραστηριοτήτων του βασιλικού τυπογραφείου. Η άρση αυτή οδήγησε στην καθιέρωση μιας πολιτικής ελεύθερου ανταγωνισμού ως προς την παραγωγή, έγκριση και διάθεση βιβλίων στα σχολεία.

Αυτήν την περίοδο, οι επαγγελματίες, πλέον, κατέχουν το δικαίωμα για την παραγωγή βιβλίων. Η έλλειψη, όμως, αναλυτικού προγράμματος, οδηγεί τους συγγραφείς στην έκδοση βιβλίων, των οποίων το περιεχόμενο εναπόκειται στις προσωπικές απόψεις των ίδιων. Το κράτος ωστόσο εξασφαλίζει το δικαίωμα εποπτείας του περιεχομένου των βιβλίων, με την σύσταση επιτροπών, στον έλεγχο των οποίων εναπόκειται η όλη διαδικασία. Παράλληλα, ορίζεται η ύπαρξη χρηματικού επάθλου για τους συγγραφείς των βιβλίων που θα επιλέγονται, και έχει ως σκοπό την συγγραφή καλύτερων βιβλίων. Ωστόσο, το γεγονός ότι μέλη των επιτροπών συνέγραφαν και συμμετείχαν στους διαγωνισμούς για τα σχολικά εγχειρίδια, οδήγησε στην ασύδοτη έγκριση εγχειριδίων που εξυπηρετούσαν ιδιοτελείς σκοπούς.

Στην άνομη αυτή διαδικασία συμμετέχει και το κράτος, το οποίο έχοντας επιτύχει τον παρεμβατισμό στα σχολικά εγχειρίδια –μέσω των επιτροπών–, παρέχει εύνοια σε ορισμένους Εκδοτικούς Οίκους. Για παράδειγμα, το 1841 ο Ι.Π. Κοκκώνης, επιθεωρητής της δημοτικής εκπαίδευσης και μέλος επιτροπής, επιτυγχάνει την συμμετοχή και έγκριση 14 εγχειριδίων του, εκ των συνολικά 19 εγκεκριμένων εγχειριδίων για το Δημοτικό σχολείο. Οι συνεχείς λοιπόν παραδρομές αρχίζουν να αποτελούν αντικείμενο συζήτησης στον κοινωνικό όσο και τον πολιτικό χώρο, καθώς θέμα τέθηκε στη βουλή προς συζήτηση.³

Αποτέλεσμα των παραπάνω, και με γνώμονα την ευτελή ποιότητα των βιβλίων, ήταν η πρόκληση αμφιβολιών ως προς την πολιτική του «ελεύθερου ανταγωνισμού». Οι αμφιβολίες αυτές αμβλύνονταν ολοένα και περισσότερο με την πάροδο του χρόνου, και την κρατική αδυναμία να διευθετήσει τα ευτράπελα στο εκπαιδευτικό σύστημα,

² Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., ο. π., σελ. 8-11.

³ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., ο. π., σελ. 16.

παρά την αυστηρότητα των νόμων και την έκδοση σαφών κατευθυντήριων γραμμών. Η πολιτική του ελεύθερου ανταγωνισμού αποφαίνεται να ακολουθεί πτωτική πορεία.

Παρά τις έντονες προσπάθειες εδραίωσης και συνάμα εξυγίανσης της διαδικασίας του «ελεύθερου ανταγωνισμού» για την διάθεση των σχολικών βιβλίων, η ίδια δεν κατάφερε να εδραιωθεί στο εκπαιδευτικό σύστημα παραδίδοντας την θέση της σε μια νέα πολιτική, αυτή του «ρυθμικού κρατικού παρεμβατισμού». Η νέα πολιτική εκφράστηκε και εφαρμόστηκε αρχικώς από την κυβέρνηση Χαριλάου Τρικούπη. Με νόμο η παρούσα κυβέρνηση «υιοθετεί» το ένα βιβλίο, καθότι θεωρεί ότι, αφενός, η παροχή αυτών, στα οικονομικώς ασθενέστερα στρώματα, θα είναι ευκολότερη και αφετέρου το περιεχόμενο των βιβλίων θα ελέγχεται καλύτερα, ώστε να πρεσβεύει τα ιδανικά και τα χρηστά ήθη, που τους αρμόζουν.⁴

Στον αντίπαλο πόδα, οι ελεύθεροι επαγγελματίες, που το οικονομικό τους ενδιαφέρον κινείται γύρω από το πεδίο της σχολικής βιβλιαγοράς, αντιστέκονται στη θέα του «ενός» βιβλίου. Τα νομοθετήματα «βλάπτουν» τα συμφέροντα τους, με αποτέλεσμα οι ίδιοι να επιχειρηματολογούν υπέρ της ύπαρξης περισσότερων βιβλίων προς επιλογή. Από τα κυριότερα επιχειρήματα που θέτουν είναι ο εξαναγκασμός του ενός βιβλίου, που ασκείται προς τους μαθητές, οι οποίοι καθοδηγούνται στην υιοθέτηση ενός και μοναδικού τρόπου σκέψης, γεγονός που αντιτίθεται στους νόμους της φύσης, καθώς όλοι οι άνθρωποι δεν σκέφτονται με τον ίδιο τρόπο.⁵

Στην τελευταία δεκαετία του 19^{ου} αιώνα οι συγκρουσιακές συζητήσεις συνεχίζονται, με τους υποστηρικτές των δυο πολιτικών από την μια να επιχειρηματολογούν υπέρ της πολιτικής που υποστηρίζουν και από την άλλη να ασκούν θερμότατη κριτική προς την αντίπαλη. Οι βασικές «ιδέες» γύρω από τις οποίες κινείται η διαμάχη είναι το κόστος των βιβλίων καθώς και το περιεχόμενο αυτών, το οποίο παρά τις ενδελεχείς προσπάθειες παραμένει «φτωχότερο» και δεν πρεσβεύει τα χρηστά ήθη. Αυτές οι απόψεις αποτέλεσαν τον κύριο μοχλό στον οποίο στηρίχθηκαν οι υπέρμαχοι του κρατικού μονοπωλίου, ο οποίος και εδραιώνεται στις αρχές του επόμενου αιώνα, από την κυβέρνηση του Θ. Δηλιγιάννη (1895). Η πολιτική του «ελεύθερου ανταγωνισμού» παραγκωνίζεται σταδιακά και οι υποστηρικτές του

⁴ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., ο. π., σελ. 29.

⁵ Υπόμνημα περί διδακτικών βιβλίων συνταχθέν μεν υπό Θεοδ. Ν. Αποστολοπούλου ως εισηγητού, υποβληθέν δε τω πρωθυπουργώ κ.Χαρ. Τρικούπη υπό επιτροπείας των συγγραφέων, Εν Αθήναις 1894, (σελ. 10). Στο Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., ο. π., σελ. 31.

αρχίζουν να λαμβάνουν μετριοπαθείς θέσεις. Η καπηλεία των βιβλίων που άκμασε τον προηγούμενο αιώνα αποτέλεσε τροχοπέδη για την διατήρηση της πολιτικής αυτής.⁶

Την περίοδο αυτή επικαιροποιείται το κρατικό μονοπώλιο, ως προς την διάθεση των σχολικών εγχειρίδιων και μετατοπίζεται η πολιτικό –κοινωνική διαμάχη σε ένα νέο θέμα: αυτό της γλωσσικής επικράτησης εντός των βιβλίων.

1. 2. Το Γλωσσικό ζήτημα και το Σχολικό Εγχειρίδιο

Ήδη από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα το γλωσσικό ζήτημα αρχίζει να απασχολεί όλους όσους ασχολούνται με την παιδεία. Από το θέμα αυτό, δεν θα μπορούσε να λείπει η διαμάχη και οι διαστάσεις απόψεων. Η πρώτη επίσημη κριτική ασκείται από τον Υπουργό Α. Αυγερινό στα 1879, ο οποίος προτρέπει τους εκπαιδευτικούς να αποφεύγουν την χρήση βιβλίων, που είναι γραμμένα στην αρχαία ελληνική, καθότι αποτελούν δύσχρηστα και δυσνόητα από πλευράς των μαθητών.⁷

Στις αρχές του 20^{ου} αιώνα εμφανίζεται το κίνημα του «εκπαιδευτικού δημοτικισμού», το οποίο μάλιστα στηρίζεται από διάφορα Σωματεία, και πιέζουν για την παραγωγή και διάθεση σχολικών εγχειριδίων, γραμμένα στην δημοτική γλώσσα. Την παραπάνω διάθεση εξέφρασε και η φιλελεύθερη – προσωρινή – κυβέρνηση του Ε. Βενιζέλου, η οποία με νόμο αποφάσισε την υποχρεωτική διδασκαλία της δημοτικής στις 4 πρώτες τάξεις του Δημοτικού και την παράλληλη, με την καθαρεύουσα, διδασκαλία στις 2 ανώτερες τάξεις του Δημοτικού. Επιπλέον τα εγχειρίδια τα οποία θα εγκρίνονται, θα πρέπει να έχουν ως βάση την τήρηση σεβασμού προς «την θρησκεία, τη πατρίδα, το πολίτευμα και τα χρηστά ήθη», να είναι σύμφωνα με «τα αναλυτικά και ωρολόγια προγράμματα», να είναι σαφή και απλά γλωσσολογικά και υφολογικά (...)»⁸. Ο νόμος αυτός αποτελεί καινοτόμος για την εποχή, καθώς εισάγει την δημοτική γλώσσα στα σχολεία. Ωστόσο επαναφέρει στο προσκήνιο τον «ελεύθερο ανταγωνισμό» (ως προς την παραγωγή των βιβλίων), καθότι ελλείπει σχολικών βιβλίων γραμμένων στην δημοτική, έχει ανάγκη για αμεσότατη παραγωγή τους. Στο νομοθέτημα αυτό της κυβέρνησης, όμως, δεν έλλειψε η κριτική, την οποία άσκησαν και ομοϊδεάτες της κυβέρνησης. Οι συντηρητικοί τα θεώρησαν δίαυλο παροχής αρνητικών κοινωνικοποιητικών προτύπων αλλά και αρωγούς της νέας ιδεολογίας της

⁶ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 40.

⁷ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 64-65.

⁸ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 69-70.

ρωσικής επανάστασης. Σε παρόμοιο επίπεδο κινήθηκαν και οι Φιλελεύθεροι κριτικοί, οι οποίοι τα χαρακτήρισαν «πρόστυχα και ελεεινά», όπως και χαρακτηριστικά ελλιπή ως προς την έννοια της πατρίδας και της θρησκείας.⁹

Τον Νοέμβριο του 1920 αλλάζει το πολιτικό σκηνικό και οι συντηρητικοί αναλαμβάνουν στην κυβέρνηση. Άμεσα κινούνται διεργασίες προκειμένου να σταματήσουν την Φιλελεύθερη πολιτική. Η κριτική που ασκείται στα εκδοθέντα βιβλία της Βενιζελικής Κυβέρνησης είναι ανελέητη. Η επιτροπεία, που συγκροτήθηκε για τον έλεγχο των σχολικών εγχειριδίων, κατακεραυνώνει κριτικά τα βιβλία, χαρακτηρίζοντας τα ακατάλληλα για τους μαθητές, ελλιπέστατα ως προς τα χρηστά ήθη, χυδαία και, τέλος, ότι είναι στενά συνυφασμένα με τις πολιτικό –ιδεολογικές εξελίξεις στην επαναστατημένη Ρωσία. Με βάση τα προαναφερθέντα, οι συντηρητικοί οδηγούνται στην λήψη ορισμένων αποφάσεων, σύμφωνα με τις οποίες τα σχολικά αυτά εγχειρίδια οφείλεται να εξαχθούν άμεσα από τα σχολεία και να καούν(...), ταυτοχρόνως να ασκηθεί ποινική δίωξη για τους υπαίτιους(...)¹⁰. Όπως είναι προφανές με τις αποφάσεις αυτές, και με τη συνολική κριτική, η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται με την επαναφορά της καθαρεύουσας, στα σχολεία, ως μέσο «εξυγίανσης» από την Φιλελεύθερη πολιτική.

Στην δεκαετία αυτή παρατηρείται μια εναλλαγή ως προς το γλωσσικό ζήτημα, το οποίο επηρεάζεται από την εκάστοτε πολιτική αρχή και τα ιδανικά που πρεσβεύει. Ωστόσο προς τις αρχές της δεκαετίας του '30 η αντιπαράθεση για την δημοτική γλώσσα, αρχίζει να αμβλύνεται και οι στάσεις που λαμβάνουν οι πολιτικές πλευρές είναι ηπιότερες και μετριοπαθείς.

Οργανισμός Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων

Το έτος 1936 αποτελεί κόμβο για το ελληνικό εκπαιδευτικό σύστημα καθώς η δικτατορική κυβέρνηση της 4^{ης} Αυγούστου, εφαρμόζει άμεσα νομοθετήματα για την αναδιάρθρωση της εκπαίδευσης.

Ως πρωταρχικό στόχο είχε την αναχαίτηση της ασύδοτης εμπορευματοποίησης του σχολικού βιβλίου, από τους συγγραφείς και εκδότες, οι οποίοι εκμεταλλεύονταν το πρόσφορο έδαφος, για την επίτευξη ιδιοτελών στόχων. Ο «ελεύθερος ανταγωνισμός» που κατά καιρούς εφαρμόστηκε έδωσε την δυνατότητα σε ορισμένους επιτήδειους να ανέλθουν οικονομικώς αλλά ταυτοχρόνως να «εμποτίζουν» το περιεχόμενο των

⁹ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., ο. π., σελ. 67-75.

¹⁰ Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ., ο. π., σελ. 80.

βιβλίων, με πολιτικό-ιδεολογικές απόψεις που οι ίδιοι ενστερνίζονταν. Το κρατικό μονοπώλιο που πλέον εγκαθιδρύεται, έχει την απόλυτη ευθύνη για την ανάθεση, παράγωγή και διάθεση των σχολικών εγχειρίδιων. Ως αποτέλεσμα αυτού το περιεχόμενο των βιβλίων αποτελούν φίλα προσκείμενα προς το ιδεολογικό καθεστώς της «4^{ης} Αυγούστου». Το καθεστώς επισήμως καθορίζει, ως γλώσσα συγγραφής, την δημοτική, η οποία αρχικώς υποχρεούται στις 2 πρώτες τάξεις του Δημοτικού και αργότερα εκτείνεται σε όλες τις τάξεις. Με την πράξη αυτή, το καθεστώς χαρακτηρίζεται ως πρωτοστάτης του Δημοτικισμού. Επιπλέον η δικτατορική κυβέρνηση προχωρά σε διορθώσεις και αναδιατυπώσεις των υπαρχόντων βιβλίων· από την μια πλευρά, αξιοποιεί τα υπάρχοντα βιβλία για την προώθηση της ιδεολογίας της και την ίδια στιγμή αποφεύγει την χρονοτριβή με την παραγωγή νέων σχολικών βιβλίων, τα οποία και ενδεχομένως θα δέχονταν κριτική, ως προπαγανδιστικά, από αντιπάλους του καθεστώτος.¹¹

Από τα κυριότερα νομοθετήματα όμως, ήταν η δημιουργία και λειτουργία «ειδικού» οργανισμού, ο οποίος θα έχει την αποκλειστική ευθύνη για την «έκδοση των σχολικών και λοιπών βιβλίων». Ιδρύεται επομένως, ο «Οργανισμός Εκδόσεως Σχολικών Βιβλίων» (ΟΕΣΒ), ο οποίος υπάγεται στη δικαιοδοσία του Υπουργείου Παιδείας. Ο οργανισμός αυτός, μεταξύ άλλων, έχει την ευθύνη της έκδοσης και διάθεσης σχολικών εγχειρίδιων (...) αλλά και πανεπιστημιακών συγγραμμάτων, εκκλησιαστικών βιβλίων (υπό την αιγίδα της Εκκλησίας), και διάφορα υλικοτεχνικά μέσα για την στελέχωση των εκπαιδευτηρίων. Αναλαμβάνει τα πνευματικά δικαιώματα των βιβλίων που έχουν εγκριθεί για τα Δημοτικά σχολεία (κατόπιν αποζημιώσεως των συγγραφέων και εκδοτών)(...)¹².

Πέραν όμως την σημασίας του οργανισμού για την εκπαίδευση, το καθεστώς της 4^{ης} Αυγούστου χρησιμοποίησε τον οργανισμό ως μέσο για να ανακόψει την κομμουνιστική ιδεολογία, η οποία διαδιδόταν με ραγδαίους ρυθμούς. Θεώρησε ότι έπρεπε να υπάρξει ένας μηχανισμός παραγωγής βιβλίων, με τον απαραίτητο πολιτικό-ιδεολογικό περιεχόμενο, το οποίο θα διασφαλίσει τον έλεγχο της ελληνικής μαθητείας και κατ' επέκταση της ελληνικής κοινωνίας. Μένοντας, όμως στον τομέα της εκπαίδευσης, μέσω της δημιουργίας του Οργανισμού, ενισχύθηκε το κρατικό μονοπώλιο ως προς την παραγωγή και διάθεση των σχολικών βιβλίων. Ο οργανισμός

¹¹ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 105-107.

¹² Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 108-109.

αυτός, μπορεί να χαρακτηριστεί και προάγγελος του μετέπειτα *Οργανισμού Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων (ΟΕΔΒ)*.

Ο ΟΕΣΒ διατηρεί το μονοπώλιο στην έκδοση των σχολικών βιβλίων, αλλά από τη δεκαετία του 1940 παρατηρούνται κωλύματα ως προς το περιεχόμενο. Τα βιβλία των σχολικών τάξεων διατηρούν, ακόμη, έντονο το στοιχείο της δικτατορικής κυβέρνησης της 4^{ης} Αυγούστου. Στο προσκήνιο εμφανίζεται η Αριστερά, με το παράνομο, τότε, ΚΚΕ, η οποία αποφασίζει την έκδοση και διάθεση σχολικών βιβλίων, τα οποία θα είναι προσαρμοσμένα στις ανάγκες των μαθητών. Με το γεγονός αυτό, στην μεταπολεμική περίοδο, φαίνεται να υπάρχουν 2 ειδών σχολικά εγχειρίδια, αυτά που τυπώνονται από τον κρατικό φορέα, και αυτά που διατίθενται από την Αριστερά στις Ελληνόφωνες κοινότητες των χωρών του ανατολικού μπλοκ. Ωστόσο, και σε αυτή την περίπτωση, ο έλεγχος που ασκείται στο περιεχόμενο των βιβλίων, είναι αυστηρός από το ΚΚΕ, είτε από το ΚΚΣΕ. Παράλληλα, με νόμο της κυβέρνησης μετονομάζεται ο ΟΕΣΒ σε «Οργανισμό Εκδόσεως Διδακτικών Βιβλίων» (ΟΕΔΒ), χωρίς ουσιαστικά να τροποποιείται ιδιαίτερα ο τρόπος λειτουργίας.¹³

Σε σχετικά σύντομο διάστημα, όμως, και με εναρκτήριο λάκτισμα, την πτώση της κυβέρνησης της Ένωσης Κεντρώων (1965), ασκήθηκε έντονη κριτική προς την Εκπαιδευτική πολιτική της περιόδου και κατ' επέκταση στα τυπωμένα σχολικά βιβλία. Φάρος των αψιμαχιών στάθηκε το βιβλίο Ιστορίας της Β' τάξης του Γυμνασίου, το οποίο χαρακτηρίστηκε ως αδύναμο να εκπληρώσει τα ορθά ιστορικά διδάγματα, τα οποία οφείλονται να μεταλαμπαδευτούν στους μαθητές.¹⁴

Η δικτατορική διακυβέρνηση των συνταγματαρχών, την περίοδο 1967-1974, εκτός της πολιτικής αναπροσαρμογής επέφερε και αλλαγές στο Εκπαιδευτικό σύστημα. Ο ΟΕΔΒ πλέον έχει τη δυνατότητα έκδοσης βιβλίων για σχολές, όπως οι Παιδαγωγικές Ακαδημίες, Σχολές Νηπιαγωγών κλπ. Συγχρόνως νομοθετείται η δωρεάν παροχή σχολικών βιβλίων στους μαθητές, και η δωρεάν διανομή συγγραμμάτων για τα πανεπιστημιακά εκπαιδευτήρια. Αντιθέτως στον τομέα του γλωσσικού περιεχομένου των βιβλίων, αυτό περιορίζεται μόνο στις τρεις πρώτες τάξεις του Δημοτικού.¹⁵

Τα σχολικά βιβλία αποτέλεσαν χρήσιμο εργαλείο για την διάδοση των προπαγανδιστικών μηνυμάτων του καθεστώτος. Ευδιάκριτο χαρακτηριστικό αποτελεί το έμβλημα της στρατιωτικής κυβέρνησης, το οποίο δεσπόζει σε όλα τα βιβλία που

¹³ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 127.

¹⁴ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 134.

¹⁵ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 140-144.

εκδίδονται από τον Οργανισμό. Η κυβέρνηση της περιόδου, εν συνεχεία, αποφασίζει την ανάθεση των βοηθητικών βιβλίων στον ΟΕΔΒ, εκτοπίζοντας τον ιδιωτικό παράγοντα, ο οποίος είχε την ευθύνη τους, από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα. Με αυτόν τον τρόπο, και επισήμως, το κράτος έχει το μονοπώλιο στην σχολική βιβλιογορά.

Η πτώση της Δικτατορίας και η επαναφορά της Δημοκρατίας, οδήγησε την Κυβέρνηση Εθνικής Ενότητας, με πρόεδρο τον Κ. Καραμανλή, στην άμεση απόσυρση των βιβλίων που τυπώθηκαν και κυκλοφόρησαν κατά την προηγούμενη περίοδο. Η δημοτική γλώσσα στα σχολεία καθιερώνεται και διορθώνονται όσα βιβλία ήταν εμποτισμένα με την δικτατορική προπαγάνδα. Διατηρείται και εγκρίνεται αμετάκλητα η δωρεάν παροχή των σχολικών εγχειριδίων. Καθ' όλη αυτή την περίοδο, ο ΟΕΔΒ κατέχει το απόλυτο μονοπώλιο στην έκδοση, αγορά και διάθεση των σχολικών βιβλίων, και για πρώτη φορά συγγράφεται το βιβλίο του Δασκάλου, το οποίο απευθύνεται και επικουρεί τον ρόλο του εκπαιδευτικού. Παράλληλα, το περιεχόμενο των σχολικών βιβλίων αρχίζει να απολύει τον έντονο εθνοκεντρισμό, και να υιοθετεί προοδευτικές τάσεις. Στα τέλη της δεκαετίας του '80 αποφαινεται ότι το εκπαιδευτικό σύστημα, στα πλαίσια του σχολικού εγχειριδίου, λαμβάνει σταθερές βάσεις, και αποσκοπεί στον συνεχή εκσυγχρονισμό του.¹⁶

1. 3. Το σχολικό εγχειρίδιο στη μεταψυχροπολεμική περίοδο

Στη μεταψυχροπολεμική περίοδο, η οποία εκκινείται το 1989, με την διάλυση της ΕΣΣΔ, παρατηρείται ένα νέο φαινόμενο στην εκπαιδευτική πολιτική. Το τέλος της αντιπαράθεσης των δυο μεγάλων σφαιρών επιρροής (ΗΠΑ και ΕΣΣΔ), οδηγεί και στην άμβλυνση της ανάγκης για την ύπαρξη έντονου ιδεολογικού ελέγχου.

Η κυβέρνηση της Νέας Δημοκρατίας, προασπίζοντας τον νεοφιλελευθερισμό, οδηγείται στην ανάγκη κατάργησης του ιδεολογικού μονοπωλίου του ενός βιβλίου, όπως είχε διαμορφώσει η κυβέρνηση του ΠΑΣΟΚ. Όσον αφορά την πολιτική αυτή, ο πρώην Υπουργός Παιδείας της κυβέρνησης της ΝΔ, Β. Κοντογιαννόπουλος, αναφέρει ότι τα βιβλία επί κυβέρνησης ΠΑΣΟΚ, αποτέλεσαν «μοχλό» για τον «σοσιαλιστικό μετασχηματισμό» της νεολαίας και κατ' επέκταση της ελληνικής κοινωνίας¹⁷. Χαρακτηριστικά αναφέρει ο Γ. Μπαμπινιώτης, πρώην πρόεδρος του Παιδαγωγικού

¹⁶ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 145-149.

¹⁷ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 153.

Ινστιτούτου, «άμεσος στόχος ήταν η απόλειψη από τα υπάρχοντα βιβλία και προγράμματα των σημείων που εξέφραζαν κραυγαλέα ιδεολογική μονομέρεια...»¹⁸

Μέσω των παραπάνω καθίσταται κατανοητός ο λόγος για τον οποίο θεωρήθηκε υποχρέωση η αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων. Η κυβέρνηση επομένως θεώρησε ότι προκειμένου να παραγκωνισθεί η «μονοπώληση της σκέψης», έπρεπε να επικρατήσει η πολιτική του «πολλαπλού βιβλίου». Την πολιτική της ΝΔ σταμάτησε η εκλογική αναμέτρηση του 1993, στην οποία ως κυβέρνηση αναδείχθηκε, εκ νέου το κόμμα του ΠΑΣΟΚ. Παρά την πολιτική μεταβολή, το ΠΑΣΟΚ δεν επέλεξε την διαμόρφωση του κλίματος σχετικά με το σχολικό βιβλίο, αντιθέτως θεσμοθέτησε την πολιτική του «πολλαπλού βιβλίου.» Και τα δύο κόμματα υποστήριξαν την πολιτική αυτή, καθώς την θεώρησαν ως προοδευτική, αλλά παρουσιάστηκε ιδιαίτερα μεγάλο κώλυμα στον τομέα της υλοποίησης. Αποδείχθηκε ότι το κόστος, για την αναθεώρηση των υπάρχοντων βιβλίων, σε συνδυασμό με την ανάγκη τριπλασιασμού του αριθμού των βιβλίων, θα ήταν ιδιαίτερος υψηλό. Αποτέλεσμα αυτού, ήταν η αδράνεια του νομοθετήματος.¹⁹

1. 4. Ευρωπαϊκή συμμετοχή

Από το 1997 και έπειτα, η ευρωπαϊκή χρηματοδότηση αποτέλεσε σημαντική επικουρία στην παραγωγή των σχολικών εγχειριδίων. Οι ενέργειες για αλλαγές στα σχολικά βιβλία δεν γίνονται πια μεμονωμένα αλλά μαζικά, καθώς πλέον το κόστος δεν καλύπτεται μόνον από τους εθνικούς πόρους. Επί παραδείγματι τον Μάρτιο του 2003 προκηρύχθηκε η συγγραφή 125 νέων βιβλίων, εκ των οποίων τα 52 προορίζονταν για τις τάξεις του Δημοτικού.²⁰

Εξαρχής παρουσιάστηκε διάσταση απόψεων ως προς την διαδικασία επιλογής των συγγραφέων για τα σχολικά βιβλία, μεταξύ Ελλάδας και «Ευρωπαϊκής χρηματοδότησης». Από την μία η νομοθεσία της ΕΟΚ προέβλεπε την προκήρυξη διαγωνισμού για την επιλογή των συγγραφέων των σχολικών βιβλίων, σε αντίθεση με το Ελληνικό κράτος, το οποίο ήταν επιρρεπές στην «ανάθεση». Η Ελλάδα ενσωμάτωσε, μεν, στην εθνική νομοθεσία την παραπάνω πρόβλεψη, ωστόσο, ο νόμος δεν εφαρμόστηκε και το κράτος συνέχιζε την ανάθεση συγγραφής βιβλίων.

¹⁸ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., ο. π., σελ. 154.

¹⁹ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., ο. π., σελ. 155-161.

²⁰ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., ο. π., σελ. 163.

Αποτέλεσμα αυτού, ήταν η ΕΕ να καταγγείλει την Ελλάδα και να ασκεί έλεγχο στη διαδικασία παραγωγής των σχολικών βιβλίων.

Το νέο νομοθετικό πλαίσιο που επιβλήθηκε από την ΕΕ, έδωσε την δυνατότητα στην ιδιωτική πρωτοβουλία να ασχοληθεί, εκ νέου, ενεργά με την παραγωγή σχολικών βιβλίων. Με αυτή την πρόβλεψη, ο ανταγωνισμός των εκδοτικών οίκων αναζωπυρώνεται, μετά από μεγάλο χρονικό διάστημα (εξαιτίας του κρατικού μονοπωλίου). Η παρουσία, όμως, του ιδιωτικού τομέα στην εκπαίδευση, φαίνεται, ήδη, και με την διάθεση βοηθητικών βιβλίων (λυσάρια), τα οποία σε σύντομο χρονικό διάστημα απορροφώνται από τα μέλη του σχολικού περιβάλλοντος. Παράλληλα, δεν εκλείπουν οι προστριβές, οι οποίες κάνουν αισθητή την παρουσία τους με τις κριτικές, τις «συγκρούσεις» και τις συζητήσεις μεταξύ των ομάδων συμφερόντων.²¹

Εν κατακλείδι είναι άξιο αναφοράς ότι παρά την υποστήριξη της πολιτικής του «πολλαπλού βιβλίου» από τα δύο κόμματα αλλά και της πρόβλεψης από πλευράς Ευρωπαϊκής Ένωσης, η πολιτική του ενός βιβλίου ακολουθείται αβίαστα μέχρι και σήμερα. Η πολιτική σχετικά με το σχολικό βιβλίο, αποτελεί ένα αβάσιμο πεδίο αλλά και χώρος συχνών αψιμαχιών και συγκρούσεων, του πολιτικού αλλά και του λοιπού επιστημονικού και κοινωνικού κόσμου.

²¹ Καψάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., *ο. π.*, σελ. 170-171.

2. Σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας

Το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας έως και σήμερα αποτελεί το βασικό μέσο για την επίτευξη του μαθήματος, ο άξονας εκείνος γύρω του οποίου συντίθεται η γνώση. Εν αντιθέσει, με την δεδομένη άρση του μονόπλευρου «δικαιώματος», του σχολικού περιβάλλοντος, για την «διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης και της εθνικής ταυτότητας» (χάριν των πολλαπλών σημερινών τρόπων ενημέρωσης), το σχολικό εγχειρίδιο Ιστορίας παραμένει – δεδομένου του συγκεντρωτικού χαρακτήρα της εκπαίδευσης στην χώρα μας – ο κύριος δίαυλος για την παροχή των «εθνικών» αξιών.²²

Όπως προαναφέρεται, στην Ελλάδα διατηρείται η πολιτική του «ενός βιβλίου», παρά τις όποιες επιταγές της Ε.Ε. Με γνώμονα, λοιπόν, την μοναδικότητα του και τον αυστηρό έλεγχο της εκπαίδευσης από την πολιτική εξουσία, η επιρροή ως προς την σύσταση των σχολικών εγχειρίδιων και δη αυτών του μαθήματος της Ιστορίας, είναι άμεση και ιδιαίτερος ορατή.

Κατά κύριο λόγο, το βιβλίο Ιστορίας αποτελεί υποχείριο της εκάστοτε πολιτικό – ιδεολογικής αρχής του κράτους που καλείται να διαμορφώσει το περιεχόμενο της. Αποτέλεσμα αυτού είναι η σύνθεση μιας Ιστορίας, την οποία η πολιτική εξουσία επιχειρεί να την παρουσιάσει ως επιστημονικά αντικειμενική και ιστορικά ουδέτερη, η οποία αβίαστα θα οδηγήσει μέσω των παρατιθέμενων γεγονότων στην ιστορική αλήθεια.²³

Επιπλέον ο παραγκωνισμός της επιστημονικής κοινότητας, επιτρέπει στην πολιτική εξουσία να προβάλλει την Ιστορία, στα πλαίσια της ιδεολογικής της λειτουργίας, να παρουσιάσει την ιδιοτελή ερμηνευτική προσέγγιση της, που αποσκοπεί στην επίτευξη σκοπών εθνικοκεντρικού χαρακτήρα. Καθ' αυτόν τον τρόπο τα εγχειρίδια Ιστορίας φαίνονται να προσκολλώνται στην εξιδανίκευση του έθνους, στην «δαιμονοποίηση» των «άλλων» (γειτονικών λαών κυρίως), στην απόκρυψη ολόκληρων ή αρνητικών πτυχών ορισμένων γεγονότων, στην χρήση συναισθηματικά φορτισμένων λέξεων, που στοχεύουν στην παρουσίαση του «έθνους» ως «θύμα» ή «αδικημένο», εν αντιθέσει με τους «κακούς άλλους» (λαούς), οι οποίοι στο βωμό των

²² Μαυροσκούφης, Δ.Κ. (2007). *Τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας: Καταστροφική διδακτική ή στρατηγική πρόκλησης ηθικών πανικών*. Στο Α. Ανδρέου (Επιμ.), *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια* (σελ.69-80). Αθήνα: Μεταίχμιο.

²³ Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*(σελ. 195). Αθήνα: Μεταίχμιο.

ιδιοτελών οφελών τους επιχειρούν την διείσδυση και χειραγώγηση (...).²⁴ Επιπλέον παρατίθεται η Ιστορία, η οποία βασίζεται σε προϊόντα μυθοπλασίας, ιστορικών ανακρίβειών, που αποσκοπούν στην παρουσίαση μιας ωραιοποιημένης οπτικής γωνίας, και τη παράθεση μονομερών πηγών, για την εξιδανίκευση του «έθνους». Εν κατακλείδι το βιβλίο Ιστορίας, επιδιώκει την δημιουργία της εθνικής συνείδησης, στοχεύοντας την επίτευξη των παροντικών ιδιοτελών σκοπών της πολιτικής αρχής, μέσω της ιστορικής αφήγησης.²⁵

²⁴ Κόκκινος, Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 194-196.

²⁵ Λ. Κουλλαπής. (1997-1998). *Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας*. Στο Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης. Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

3. Έρευνα σχολικών εγχειριδίων: Ιστορικό υπόβαθρο

Με τη λήξη του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, η «Κοινωνία των Εθνών» κίνησε διαδικασίες με σκοπό την δημιουργία πυλώνων, γύρω από τους οποίους θα κινείτο το περιεχόμενο των βιβλίων. Στόχος ήταν η προώθηση της αλληλοκατανόησης των λαών, η άμβλυνση παρουσίασης λαών υπό τον χαρακτηρισμό ως εχθρού, αλλά και η ενίσχυση του ειρηνικού αισθήματος μεταξύ των λαών. Για την επίτευξη του προγράμματος αυτού, η ΚτΕ ζήτησε την βοήθεια «Εθνικών Επιτροπών», οι οποίες θα επωμίζονταν τον έλεγχο των σχολικών εγχειριδίων.

Ιδιαίτερη μέριμνα δόθηκε στο σχολικό μάθημα της Ιστορίας, με τα συνακόλουθα του (πρόγραμμα διδασκαλίας, βιβλίο), καθώς θεωρήθηκε υπαίτιο της έξαρσης του «Εθνικισμού» και του «Μιλιταρισμού», τα δύο βασικά στοιχεία που προκάλεσαν τους Πολέμους. Σε διακήρυξη του ΚτΕ, το 1937, υπερτονίζεται η ανάγκη ύπαρξης, όσο το δυνατό, περισσότερων αναφορών, εντός περιεχομένου (των βιβλίων), στην ιστορία άλλων λαών, καθώς και η ανάγκη διδασκαλίας της παγκόσμιας ιστορίας, μέσω της οποίας θα καταστεί σαφής η αλληλεξάρτηση των λαών.²⁶

Ωστόσο συστηματική μελέτη πραγματοποιείται μετά την λήξη του καταστροφικού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου, όπου ο ΟΗΕ με πρωτοβουλία του αναθέτει στην UNESCO την αναθεώρηση των σχολικών εγχειριδίων. Στόχος της ήταν η απάλειψη, από τα σχολικά βιβλία, των όποιων αναληθειών, σκόπιμων παρερμηνεύσεων και παραποιήσεων γεγονότων και καταστάσεων αλλά και η στενά εθνική ιστορία, η οποία ευθυνόταν για την ακμή του «εθνικισμού». Όλα τα παραπάνω κλήθηκε να τα αντικαταστήσει με μια γενικότερη ανθρωπιστική διεθνής ιδεολογία και ακολούθως να συντάξει την «ιδανική» Ιστορία.

Το 1949 η UNESCO δημιούργησε ένα «υποδειγματικό σχέδιο για την ανάλυση και βελτίωση των σχολικών βιβλίων στο πνεύμα μιας διεθνούς κατανόησης». Ως κριτήρια του σχεδίου αυτού τέθηκαν : «*η Ακρίβεια, η Δικαιοσύνη, η Αξία, η Περιεκτικότητα και Ισορροπία, η Παγκόσμια Αντίληψη και η Διεθνής Συνεργασία*».²⁷

Ο συντονισμός όλων των κρατών για την επίτευξη της αναθεώρησης των σχολικών εγχειριδίων αποτέλεσε ιδιαίτερος δυσχερής, με αποτέλεσμα Ο Οργανισμός

²⁶ Πηγή: Unesco 1949, απόδοση: Κωνσταντινίδου 2000. Στο Μπονίδης, Κ.Θ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις* (σελ.19). Αθήνα: Μεταίχμιο.

²⁷ UNESCO 1949, απόδοση: Κωνσταντινίδου 2000. Στο Μπονίδης, Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 21-23.

να προχωρήσει στην λήψη απόφασης περί συγγραφής βιβλίου, *Η Ιστορία της Ανθρωπότητας...*, το οποίο θα λειτουργούσε ως πρότυπο για την συγγραφή των εθνικών σχολικών εγχειριδίων. Πάραυτα το εγχείρημα αυτό δεν ευδοκίμησε, παρά τις βλέψεις της UNESCO, αφενός γιατί οι συγγραφείς των σχολικών βιβλίων δεν το συμβουλευόνταν και αφετέρου και το ίδιο το βιβλίο-πρότυπο είχε «παρατυπίες» εξαιτίας της διάθεσης αυτοπροβολής των κρατών που συμμετείχαν στην σύνθεσή του.

Στις δεκαετίες που ακολουθούν ο ρόλος του Οργανισμού συρρικνώνεται και περιορίζεται στην επικουρία και συμβουλευτική. Συνεχίζεται η προώθηση της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων, καθώς πλέον στις προσπάθειες αναδιάρθρωσης των βιβλίων προστίθεται η κοινωνικό-ταξική διάσταση, αναφέροντας χαρακτηριστικά *την ισότητα δικαιωμάτων μεταξύ όλων των ανθρώπων, διατήρηση της ειρήνης, ανθρώπινα δικαιώματα.*²⁸

Σε παρόμοιο επίπεδο κινούνταν και άλλοι οργανισμοί, οι οποίοι ασχολήθηκαν εκτενώς με την έρευνα των σχολικών εγχειριδίων. Σε Ευρωπαϊκό επίπεδο αναπτύχθηκαν τα εξής όργανα:

Το *Συμβούλιο της Ευρώπης*, το οποίο επικεντρώθηκε στην αναδιαμόρφωση των σχολικών εγχειριδίων των Κρατών –μελών, της ιστορίας αρχικά, επειδή αυτό καλλιεργεί την στάση των μαθητών απέναντι σε *χώρες, φυλές και θρησκείες.*²⁹ Έπειτα ασχολήθηκε με τα βιβλία και το διδακτικό υλικό του μαθήματος της Γεωγραφίας, στο οποίο επιχείρησε την αντικατάσταση των εθνοκεντρικής άποψης γεωγραφιών με την παράθεση της γεωγραφικής πραγματικότητας.³⁰

Το *Διεθνές Ινστιτούτο Βελτίωσης Σχολικών Βιβλίων*, το οποίο εν τέλει μετονομάστηκε σε *Ινστιτούτο Διεθνούς Έρευνας Σχολικών Βιβλίων Georg Eckert*, ασχολήθηκε με την έρευνα των σχολικών βιβλίων, από την «ενδο-κοινωνική» σκοπιά. Εστιάζει στην προβολή και παρουσίαση εθνικών μειονοτήτων εντός των χωρών, σε θέματα κοινωνικών ανισοτήτων, *διαφορές δύο φύλων: ρόλος γυναίκας, ανθρώπινα δικαιώματα κλπ.*, αλλά και σε θέματα περιβαλλοντικής αγωγής και οικολογίας.³¹ Στην έρευνα λοιπόν του Ινστιτούτου Eckert εξήχθησαν ορισμένα αποτελέσματα ως προς τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας των Χωρών.

²⁸ UNESCO 1989. Στο Μπονίδης, Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 25.

²⁹ Council for Cooperation 1986. Στο Μπονίδης, Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 26.

³⁰ Heyn 1961. Στο Μπονίδης, Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 27.

³¹ Μπονίδης, Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 28-31.

Αρχικώς στα ευρωπαϊκά κράτη, τα οποία χαρακτηρίζονται «δυτικά», και δεδομένου του κλίματος του Ψυχρού Πόλεμου, εμμένουν στη διατήρηση του παραδοσιακού αξιακού τρόπου αφήγησης της Ιστορίας, που διακατέχεται από ακραίες εθνοκεντρικές αντιλήψεις. Ιδιαίτερώς αποφαίνεται στα νεοσύστατα κράτη των Βαλκανίων, τα οποία καλούνται να αυτοπροσδιοριστούν εθνικά αλλά και να χειριστούν τις μειονοτικές ομάδες, που ενυπάρχουν στα πλαίσια τους.³²

Κόντρα στην λογική της πολιτικά κατευθυνόμενης, ιδεολογικής προσκόλλησης των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας, κινείται η επιστημονική κοινότητα των Ιστορικών, οι οποίοι τονίζουν την ανάγκη απόταξης της ιδεολογικής χειραγώγησης, που αποσκοπεί στην επίτευξη των πρόσκαιρων πολιτικών τους σκοπών, μέσω της εξιδανίκευσης του έθνους και της καλλιέργειας «μίσους» για τον «άλλο» (...). Αντιθέτως σημειώνεται, ότι το περιεχόμενο των σχολικών εγχειριδίων οφείλει να εμπλουτίζεται με θεματικές ενότητες, οι οποίες αναφέρονται σε επίπεδο τοπικό, εθνικό, ευρωπαϊκό και παγκόσμιο, δίνοντας την δυνατότητα αναφοράς και στην ύπαρξη των μειονοτικών ομάδων εντός των κρατών, ακόμη και αν αυτές κινούνται κόντρα στον ιδεολογικό και πολιτιστικό άξονα του κράτους (...)³³.

Τέλος ένα από τα σημαντικά σημεία της έρευνας δείχνει την προσήλωση του περιεχομένου της «Ιστορίας» στα πολιτικό- στρατιωτικά γεγονότα. Με την καθήλωση αυτή η Ιστορία παραμένει στενά συνυφασμένη με την επικράτηση των εθνοκεντρικών αντιλήψεων και την μονόπλευρη αφήγηση των γεγονότων μεταφέροντας αέναα το διπολικό σχήμα «φίλος vs εχθρός» (...).³⁴

Επιπλέον στον τομέα έρευνας για την «ορθή» σύσταση του σχολικού εγχειριδίου Ιστορίας συνέβαλαν και άλλα όργανα, όπως την «Ευρωπαϊκή Ένωση για τη διδασκαλία της Ιστορίας» (Euroclio), καθώς και μεμονωμένα άτομα όπως ο Robert Stradling³⁵.

Στα αποτελέσματα των ερευνών τονίζεται η ανάγκη στην εξάλειψη των περιορισμών του περιεχομένου, δηλαδή στην παροχή δυνατοτήτων στους μαθητές-τριες να καλλιεργούν κριτική σκέψη και να εξάγουν προσωπικά συμπεράσματα. Να ενθαρρύνεται η βιωματική μάθηση, και να εμπειριέχονται διαφόρων ειδών ασκήσεις,

³² Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 197.

³³ Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 198-200.

³⁴ Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 201.

³⁵ Ο δρ. Robert Stradling, είναι υψηλόβαθμο επιστημονικό στέλεχος και διευθυντής του επιστημονικού κέντρου «Blueprint» του πανεπιστημίου του Εδιμβούργου. Βλ. Euroclio. European Association of History Educators. (χ.χ). Who we are. Ambassadors. Ημερομηνία ανάκτησης 21 Απριλίου 2018, από <https://euroclio.eu/who-we-are/ambassadors>

που να στοχεύουν στα προαναφερθέντα. Τα εγχειρίδια να συντρέχουν με τα νέα επιστημονικά πορίσματα και να εξαλείψουν τον διαχρονικό εθνοκεντρισμό που περιλαμβάνεται. Το περιεχόμενο να μην εμμένει στα στρατιωτικά γεγονότα αλλά να πραγματεύεται και κοινωνικές έννοιες, όπως κοινωνική τάξη, ανθρώπινα δικαιώματα, κοινωνικό φύλο κλπ. Τέλος η γλώσσα συγγραφής να είναι προσαρμοσμένη στην ηλικιακή ομάδα των μαθητών-τριων, η οποία ωστόσο θα αποσκοπεί στην γλωσσική ενίσχυση τους και στην ανάπτυξη εννοιολογικής γλώσσας (...).³⁶

Σε παρόμοιο πλαίσιο, αλλά με μεγαλύτερη εξειδίκευση, αποτυπώνει, τα κριτήρια των σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας, ο Robert Stradling. Ο Stadling, με γνώμονα την «από-ιδεολογικοποίηση και συνάμα αναβάθμιση του μαθήματος της Ιστορίας» όπως επιχειρείται μέσω των δράσεων του Συμβουλίου της Ευρώπης, παραθέτει ορισμένα από τα κριτήρια που οφείλει να διαθέτει το σχολικό εγχειρίδιο.

Στο βιβλίο³⁷ του προβληματίζεται ως προς το περιεχόμενο, και ιδιαίτερα με τις ιστορικές περιόδους και αν αυτές κατέχουν την απαραίτητη έκταση με βάση το αναλυτικό πρόγραμμα. Την ίση κατανομή μεταξύ των θεματικών ενοτήτων, που σχετίζονται με την πολιτική, την οικονομία, την κοινωνία κ.λπ., αλλά και σε θέματα τοπικής, εθνικής, ευρωπαϊκής και παγκόσμιας ιστορίας. Τέλος, τις παραλείπει στο περιεχόμενο των εγχειριδίων, οποίες είτε θεμιτά είτε αθέμιτα αποσκοπούν στην επίτευξη ιδιοτελών σκοπών (...).³⁸

Ο Ιστορικός, σε επίπεδο παιδαγωγικών προσεγγίσεων, διερωτάται ως προς τα εφόδια του μαθητή-τριας και εάν αυτά είναι κατάλληλα για την χρήση του εγχειριδίου. Για την ύπαρξη των πηγών, και εάν αυτές έχουν ως σκοπό να επικουρούν τον μαθητή-τρια για την κατανόηση της Ιστορίας και τον προβληματισμό τους ως προς αυτήν, και γενικώς τον ρόλο του μαθητή-τριας στη διδακτική διαδικασία του μαθήματος, καθώς και τα προσδοκώμενα οφέλη που τυχόν θα αποκομίσει (...).³⁹

Επιπροσθέτως, ο Stradling, αναφέρεται στον τρόπο επιλογής και χρήσης του σχολικού εγχειριδίου Ιστορίας, όπως και τα «εφόδια» της συγγραφικής ομάδας, που συνθέτει το βιβλίο. Τέλος, τονίζει ορισμένα εξωτερικά χαρακτηριστικά, όπως τον

³⁶ Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 202-203.

³⁷ Stradling R. (2001). *Enseigner de l'Europe du 20e siècle*. Στο Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π.

³⁸ Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 204.

³⁹ Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 205.

τρόπο σχεδιασμού του βιβλίου, ή την αντοχή του στην καθημερινή χρήση και την φθορά το από αυτή (...).⁴⁰

Συνοψίζοντας, παρά τις όποιες διαφορές που παρατηρούνται στο περιεχόμενο της έρευνας των σχολικών εγχειριδίων, στην πάροδο του χρόνου, οι ερευνητές από την δεκαετία του 1970, φαίνονται να εισάγουν έναν νέο τρόπο στην διαδικασία αυτή. Η έρευνα αρχίζει και μετατοπίζει την εστίαση της από την πρακτική μελέτη των βιβλίων, στο ίδιο το βιβλίο και το περιεχόμενό του, τους φορείς που ασχολήθηκαν με αυτό, καθώς και την επιστημονική του επάρκεια και την καταλληλότητά του, ώστε να χρησιμοποιηθεί από τους άμεσα ενδιαφερόμενους, τους μαθητές-τριες.

3. 1. Έρευνα εγχειριδίων: Ελλάδα

Παρά το γεγονός ότι αρκετές Ευρωπαϊκές χώρες ασχολήθηκαν με την μελέτη των σχολικών εγχειριδίων ήδη από τις αρχές του 20^{ου} αιώνα, η Ελλάδα συμμετείχε στο εγχείρημα αυτό από τη δεκαετία του 1970 και έπειτα. Η τεταμένη πολιτικό κοινωνική δυσχέρεια αποτέλεσε παράγοντας για την καθυστέρηση αυτή. Οι πρώτες έρευνες που πραγματοποιήθηκαν, κατά την περίοδο αυτή, αποτελούσαν προϊόντα προσωπικής προσπάθειας, ελλείπει απαραίτητης τεχνογνωσίας και επιστημονικής κατάρτισης.

Στις δεκαετίες που ακολουθούν πλειάδα ερευνητών, και με την χρήση, πλέον, μεθοδολογικών προσεγγίσεων και εργαλείων, δημοσιεύουν εργασίες, στις οποίες ερευνώνται σχολικά εγχειρίδια από τα μέσα του 19^{ου} αιώνα έως και τα τέλη της δεκαετίας του 1980. Τα σχολικά εγχειρίδια τα οποία αποτέλεσαν αντικείμενο έρευνας, κατά κύριο λόγο, ήταν αυτά του γλωσσικού μαθήματος, «Αναγνωστικά», και του μαθήματος της Ιστορίας.

Κατά τη δεκαετία 1990, πλήθος ερευνητών ασχολούνται με την μελέτη και έρευνα των σχολικών εγχειριδίων, τόσο της Ελλάδας, όσο και των Βαλκανικών κρατών, γενικότερα. Χαρακτηριστικά αναφέρονται η έρευνα της Σοφίας Βούρη, *Τα σλαβικά εγχειρίδια Ιστορίας της Βαλκανικής (1991-1993). Τα έθνη σε πόλεμο (2007)*. Ως προς την έρευνα των ελληνικών σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας και όχι μόνο, αναφέρονται οι Άννα Φραγκουδάκη, Θάλεια Δραγώνα (επιμ.), «*Τι είν' η πατρίδα μας;*». *Εθνοκεντρισμός στην εκπαίδευση (2007)*, Δημήτρης Κ. Μαυροσκούφης, *Η σχολική Ιστορία στη δευτεροβάθμια εκπαίδευση (1975-1995). Η μεταπολιτευτική εκδοχή του σισύφειου μύθου*, ενώ, τέλος, ο Λώρης Κουλλαπής, *Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της*

⁴⁰ Κόκκινος, Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 206-207.

ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας (1998-1999), με άρθρο του στο επιστημονικό περιοδικό , «Σύγχρονα Θέματα», αναφέρεται στον ιδεολογική κατεύθυνση των κυπριακών σχολικών εγχειριδίων, της περιόδου 1960-1997, με βάση την ελληνική Ιστορία. Η κυπριακή ιστορία, εμφανίζεται ως συμπληρωματικό στοιχείο της ελληνικής, επιχειρεί να τονίσει τις ισχυρές σχέσεις μεταξύ των δύο, να επιτύχει την απόδειξη της ελληνικότητας της Κύπρου, μέσω της ιστορικής συνέχειας από τα μυκηναϊκά, ακόμη, χρόνια. Τέλος αποκρύπτονται οι επαφές της Κύπρου με χώρες της ανατολής, αλλά και οι επιρροές, που ενστερνίστηκε, των Δυτικών χωρών, κατά την περίοδο της κυριαρχίας τους (...).⁴¹

Στον τομέα της μελέτης σχολικών εγχειριδίων, αξιοσημείωτη αποτελεί η διδακτορική διατριβή του Κ. Μπονίδη (1998), η οποία συνέβαλε στην διαμόρφωση ενός προτύπου μεθοδολογικής έρευνας σχολικών εγχειριδίων, το οποίο εφαρμόζεται σε παρόμοιες θεματολογικά μελέτες.⁴² Σημαντική, επίσης, συμβολή στο τομέα της συγκριτικής έρευνας, αποτελεί και το βιβλίο της Christina Koulouri (επιμ.) *Clio in the Balkans. The Politics of History Education*(2002), το οποίο διαμόρφωσε τον τρόπο εξέτασης των σχολικών εγχειριδίων της Ιστορίας τόσο στις Βαλκανικές χώρες, όσο και στην Νοτιοανατολική Ευρώπη, γενικά. Στο βιβλίο αυτό, η Χ. Κουλούρη αναφέρεται στα δομικά γνωρίσματα των σχολικών εγχειριδίων των Βαλκανικών χωρών, όπως την ύπαρξη εθνικών στερεοτύπων σε βάρος γειτονικών λαών, τις προκαταλήψεις, τις παραποιήσεις και τις εξιδανικεύσεις, οι οποίες καλύπτονται υπό την «σκιά» της «αντικειμενικότητας», τον ακραίο εθνοκεντρισμό που ενυπάρχει στα σχολικά εγχειρίδια, καθώς το μεγαλύτερο μέρος αυτών αφηγείται την εθνική ιστορία (...).⁴³

Οι πλειονότητα των ερευνών αυτών για μεγάλο χρονικό διάστημα, όπως αποφαίνεται, αποτελεί προϊόν ατομικών ενεργειών. Η αδυναμία κατανόησης από πλευράς αρχών την ανάγκη ίδρυσης και λειτουργίας φορέων, οι οποίοι θα ασχολούνται αποκλειστικά με το παρόν θέμα, συνέβαλε στην παραπάνω κατάσταση. Σε αρκετές χώρες της Ευρώπης αλλά και στις λοιπές ηπείρους λειτουργούσαν αυτόνομα κέντρα και ινστιτούτα, που ασχολούνταν συστηματικά με την έρευνα και μελέτη των σχολικών εγχειριδίων. Στην Ελλάδα μόλις το 1992 ιδρύεται κατόπιν αποφάσεως της Συγκλήτου

⁴¹ Κουλλαπής. Λ. (1998, Ιούλιος – 1999, Μάρτιος). Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας. *Σύγχρονα Θέματα*, 287, 68-70. Στο Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 198.

⁴² Καυάλης. Α.Γ., Χαραλάμπους. Δ.Φ., ο. π., σελ. 340.

⁴³ Κουλούρη. Χ.(επιμ.). (2001). *Teaching the History of Southeast Europe*. Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Southeast European Joint History Project –History Education Committee, Θεσσαλονίκη, 15-23 Στο Κόκκινος. Γ., *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα...*, ο. π., σελ. 199.

του ΑΠΘ, η Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου και εν συνεχεία το Κέντρο Έρευνας Σχολικών Βιβλίων και Διαπολιτισμικής Εκπαίδευσης, τα οποία συνέβαλλαν στην περαίωση της σημαντικής αυτής διαδικασίας.⁴⁴ Στα πλαίσια λοιπόν, της ΜΟ.ΕΣ.ΒΙ. (σε συνεργασία και με άλλους φορείς), πραγματοποιήθηκε Διεθνές Συνέδριο⁴⁵, στο οποίο παρουσιάστηκαν τα αποτελέσματα εκτεταμένης έρευνας σχετικά με την εικόνα του εθνικού «εαυτού» και του εθνικά «Άλλου» στο σχολικά εγχειρίδια ιστορίας και γλώσσας των βαλκανικών χωρών⁴⁶.

Όπως γίνεται αντιληπτό, η έρευνα των σχολικών εγχειριδίων, και ιδιαιτέρως της Ιστορίας, έχει απασχολήσει σε υψηλό βαθμό την επιστημονική κοινότητα, είτε συλλογικά είτε κατά μόνας. Η συμβολή των ερευνητών – τριών, στον τομέα αυτόν, είναι αξιόλογη και αποτελεί πρότυπο, τόσο για τον εσωτερικό εκπαιδευτικό επιστημονικό κλάδο, όσο για τη λοιπή επιστημονική κοινότητα.

⁴⁴ Μπονίδης. Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 40.

⁴⁵ Το Διεθνές Συνέδριο πραγματοποιήθηκε στη Θεσσαλονίκη την περίοδο 16-18 Οκτωβρίου 1998 από την Μονάδα Έρευνας Σχολικού Βιβλίου του Α.Π.Θ., το Ινστιτούτο *Georg Eckert*, την *UNESCO* και την *Βαλκανική Εταιρεία Παιδαγωγικής και Εκπαίδευσης*.

⁴⁶ Ξωχέλλης. Π., Ισμυρλιάδου. Α., Καψάλης. Α., Λουκίδου. Δ., Μπονίδης, Κ., Χατζησαββίδης. Σ. (1998). *Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια των βαλκανικών χωρών. Νέα Παιδεία 87*, 59-88., Ξωχέλλης. Π., Καψάλης. Α., Ανδρέου. Α., Ισμυρλιάδου. Α., Λουκίδου. Δ., Μπονίδης. Κ., Χατζησαββίδης. Σ. (1999). *Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας των βαλκανικών χωρών. Νέα Παιδεία 92*, 15-47., Ξωχέλλης. Π., Καψάλης. Α., Ανδρέου. Α., Ισμυρλιάδου. Α., Λουκίδου. Δ., Μπονίδης. Κ., Χατζησαββίδης. Σ. (2000). *Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά βιβλία ιστορίας των βαλκανικών χωρών. Στο Α. Καψάλης. Κ. Μπονίδης. Α. Σιπητάνου. Α. (επιμ.). Η εικόνα του «άλλου» / γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών. Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός: Αθήνα, 67-99.*

4. Στόχοι και μεθοδολογία της έρευνας

Ως στόχοι της παρούσας εργασίας ορίζονται οι εξής:

- Να συγκριθεί ο τρόπος παρουσίασης των σημαντικών γεγονότων της ελληνικής και παγκόσμιας ιστορίας την περίοδο 1897-1937, σε τρία σχολικά εγχειρίδια της Στ' Δημοτικού που διδάχθηκαν την περίοδο 1996 ως σήμερα και να εντοπισθούν οι ομοιότητες και οι διαφορές τους
- Να ερμηνευθεί το περιεχόμενο των ενότητων, ως προς τα γεγονότα που παρουσιάζει κάθε σχολικό εγχειρίδιο

Στην παρούσα εργασία, θα χρησιμοποιηθεί η συγκριτική ερμηνευτική προσέγγιση⁴⁷ για την έρευνα των κειμένων των τριών σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας της Στ' τάξης του Δημοτικού. Τα βιβλία που θα ερευνηθούν είναι τα 3 τελευταία εγχειρίδια που χρησιμοποιήθηκαν στην Στ' τάξη από το 1995 έως και σήμερα (2018). Ο ερευνητής επιχειρεί την ερμηνεία των βασικών κειμένων καθ' αυτών, όπως παρουσιάζονται από τις συγγραφικές ομάδες των εγχειριδίων, καθώς και την «εξήγηση» συγκεκριμένων σημείων αυτών (με βάση τη ποιοτική ανάλυση περιεχομένου⁴⁸), από κοινού με το περιεχόμενο, δηλαδή το επιπρόσθετο υλικό που παρέχεται από τους συγγραφείς, πηγές (γραπτές και οπτικές) και ερωτήματα. Στην εργασία αναλύεται η προσέγγιση του εκάστοτε σχολικού εγχειριδίου ως προς την παρουσίαση συγκεκριμένων γεγονότων στην Ελλάδα κατά της περίοδο 1897 – 1937, η έκταση που διατίθεται καθώς και το είδος, το πλήθος των πηγών που συνοδεύουν το κεντρικό κείμενο, όπως και το περιεχόμενό τους. Οι ενότητες, οι οποίες ερευνήθηκαν, αναφέρονται σε 7 γεγονότα, που έλαβαν χώρα, κατά την προαναφερθείσα περίοδο, και τα οποία σχετίζονται με τον *Ελληνοτουρκικό πόλεμο* (1897), το *Κίνημα στο Γουδί* (1907), τον *Μακεδονικό Αγώνα* (1904-1908), τους *Βαλκανικούς πολέμους* (1912-1913), τον *Α' παγκόσμιο πόλεμο* (1914), τον *Μικρασιατικό πόλεμο* (1919-1922) και τον *Μεσοπόλεμο* (έως 1937).

Τα τρία προαναφερθέντα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας, είναι διαμορφωμένα κατά το πρότυπο του νέου τύπου βιβλίου, σύμφωνα με το οποίο οι διδακτικές ενότητες αποτελούν αυτόνομα μέρη, συνοδευόμενα από το πρόσθετο υλικό που συσχετίζεται με

⁴⁷ Μπονίδης. Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 84.

⁴⁸ Για το εργαλείο της ποιοτικής ανάλυσης περιεχομένου, βλ. Μπονίδης. Κ.Θ., *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου...*, ο. π., σελ. 99.

αυτές, και όχι υπό την μορφή συνεχούς κειμένου υπό-κεφαλαίων και ενοτήτων. Αναλυτικότερα, ακολουθεί το πρότυπο διάρθρωσης των ενοτήτων για καθένα από τα τρία σχολικά εγχειρίδια.

Το σχολικό βιβλίο των Ακτύπη Δ., Βελαλίδη Α., Καΐλα Μ., Κατσουλάκο Θ., Παπαρηγορίου Γ., Χωρεάνθη Κ., Κυρκίνη Α., Σταμοπούλου Μ. (θα αναφέρεται ως «ομάδας Ακτύπη»), αρχίζει με την παράθεση του τίτλου της ενότητας, με τον αριθμό της ενότητας και ακολουθεί το κεντρικό κείμενο, που πραγματεύεται το αντίστοιχο περιεχόμενο. Σε ορισμένες ενότητες στην παράλληλη σελίδα του κειμένου, παρατίθενται εικονιστικές πηγές, σχετικές με το περιεχόμενο. Στο τέλος του κειμένου, δίδεται ερώτηση, η οποία αναφέρεται στο περιεχόμενο του κειμένου. Του κειμένου ακολουθεί πρόσθετο υλικό, πηγές, έκτασης ανάλογης της σημασίας του περιεχομένου, κατά την άποψη των συγγραφέων.

Το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου διαρθρώνεται υπό την ακόλουθη μορφή: Παρατίθεται ο ομώνυμος τίτλος, με την αντίστοιχη αρίθμηση της ενότητας. Ακολουθεί κείμενο, το οποίο λειτουργεί επικουρικά στο κείμενο του βιβλίου μαθητή, παραθέτοντας πρόσθετες πληροφορίες σχετικά με το περιεχόμενο της ενότητας, ενώ στο τέλος αυτού αναφέρονται επιγραμματικά τα βασικά σημεία του «μαθήματος». Συνεχίζοντας, παρατίθενται οι στόχοι της διδακτικής ενότητας, δηλαδή τα εφόδια που πρέπει να προσκομίσει ο μαθητής από την ενότητα. Τέλος δίδονται προτεινόμενες απαντήσεις για τις δραστηριότητες του Τετραδίου Εργασιών. Κατ' επέκταση στο αντίστοιχο Τετράδιο Εργασιών, ομοίως χωρισμένο σε διδακτικές ενότητες, δίδονται οι δραστηριότητες που σχετίζονται με το περιεχόμενο της κάθε ενότητας.

Το σχολικό βιβλίο των Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδη Α., Τσίβα Α. (θα αναφέρεται ως «ομάδας Ρεπούση»), αρχίζει ομοίως με την παράθεση του τίτλου, καθώς με τον αριθμό της ενότητας. Ακολουθεί το κεντρικό – πολύ συνοπτικό - κείμενο της ενότητας, στο οποίο εμπεριέχονται με διαφορετικό χρωματισμό ιστορικοί όροι που σχετίζονται με το περιεχόμενο της ενότητας. Συνεχίζοντας παρατίθενται ένα γλωσσάριο, στο οποίο επεξηγούνται ορολογίες της ενότητας και παράλληλα σε αυτό μια εικονιστική, κατά κύριο λόγο πηγή. Τέλος δίδονται ερωτήματα, σχετικά με την διδακτική ενότητα και μια ιστοριογραμμή με τις χρονολογίες που εμπεριέχονται στο κείμενο, καθώς και τα γεγονότα που τα συνοδεύουν. Την βασική ενότητα ακολουθούν δυο θεματικές υπό-ενότητες, στις οποίες περιέχονται πηγές, εικονιστικές, γραπτές, πίνακες ποσοτικών δεδομένων, που συνοδεύονται από σχετικά ερωτήματα. Στο τέλος της διδακτικής ενότητας υπάρχουν 2, κυρίως, ερωτήσεις, που αναφέρονται επί του

συνόλου της διδακτικής ενότητας. Γενικώς, η διδακτική ενότητα, διαρθρώνεται, κατά κύριο λόγο, σε έκταση 3 σελίδων, εκ των οποίων στην πρώτη βρίσκεται το κεντρικό κείμενο και στις 2 επόμενες οι θεματικές υπό-ενότητες.

Το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου αρχικώς παραθέτει τον ομώνυμο τίτλο της ενότητας, με την αντίστοιχη αρίθμηση. Ακολουθούν τα προσδοκώμενα μαθησιακά οφέλη, που οι μαθητές θα αποκομίσουν από την ενότητα, τα οποία χωρίζονται σε τρεις κατηγορίες, *δηλωτικά, μεθοδολογικά, εννοιολογικά*, καθώς και οι αναμενόμενες στάσεις και αντιλήψεις. Τέλος παρατίθενται αναλυτικά τα προσδοκώμενα οφέλη και σχόλια για τις πηγές που δίδονται στο σύνολο της διδακτικής ενότητας, καθώς και πιθανές απαντήσεις στα ερωτήματα που ακολουθούν. Ως προς το Τετράδιο Εργασιών, οι δραστηριότητες που παρέχονται δεν χωρίζονται με βάση την διδακτική ενότητα, αλλά με βάση το τη θεματολογία του συνολικού κεφαλαίου.

Το σχολικό βιβλίο των Κολιόπουλου Ι., Μιχαηλίδη Ι., Καλλιανιώτη Α. και Μηνάογλου Χ. (θα αναφέρεται ως «ομάδας Κολιόπουλου») αρχίζει με την αριθμό της ενότητας (η οποία αρίθμηση, με την έναρξη νέου κεφαλαίου επανακινείται) και τον τίτλο της διδακτικής ενότητας. Στη συνέχεια παρατίθεται προκαταβολικός οργανωτής (για κάθε διδακτική ενότητα), μια, κυρίως, εισαγωγική εικονιστική πηγή, καθώς και μια ιστοριογραμμή με χρονολογίες γεγονότων που επρόκειτο να αναφερθούν εντός του κεντρικού κειμένου. Ακολουθεί το κεντρικό κείμενο, το οποίο συνοδεύεται από γλωσσάριο, με επεξηγήσεις εννοιών που αναφέρονται στο κείμενο. Συνεχίζοντας παρατίθενται πηγές, κατά κύριο λόγο 2 γραπτές και 5-10 εικονιστικές, καθώς και μια στήλη, ονομαζόμενη «Ματιά στο παρελθόν», η οποία πληροφορεί για παράλληλες, χρονολογικά, γενικές εξελίξεις. Τέλος δίδονται 2 ερωτήματα, τα οποία αναφέρονται στο γενικό σύνολο της διδακτικής ενότητας. Η διδακτική ενότητα, εκτείνεται σε διάστημα 4 σελίδων, εκ των οποίων στην 1^η βρίσκονται τα εισαγωγικά στοιχεία, στην 2^η το κεντρικό κείμενο και στις 2 ακόλουθες σελίδες, οι πηγές της ενότητας.

Το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου παραθέτει αρχικώς την αρίθμηση του κεφαλαίου και τον τίτλο της διδακτικής ενότητας. Στη συνέχεια δίδονται οι διδακτικοί στόχοι, τους οποίους οι μαθητές θα αποκομίσουν, καθώς και ένα σύντομο κείμενο, που αναφέρει περιληπτικά το περιεχόμενο του μαθήματος, και περιορισμένα πρόσθετα στοιχεία. Ακολουθεί σχολιασμός για την κάθε πηγή της ενότητας και, σε αρκετές περιπτώσεις, προτεινόμενες πηγές για περαιτέρω ενασχόληση των μαθητών. Τέλος, το Τετράδιο Εργασιών, παρέχει δραστηριότητες, οι οποίες δεν χωρίζονται με βάση την διδακτική ενότητα, αλλά την θεματολογία του συνολικού κεφαλαίου.

5. Αποτελέσματα

Στην παρούσα συγκριτική ερμηνευτική έρευνα, όπως έχει προαναφερθεί, μελετώνται τα τρία τελευταία εγχειρίδια της Ιστορίας της Στ' Δημοτικού και συγκεκριμένα αυτά της ομάδας Ακτύπη, της ομάδας Ρεπούση και της ομάδας Κολιόπουλου, τα οποία χρησιμοποιήθηκαν διαδοχικά από το 1997 έως και σήμερα. Οι θεματικές οι οποίες διερευνώνται είναι τα γεγονότα που αναφέρονται από το 1897 έως το 1937. Τα γεγονότα είναι, με χρονολογική σειρά, ο *Ελληνοτουρκικός πόλεμος* (1897), το *Κίνημα στο Γουδί* (1907), ο *Μακεδονικός Αγώνας* (1904-1908), οι *Βαλκανικοί πόλεμοι* (1912-1913), ο *Α' παγκόσμιος πόλεμος* (1914), ο *Μικρασιατικός πόλεμος* (1919-1922) και ο *Μεσοπόλεμος* (έως 1937). Ως βασικό εγχειρίδιο, από το οποίο αντλείται η χρονολογική ακολουθία της παρουσίασης των γεγονότων, ορίζεται το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, ως το αρχαιότερο των τριών.

5. 1. Ελληνοτουρκικός Πόλεμος (1897)

Στο βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, ο ελληνοτουρκικός πόλεμος, περιλαμβάνεται στα πλαίσια της ενότητας «Εξελίξεις στον Ελληνικό χώρο»⁴⁹, όπου αναφέρονται κυρίως πολιτικό-οικονομικά και στρατιωτικά γεγονότα. Εντός αυτής της ενότητας, παρέχεται μια παράγραφος, έκτασης 6, περίπου, σειρών στην οποία περιγράφεται συνοπτικά ο Ελληνοτουρκικός πόλεμος. Οι συγγραφείς, με σχετικά, ουδέτερη στάση αναφέρονται στην ήττα των Ελλήνων και στις συνέπειες που επέφερε αυτή. Συνέπειες που οδήγησαν την χώρα να υφίσταται διεθνή οικονομικό έλεγχο από τις ξένες δυνάμεις. Επιπλέον οι συγγραφείς, εστιάζουν και στο μακροπρόθεσμο αποτέλεσμα, που ήταν η έξαρση του κινήματος στο Γουδί. Τέλος το περιεκτικό απόσπασμα που αναφέρεται στον πόλεμο αυτό, συνοδεύεται από δύο πηγές, και συγκεκριμένα ένας χάρτης, ο οποίος απεικονίζει το στρατιωτικό σκέλος, δηλαδή την πορεία του Τουρκικού στρατού κατά τον πόλεμο του 1897, και μία γραπτή πηγή, η οποία αποτελεί ποίημα του Κ. Παλαμά, το οποίο αναφέρεται στους Φιλέλληνες, που συμμετείχαν στον πόλεμο και πέθαναν σε αυτόν, φέροντάς το ως αντιδιαστολή στην απαίτηση των «ξένων» για οικονομικό έλεγχο της χώρας. Σε παρόμοιο πλαίσιο κινείται και το Βιβλίο Δασκάλου,

⁴⁹ Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α., Καΐλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ., Κυρκίνη, Α., Σταμοπούλου, Μ. (1997α). *Στα νεότερα χρόνια. Ιστορία Στ' Δημοτικού* (σελ. 185). Αθήνα: ΟΕΔΒ.

το οποίο αναφέρεται κυρίως στην συνθήκη των Ελλήνων, μετά τον πόλεμο, η οποία χαρακτηρίζεται «ταπεινωτική και «καταστροφική». Η χρήση των δύο αυτών επιθέτων δείχνει, ακριβώς, το αίσθημα που προκάλεσε η ήττα, αλλά ταυτοχρόνως, έμμεσα, δικαιολογεί την φθίνουσα οικονομική πορεία του κράτους, επωμίζοντας την ευθύνη στην συνθήκη, που υπογράφηκε. Αξιοσημείωτη παρατήρηση είναι ένα ακόμη αποτέλεσμα, που παραθέτει το Βιβλίο Δασκάλου, της ήττας, που είναι το «πληγωμένο φιλότιμο» των Ελλήνων, δείχνοντας την μεγάλη επιρροή που άσκησε η ήττα⁵⁰.

Το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, κάνει μία μηδαμινή αναφορά στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο, τον οποίο τον τοποθετεί, μόνο ως γεγονός σε μια ιστοριογραμμή⁵¹. Άλλη μία αναφορά στον πόλεμο γίνεται στο αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου, το οποίο τον κατατάσσει ως αίτιο της έξαρσης του κινήματος στο Γουδί (η αναφορά γίνεται ως σχόλιο στα πλαίσια επεξεργασίας γραπτής πηγής)⁵².

Ομοίως με το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, αφιερώνει μια παράγραφο, εντός του κεντρικού κειμένου, στον Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897. Εκ πρώτης όψεως, η αναφορά φαντάζει αντιγραφική του αποσπάσματος από το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη. Ωστόσο, εδώ, δεν σημειώνεται ξεκάθαρα ως ήττα της Ελλάδας, αλλά ως τερματισμός αυτού, κατόπιν παρεμβάσεως των Μεγάλων Δυνάμεων. Αναφέρει την υποχρέωση της Ελλάδας για καταβολή πολεμικής αποζημίωσης και εξαιτίας αυτού την εξωτερική δανειοληψία. Στο σημείο αυτό, όμως, ο διεθνής οικονομικός έλεγχος της Ελλάδας που επήλθε, αναφέρεται με μετριοπαθέστερη έννοια, ότι «η Ξένη παρέμβαση αποτέλεσε όρο του δανείου»⁵³. Το απόσπασμα στον πόλεμο, συνοδεύουν δύο πηγές, μια εικονιστική, η οποία παρουσιάζει σκηνή από την μάχη στο «Δομοκό» και μία γραπτή, η οποία, ομοίως με το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, αποτελεί το ποίημα του Κ. Παλαμά, που αναφέρεται στην συμμετοχή των Φιλελλήνων στον πόλεμο⁵⁴. Στο τέλος της ενότητας παρατίθεται ερώτημα προς τους μαθητές –τριες, οι οποίοι –ες καλούνται να σχολιάσουν το ποίημα του Παλαμά, και ο σκοπός του ερωτήματος, σαφώς, γίνεται για να κατανοήσουν οι μαθητές –τριες,

⁵⁰Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α., Καϊλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαγρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ., Κυρκίνη, Α., Σταμπούλου, Μ. (1997β). *Στα νεότερα χρόνια. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Βιβλίο Δασκάλου* (σελ.155). Αθήνα: ΟΕΔΒ.

⁵¹Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδης Α., Τσίβας Α. (2006α). *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Ιστορία της Στ' Δημοτικού* (σελ.71). Αθήνα: Αθήνα: ΟΕΔΒ.

⁵²Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδης Α., Τσίβας Α. (2006β). *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Ιστορία της Στ' Δημοτικού. Βιβλίο Δασκάλου* (σελ.66). Αθήνα: Αθήνα: ΟΕΔΒ.

⁵³Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. &Μηνάογλου, Χ. (2012α). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Ιστορία Στ' Δημοτικού* (σελ.163). Αθήνα: Διόφαντος.

⁵⁴Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). ο. π., σελ. 164-165.

ότι σε αντίθεση με τους «κακούς ξένους», υπάρχουν και οι Φιλέλληνες, που έδωσαν και την ζωή τους, για να βοηθήσουν τους Έλληνες. Σε παρόμοιο επίπεδο, κινείται και το Βιβλίο Δασκάλου, όπου οι συγγραφείς θέτουν εξαρχής ως στόχο, ότι οι μαθητές πρέπει να γνωρίζουν για τον ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897⁵⁵. Στο κείμενο του Βιβλίου Δασκάλου, αναφέρεται, αντιστρόφως με αυτό της ομάδας Ακτύπη, ότι η ήττα ήταν αποτέλεσμα της φθίνουσας οικονομικής πορείας του κράτους. Επιπλέον τονίζεται, ότι μέσω της πηγής, καθίσταται σαφής η ύπαρξη του φιλελληνικού κινήματος ακόμη και 70 χρόνια μετά την Επανάσταση του '21. Τέλος στην ενότητα αυτή αξιοποιείται η χρήση όρων όπως «ολέθριος» και «ατυχής» πόλεμος, ώστε να τονιστεί ο αντίκτυπος της ήττας για την χώρα.

Συνοψίζοντας παρατηρείται ότι τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου, ασχολούνται σχετικώς περισσότερο με το γεγονός του πολέμου, κυρίως, δε, με την ήττα των Ελλήνων, προσδίδοντας τον στην ατυχία, και στα αποτελέσματά του, δηλαδή τον πληγωμένο εγωισμό των Ελλήνων και την οικονομική δυσπραγία που ακολούθησε την ήττα. Αντιθέτως το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, προσπερνά το γεγονός αυτό, με ελάχιστες αναφορές και, κυρίως, χαρακτηρίζοντάς το ως αίτιο του κινήματος στο Γουδί.

5. 2. Κίνημα στο Γουδί (1909)

Το γεγονός του Ελληνοτουρκικού πολέμου και στα τρία εγχειρίδια αναφέρεται, επίσης ως αίτιο για το Κίνημα στο Γουδί.

Στο βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, το Κίνημα στο Γουδί συνοψίζεται σε μια παράγραφο, έκτασης 8 περίπου σειρών, εκ των οποίων οι 4, περίπου, σειρές αναφέρονται στο κίνημα καθ' αυτό, ενώ οι υπόλοιπες στο πολιτικό πλαίσιο της εποχής. Εντός του κειμένου αποσιωπάται η λαϊκή συμμετοχή, τονίζοντας, απλώς, την υποκίνηση από τους Στρατιωτικούς. Επίσης, απουσιάζει η αναφορά της έννοιας του «Στρατιωτικού Συνδέσμου», καθώς και η αναφορά στον Νικόλαο Ζορμπά, τον ηγέτη του κινήματος. Οι αναφορές στα παραπάνω, γίνονται, μόνον στο συμπληρωματικό κείμενο του Βιβλίου Δασκάλου, το οποίο παραθέτει και γενικότερες πληροφορίες ως προς το χρονικό πλαίσιο. Τέλος στο Βιβλίο Δασκάλου δίδεται και στόχος, ο οποίος αναφέρεται, καθαρά, στο κίνημα στο Γουδί και στις επιπτώσεις που αυτό προκάλεσε.

⁵⁵Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ. (2012β). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Βιβλίο Δασκάλου* (σελ.116). Αθήνα: Διόφαντος.

Το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση αφιερώνει 2 σειρές, από την γενική ενότητα «το πολίτευμα», στην γενική έννοια «πραγματοποίηση κινητοποιήσεων»⁵⁶, αναφέροντας έμμεσα το κίνημα στο Γουδί. Ωστόσο στο γλωσσάριο της ενότητας, δίνει εννοιολόγηση για το Κίνημα στο Γουδί, χαρακτηρίζοντάς το, μάλιστα, ως εξέγερση. Σημειώνει την ανάγκη της έξαρσής του, ώστε η χώρα να αποκτήσει «δημοκρατικότερη διακυβέρνηση». Επιπλέον παραχωρείται και ολόκληρη σελίδα στο κίνημα στο Γουδί, υπό την μορφή θεματικής υποενότητας.⁵⁷ Η πραγμάτευση του θέματος δεν πραγματοποιείται με την παράθεση κεντρικού κειμένου, αλλά μέσω της χρήσης τριών πηγών, δυο εικονιστικών και μια γραπτής, οι οποίες συνοδεύονται από ερωτήσεις, προς βοήθεια των μαθητών –τριών. Οι δυο εικονιστικές πηγές απεικονίζουν, η μεν πρώτη, το συλλαλητήριο που πραγματοποιήθηκε προς υποστήριξη του «Στρατιωτικού Συνδέσμου», τονίζοντας την λαϊκή συμμετοχή στο κίνημα, ενώ η δεύτερη, την προσωποποιημένη Ελλάδα, με την υποστήριξη λαού και στρατού να σκοτώνει το φίδι της «παλαιοκομματικής συναλλαγής», σύμφωνα με το Βιβλίο Δασκάλου. Η γραπτή πηγή αναφέρει ορισμένα από τα αιτήματα του «Στρατιωτικού Συνδέσμου», δείχνοντας τα «δίκαια» αιτήματα των πρωτοστατών του κινήματος. Όπως αναφέρει το Βιβλίο Δασκάλου, οι μαθητές μέσω των πηγών, οικοδομούν την γνώση ως προς το κίνημα στο Γουδί, αλλά και μέσω αυτού για την γενική έννοια «κίνημα»⁵⁸. Επιχειρεί, επίσης, την σύνδεση του κινήματος με τα προβλήματα της εποχής, αλλά και την αίτηση του λαού για Δημοκρατία.

Στο βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, το αντίστοιχο γεγονός παρουσιάζεται σε έκταση μισής, περίπου, ενότητας. Υπάρχει μια περιληπτική αναφορά στον προκαταβολικό οργανωτή, σημειώνεται στην ιστοριογραμμή, εντός του κεφαλαίου, και παραχωρείται έκταση 2 παραγράφων εντός του κεντρικού κειμένου. Αναφέρονται, αρχικώς, τα αίτια του κινήματος και στη συνέχεια το ίδιο το γεγονός. Ωστόσο, στο βιβλίο αυτό δίδεται ο χαρακτηρισμός «επανάσταση» και οι υποκινητές του χαρακτηρίζονται ως «επαναστάτες»⁵⁹. Το κείμενο συνοδεύουν πέντε πηγές, μια γραπτή και τέσσερις εικονιστικές⁶⁰. Η γραπτή πηγή, αποτελεί απόσπασμα από σχόλιο της εφημερίδας «Εμπρός», σε απόδοση στα νέα ελληνικά, και η οποία αναφέρεται στην φύση του κινήματος και στο πλαίσιο στο οποίο κινήθηκε. Ως προς τις εικονιστικές

⁵⁶Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 68.

⁵⁷Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 70.

⁵⁸Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006β). *ο. π.*, σελ. 65.

⁵⁹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 183.

⁶⁰Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 184-185.

πηγές, οι δυο πρώτες, είναι οι ίδιες με αυτές του βιβλίου της ομάδας Ρεπούση, εκ των οποίων η μια δείχνει την προσωποποιημένη Ελλάδα από κοινού με τον λαό και τον στρατό, ενώ η δεύτερη δείχνει την συγκέντρωση του λαού έξωθεν των ανακτόρων του βασιλιά Γεωργίου. Στο βιβλίο αυτό, όμως η εικόνα συνοδεύεται από την λεζάντα, η οποία αναφέρεται σε ομιλία του βασιλιά προς τον «εξεγερμένο» λαό των Αθηνών. Επιπλέον στην εικόνα του βιβλίου Κολιόπουλου, απεικονίζεται και ο πρόεδρος των συντεχνιών, εν αντιθέσει με την επεξεργασμένη εικόνα στο βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, όπου η εικόνα του προέδρου έχει υποστεί περικοπή. Επομένως το παρόν βιβλίο εστιάζει στα πρόσωπα που έλαβαν μέρος στο γεγονός του κινήματος, ενώ το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, εστιάζει στον κοινωνικό χαρακτήρα του κινήματος, και στην συμμετοχή του ίδιου του λαού. Την παραπάνω παρατήρηση, περί της προσωποκεντρικότητας του βιβλίου Κολιόπουλου, ενισχύει και η τρίτη εικονιστική πηγή, που απεικονίζει τον σ/χη Νικόλαο Ζορμπά, εκ των επικεφαλής του κινήματος. Τέλος η τέταρτη πηγή, απεικονίζει πρωτοσέλιδο της εφημερίδας «Εμπρός», τονίζοντας την σημασία του κινήματος την περίοδο εκείνη. Το Βιβλίο Δασκάλου, δεν ασχολείται ιδιαίτερος με το γεγονός, πέραν της παροχής συνοπτικών σχολίων, παρότι θέτει το γεγονός του Κινήματος στο Γουδί το ως εκ των βασικών στόχων της ενότητας.

Συνοψίζοντας, αρχικώς παρατηρείται μια σχετικά ουδέτερη παρουσίαση του Κινήματος στο Γουδί στο βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, το οποίο ασχολείται περιορισμένα με το γεγονός, χωρίς να παραθέτει καμία πηγή, παρά την ύπαρξη αυτόνομου στόχου, στο Βιβλίο Δασκάλου, που εστιάζει στο γεγονός. Αντίθετα τα βιβλία των ομάδων Ρεπούση και Κολιόπουλου, ασχολούνται, σαφώς εκτενέστερα με το γεγονός. Ωστόσο τα δύο τελευταία βιβλία, εμφανίζουν διαφορές, ως προς τον τρόπο εστίασης του γεγονότος. Τον μεν πρώτο δίνει έμφαση στην κοινωνική διάσταση του κινήματος, αποσιωπώντας τις προσωπικότητες που ενεπλάκησαν με αυτό, ενώ το δεύτερο αναφέρει την συμμετοχή του λαού, ωστόσο προβάλλει και τα πρόσωπα που μετείχαν του όλου γεγονότος (Βασιλιάς Γεώργιος, Σχης Ν. Ζορμπάς). Τέλος το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση ασχολείται με το γεγονός, θέλοντας να εισαγάγει στους μαθητές – τριες την έννοια της κοινωνικής κινητοποίησης, ενώ τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου, χρησιμοποιούν το γεγονός ως έναυσμα της εισόδου του Ελευθερίου Βενιζέλου στην πολιτική σκηνή της Ελλάδας.

5. 3. Μακεδονικός Αγώνας (1904-1908)

Ως προς το γεγονός του Μακεδονικού Αγώνα, τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου, αφιερώνουν ολόκληρη, αυτοτελή ενότητα, ενώ το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, περιορίζει μεν την έκταση του Αγώνα, περιλαμβάνοντας το στη γενική ενότητα «Το εθνικό ζήτημα». Τουπαραχωρεί ωστόσο ολόκληρη θεματική υποενότητα.

Το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη δεν επικεντρώνεται στην περίοδο 1904-1908, αλλά παρουσιάζει επί συνόλου, τα επαναστατικά κινήματα και τους συνεχείς αγώνες για την απελευθέρωση της Μακεδονίας, ήδη από το 1821, παράλληλα με τον απελευθερωτικό αγώνα στην Πελοπόννησο. Με αυτό τον τρόπο, το βιβλίο, σημειώνει τις συνεχείς προσπάθειες των Μακεδόνων για απελευθέρωση, καθ' όλη την περίοδο, τονίζοντας την ελληνικότητα της Μακεδονίας, καθώς, σε όλη αυτήν την προσπάθεια, μετείχε και η Ελληνική Κυβέρνηση, η οποία σε ανώτερο επίπεδο επιχειρούσε την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Παράλληλα παρουσιάζει την ισχύ των Τούρκων (παρά το γεγονός ότι την περίοδο, στην οποία αναφέρεται το κράτος ονομαζόταν ακόμη Οθωμανική Αυτοκρατορία) σε όλη την περίοδο εκτύλιξης των κινήματων, αλλά και την νέα πρόκληση που άρχισε να εμφανίζεται, την βουλγαρική προσπάθεια προσάρτησης της Μακεδονίας. Στη συνέχεια γίνεται ειδική μνεία στις ελληνικές συλλογικότητες που δραστηριοποιήθηκαν για να αντιμετωπίσουν την «βουλγαρική απειλή»⁶¹, όπως αναφέρει το βιβλίο, αλλά και μεμονωμένες προσωπικότητες του στρατιωτικού και διπλωματικού τομέα, που εμπόδισαν την «απειλή»⁶². Παρουσιάζει, λοιπόν, στους μαθητές τα πρότυπα εκείνα, από τα οποία θα εμπνευστούν, για να καλλιεργήσουν το υψηλό εθνικό φρόνημα. Την ιδέα αυτή, ενισχύουν οι τέσσερις εικονιστικές πηγές και οι δυο γραπτές, οι οποίες είτε απεικονίζουν προσωπικότητες του Αγώνα, είτε αναφέρονται γραπτώς σε αυτούς⁶³. Από τις προσωπικότητες ξεχωρίζει ο Π. Μελάς, στον οποίο αφιερώνονται δυο από τις εικονιστικές πηγές, και μια γραπτή, η οποία αποτελεί ποίημα του Κ. Παλαμά και αναφέρεται στον θάνατο του Μελά, δείχνοντας την σημασία της συμβολής του στο Μακεδονικό Αγώνα⁶⁴. Τέλος το κείμενο αναφέρεται στην αποτυχία των Βουλγάρων να «αλλοιώσουν» την «εθνική συνείδηση των κατοίκων της Μακεδονίας»⁶⁵, τονίζοντας, ουσιαστικά, την Ελληνικότητα της

⁶¹ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 191.

⁶² Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 191-192.

⁶³ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 193-194.

⁶⁴ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 190,194.

⁶⁵ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 192.

Μακεδονίας. Ομοίως επικουρεί και η εικονιστική πηγή (χάρτης) που απεικονίζει την πλειονότητα των ελληνικών ιδρυμάτων στην «τουρκοκρατούμενη» Μακεδονία. Σε παρόμοιο πλαίσιο κινείται και το Βιβλίο Δασκάλου, το οποίο με περαιτέρω πληροφορίες και τους μαθησιακούς στόχους που παραθέτει, τονίζει την ελληνικότητα της Μακεδονίας, την συμβολή όλων των πτυχών του ελληνικού κράτους και του «υπόδουλου» λαού στον αγώνα για την αναχαίτιση της «βουλγαρικής απειλής» αλλά και για την απελευθέρωση της Μακεδονίας⁶⁶. Τέλος αξιοσημείωτη είναι η χρήση της λέξης «προσάρτηση», όταν αναφέρεται στην προσάρτηση της Μακεδονίας στην Βουλγαρία, ενώ χρησιμοποιεί την λέξη «ενσωμάτωση», όταν αναφέρεται στην ενσωμάτωση στην Ελλάδα. Το πρώτο σκέλος χαρακτηρίζεται από μηχανιστική διαδικασία, ενώ το δεύτερο, προσδίδει προσωπικό και συναισθηματικό τόνο, δηλαδή ότι η Μακεδονία επιστρέφει «έν τῷ σώματι», το ελληνικό. Το Τετράδιο Εργασιών, με τις δραστηριότητες που παρέχει, προσανατολίζεται προς παρόμοια κατεύθυνση⁶⁷. Σε μια άσκηση επιζητείται, η παρατήρηση του χάρτη με τα ελληνικά ιδρύματα στην περιοχή της Μακεδονίας, προκειμένου να καταστεί σαφής η έντονη ελληνική παρουσία στη Μακεδονία, ακόμη και επί της οθωμανικής κυριαρχίας. Επιπλέον, στα πλαίσια διαθεματικής εργασίας, το Τετράδιο Εργασιών, παροτρύνει τους μαθητές-τριες, να ανατρέξουν στο εγχειρίδιο Ιστορίας της Δ' δημοτικού, αναζητώντας αρχαιολογικούς τόπους στη Μακεδονία, επιχειρώντας να κατανοήσουν την ελληνική ιστορική συνέχεια της Μακεδονίας, και ότι δικαίως πρέπει να παραχωρηθεί στην Ελλάδα.

Στο βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, όπως προαναφέρθηκε, ο Μακεδονικός αγώνας αποτελεί θεματική υποενότητα, στη γενική ενότητα που πραγματεύεται «Το εθνικό ζήτημα»⁶⁸. Στην γενική ενότητα η έννοια του Μακεδονικού Αγώνα υπάρχει μόνον στην ιστοριογραμμή. Η υποενότητα εκτείνεται σε διάστημα μιας σελίδας και αποτελείται από πηγές προς επεξεργασία⁶⁹. Οι πηγές αυτές περιλαμβάνουν δύο εικονιστικές, από τις οποίες η μια απεικονίζει σώμα μακεδονομάχων, ενώ η άλλη απεικονίζει τον Π. Μελά και συνοδεύεται από λίγα βιογραφικά στοιχεία του, σημειώνοντας την συμβολή του στον Μακεδονικό Αγώνα. Οι γραπτές πηγές είναι τρεις, και εξ αυτών οι δυο αποτελούν αποσπάσματα από λεγόμενα του Χ. Τρικούπη και του Π. Μελά, ενώ η τρίτη

⁶⁶Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). *ο. π.*, σελ. 158-159.

⁶⁷Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α., Καϊλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαγρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ., Κυρκίνη, Α., Σταμοπούλου, Μ. (1997γ). *Στα νεότερα χρόνια. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Τετράδιο Εργασιών* (σελ. 77). Αθήνα: ΟΕΔΒ.

⁶⁸Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 71.

⁶⁹Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 73.

αποτελεί πρόταση από έργο του D. Dakin, ο οποίος αναφέρει ότι η περίοδος 1904-1908 είναι η τελική φάση του Μακεδονικού Αγώνα. Το δε Βιβλίο Δασκάλου δεν παρουσιάζει, επίσης, τον Μακεδονικό Αγώνα, ως ένα αυτοτελές γεγονός, αλλά κομμάτι της διαδικασίας της συνολικής «εθνικής ολοκλήρωσης»⁷⁰. Επιπλέον μέσω των πηγών αναμένεται να γίνει κατανοητή «εθνική ρευστότητα» στη Μακεδονία αλλά και οι διεκδικητές της κατά τον 19^ο αιώνα. Τέλος αναμένεται, οι μαθητές-τριες, να κατανοήσουν την συμβολή του Π. Μελά στον Αγώνα αλλά και των Κρητικών, που μετείχαν σε αυτών⁷¹.

Το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου παραθέτει ιδιαιτέρως εκτενή αναφορά στον Μακεδονικό Αγώνα. Ωστόσο η ενότητα δεν πραγματεύεται εξολοκλήρου το γεγονός αυτό, αλλά αναφέρεται αρχικώς στον Πόλεμο του 1897, ο οποίος επιμόνως χαρακτηρίζεται «ατυχής», και έπειτα στα δύο εθνικά ζητήματα της εποχής, της Κρήτης και της Μακεδονίας⁷².

Σχετικά με τον Μακεδονικό Αγώνα, το βιβλίο αναφέρεται στα γεγονότα από το συνέδριο του Βερολίνου (1878) και έπειτα. Περιγράφει το χρονικό πλαίσιο του Αγώνα αλλά και τις επιχειρήσεις των Βουλγάρων στα εδάφη της Μακεδονίας, σε αντιδιαστολή των οποίων παρουσιάζεται η ελληνική ενεργητικότητα. Συνεχίζοντας αναφέρονται χαρακτηριστικές προσωπικότητες του αγώνα, προωθώντας τες ως πρότυπα προς τους μαθητές –τριες, ενώ συμπληρώνοντας, αναφέρεται ο θάνατος του Π. Μελά, ο οποίος παρακίνησε σε δυναμικότερη αντίσταση από πλευράς των Ελλήνων. Στο σημείο αυτό τονίζεται ότι η θυσία ενός ηγέτη, για κάποιον σκοπό, ωθεί τους υπολοίπους για την υλοποίηση αυτού. Τέλος παρουσιάζεται το τέλος του αγώνα, ο οποίος, ουσιαστικά, διεκόπει εξαιτίας των πολιτικών καταστάσεων στο εσωτερικό της Οθωμανικής Αυτοκρατορίας (επανάσταση Νεότουρκων). Το περιεχόμενο του κειμένου ενισχύει ο μεγάλος αριθμός πηγών που το συνοδεύει. Οι πηγές αποτελούνται από έξι εικονιστικές και πέντε γραπτές⁷³. Οι εικονιστικές πηγές απεικονίζουν προσωπικότητες του Αγώνα, οι οποίες προέρχονται από τον στρατιωτικό, διπλωματικό και εκκλησιαστικό χώρο, σημειώνοντας τη συμβολή όλων των επιπέδων της κοινωνίας για την απελευθέρωση της Μακεδονίας. Επίσης, μια πηγή απεικονίζει πρωτοσέλιδα εφημερίδων της εποχής, που αναφέρονται στο θάνατο του Π. Μελά, δείχνοντας την ύψιστη σημασία του για τον

⁷⁰Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006β). *ο. π.*, σελ. 66.

⁷¹Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006β). *ο. π.*, σελ. 68.

⁷²Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 179.

⁷³Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 180-181.

Μακεδονικό Αγώνα, ενώ η τελευταία απεικονίζει μια λαϊκή εικόνα της επανάστασης των Νεότουρκων, που έφερε πολιτική αλλαγή στην Οθωμανική Αυτοκρατορία, και σήμανε την λήξη του αγώνα. Ως προς τις γραπτές πηγές, η πρώτη αναφέρεται στους Έλληνες της Μακεδονίας, ενισχύοντας την αντίληψη περί ελληνικότητας της Μακεδονίας, ενώ οι υπόλοιπες τέσσερις αναφέρονται στον Π. Μελά και τον θάνατό του, αποδεικνύοντας, επίσης, τον αντίκτυπο του στον Μακεδονικό Αγώνα. Το βιβλίο Δασκάλου κυμαίνεται παραπλήσια, αναφερόμενο συν τοις άλλοις στον ρόλο της Βουλγαρικής εκκλησίας (Εξαρχίας) στην ανάπτυξη του Μακεδονικού Αγώνα, αλλά και στον θάνατο του Π. Μελά, που λειτούργησε ως «εφαλτήριο» αυτού⁷⁴. Τέλος το Βιβλίο Δασκάλου προτείνει προς επεξεργασία, δύο πρόσθετες πηγές, οι οποίες, η πρώτη αποτελεί απόσπασμα από επιστολή του Λ. Κορομηλά ενώ η δεύτερη είναι απόσπασμα από τα απομνημονεύματα του Αθαν. Σουλιώτη –Νικολαΐδη, ο οποίος περιγράφει ότι με ψεύτικη ταυτότητα και κατόπιν συνεννόησης με το Γερμανικό προξενείο, κατάφερε και έφτασε στην Θεσσαλονίκη⁷⁵.

Συνοπτικά, το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη παραθέτει τον Μακεδονικό Αγώνα σε αυτοτελή ενότητα και σε όλη την έκταση του από το 1821. Αναφέρει τον ρόλο των Βουλγάρων στην έναρξη του αγώνα την περίοδο 1904-1908, αλλά και ως γραμμή άμυνας στην «βουλγαρική απειλή» αναφέρεται στις ενέργειες των Ελλήνων. Σχολιάζει τις προσωπικότητες του αγώνα και κλείνει με επίκληση στο συναίσθημα των μαθητών –τριων, περιγράφοντας την σωτηρία του ελληνικού χαρακτήρα της Μακεδονίας από την βουλγαρική απόπειρα αλλοίωσης του. Αντίθετα το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, επικεντρώνεται στα γεγονότα των αρχών του 20^{ου} αιώνα. Προβάλλει την βουλγαρική απειλή και την αντίδραση της Ελληνικής πλευράς, ωστόσο το βιβλίο αυτό, εισάγει και την συμμετοχή του λαού στον Μακεδονικό Αγώνα. Εδώ, γίνεται ιδιαίτερη αναφορά στον θάνατο του Π. Μελά, και πώς αυτός συνέβαλε στην αντιμετώπιση των Βουλγάρων. Τέλος το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου παρουσιάζει με ηπιότερο τρόπο την διακοπή της βουλγαρικής διείσδυσης, εν αντιθέσει με το πρώτο βιβλίο που χαρακτηριστικά αναφέρει την έντονα φορτισμένη φράση, «ναυάγιο της βουλγαρικής απόπειρας...»⁷⁶.

Σε πλήρη αντίθεση με τα δύο προηγούμενα βιβλία, το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση σε άκρως ουδέτερη στάση, και αποστασιοποιημένο από όποιες

⁷⁴Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 125-126.

⁷⁵Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 128-129.

⁷⁶Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 192.

συναισθηματικές φορτίσεις, παρουσιάζει το γεγονός ως μέρος του γενικότερου «Αλυτρωτισμού». Παραθέτει ουδέτερες πηγές, οι οποίες περιγράφουν, απρόσωπα, τα γεγονότα του Μακεδονικού Αγώνα, ωθώντας σε μια περιγραφική και συναισθηματικά ουδέτερη κατανόηση του θέματος.

5. 4. Βαλκανικοί Πόλεμοι (1912-1913)

Οι Βαλκανικοί πόλεμοι, θεωρούνται ιδιαίτερα σημαντικοί για την Ελλάδα και την επέκταση των συνόρων της που επήλθε με το πέρας τους, γι' αυτό και τα σχολικά εγχειρίδια αναφέρονται με σχετικά ευρεία έκταση σε αυτούς.

Στο βιβλίο της ομάδας Ακτύπη υπάρχει ολόκληρη, αυτοτελής ενότητα για το γεγονός αυτό. Το κείμενο αρχικώς, περιγράφει την ενότητα των τεσσάρων χωρών (Ελλάδας, Σερβίας, Βουλγαρίας, Μαυροβούνιου) στα πλαίσια της θρησκείας (Χριστιανισμού) και την αντίσταση κατά των Νεότουρκων, οι οποίοι επιχειρήσαν τον εκτουρκισμό των άλλων εθνοτήτων της τότε Οθωμανικής αυτοκρατορίας⁷⁷. Επομένως στο σημείο αυτό περιγράφεται η αντίσταση των εθνών, όχι στα πλαίσια των εδαφικών κεκτημένων αλλά στην θρησκευτική ιδεολογία που βαλλόταν. Συνεχίζοντας περιγράφεται ο Α΄ Βαλκανικός Πόλεμος, δηλαδή τα στρατιωτικά γεγονότα ξηράς και θαλάσσης, από ελληνικής πλευράς, αποσιωπώντας, σχεδόν, την συμμετοχή των υπόλοιπων τριών χωρών της συμμαχίας. Επιπλέον, αναφέρονται οι βασικοί Έλληνες συντελεστές των Βαλκανικών πολέμων, εστιάζοντας στην προσωποκεντρικότητα του γεγονότος. Στη συνέχεια αναφέρεται σύντομα στον Β΄ Βαλκανικό Πόλεμο, ο οποίος πραγματοποιήθηκε εξαιτίας των εδαφικών διεκδικήσεων των Βουλγάρων, οι οποίοι ήλθαν σε σύγκρουση με την νέα συμμαχία Ελλάδας – Σερβίας, από την οποία η Ελλάδα επέτυχε εδαφικά οφέλη. Επιπλέον γίνεται μνεία στο πάθος του ελληνικού λαού, ο οποίος από κοινού με τους ηγέτες του έφθασε σε αυτήν την επιτυχία. Ωστόσο το κείμενο που παρέχεται δεν καθιστά σαφή τα πλαίσια των δύο Βαλκανικών Πολέμων αφού η μόνη αναφορά γίνεται στο Βιβλίο Δασκάλου, το οποίο προσθέτει και επιπλέον πληροφορίες σχετικά με τις κτήσεις και των υπολοίπων τριών χωρών⁷⁸. Το περιεχόμενο του κειμένου ενισχύεται με την παράθεση δυο πηγών, ενός χάρτη, όπου απεικονίζεται η πορεία του ελληνικού στρατού, καθώς και τα εδάφη που κέρδισε η Ελλάδα, και μιας γραπτής, που αποτελεί απόσπασμα από γράμμα του Παν. Καρελά, ο

⁷⁷ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 195.

⁷⁸ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). ο. π., σελ. 161.

οποίος περιγράφει την κατάκτηση των Ιωαννίνων από τον ελληνικό στρατό, όπως και την μεγαλοψυχία των Ελλήνων⁷⁹. Οι δύο πηγές, επικεντρώνονται, και αυτές, μόνον στα ελληνικά πεπραγμένα. Και οι δραστηριότητες του Τετραδίου Εργασιών⁸⁰, εστιάζουν στις νέες κτήσεις του ελληνικού κράτους, στα οφέλη που προέκυψαν, και κυρίως στην απελευθέρωση της Μακεδονίας, η οποία συνέβαλε, όπως αναφέρεται στην μετέπειτα ανάπτυξη του παραγωγικού τομέα. Ειδικότερα σε μία δραστηριότητα επιζητείται η σύγκριση των εδαφών της Αρχαίας Μακεδονίας, με την Μακεδονία που αποκτήθηκε μετά τους πολέμους. Επιχειρείται, λοιπόν, μέσα από αυτήν την ιστορική αποτίμηση η εμπέδωση της ιστορικής συνέχειας και της ελληνικότητας της Μακεδονίας, και εμμέσως να καλλιεργηθεί το αίσθημα ότι δικαίως αυτή περιήλθε στην ελληνική επικράτεια.

Το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση πραγματεύεται το γεγονός των Βαλκανικών Πολέμων σε ολόκληρη, αυτοτελή ενότητα, η οποία συνοδεύεται από δύο θεματικές υποενότητες,

i) εδαφικά σύνορα κράτους, ii) Θεσσαλονίκη. Το σύντομο κεντρικό κείμενο του βιβλίου⁸¹, περιγράφει περιεκτικά την συνένωση των τεσσάρων Βαλκανικών κρατών έναντι της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, αποβλέποντας σε εδαφική επέκταση. Κατόπιν αναφέρονται σύντομα οι δύο Βαλκανικοί Πόλεμοι και οι επιτυχίες μόνον του ελληνικού στρατού και στόλου. Μια αναφορά στους υπόλοιπους τρεις Βαλκανικούς λαούς, γίνεται μόνο για να σημειώσει την ήττα Βουλγάρων κατά τον Β΄ Βαλκανικό πόλεμο. Το κείμενο κλείνει με την συνθήκη του Βουκουρεστίου, αναφέροντας τις εδαφικές επιτυχίες των βαλκανικών κρατών, και κυρίως της Ελλάδας, η οποία «διπλασιάζει» την έκταση της. Το κείμενο συνοδεύεται από μία εικονιστική πηγή, όπου φαίνονται προσωποποιημένα τα τέσσερα βαλκανικά κράτη να χτυπούν την, επίσης, προσωποποιημένη Οθωμανική αυτοκρατορία. Τέλος υπάρχει ιστοριογραμμή, που απεικονίζει τις χρονολογίες των δυο Βαλκανικών πολέμων, και τις συνθήκες, που ακολούθησαν.

Όπως προαναφέρθηκε την βασική ενότητα, ακολουθούν δυο θεματικές υποενότητες, οι οποίες αποτελούνται μόνον από πηγές. Η πρώτη υποενότητα⁸² αναφέρεται στα νεοαποκτηθέντα εδάφη του Ελληνικού κράτους, και περιέχει δυο

⁷⁹ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 196-197.

⁸⁰ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997γ). *ο. π.*, σελ. 78-79.

⁸¹ Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 94.

⁸² Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 95.

εικονιστικές πηγές, χάρτες, με τα εδάφη της των Βαλκανικών χωρών πριν και μετά τους δυο Πολέμους, καθώς και μια ποσοτική πηγή, όπου απεικονίζονται η έκταση και ο πληθυσμός της Ελλάδας, πριν και μετά τους Πολέμους, και την Συνθήκη του Βουκουρεστίου. Η δεύτερη υποενοότητα⁸³ αναφέρεται στην Θεσσαλονίκη και επίσης περιέχει μόνο πηγές. Οι δύο πρώτες πηγές, μια γραπτή και μια εικονιστική, αναφέρονται στην τελετή παράδοσης – παραλαβής της πόλης από τους Οθωμανούς στους Έλληνες, η τρίτη αποτελεί ποσοτική πηγή και απεικονίζει τον αριθμό των πληθυσμιακών ομάδων, ενώ οι τελευταίες δυο εικονιστικές πηγές απεικονίζουν δυο οθωμανικά κτήρια, τα οποία έως σήμερα βρίσκονται στην Θεσσαλονίκη, και αποσκοπούν στην απόδειξη της μακρόχρονης ύπαρξης των Οθωμανών στην πόλη.

Ως προς το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου, τα προσδοκώμενα μαθησιακά αποτελέσματα επικεντρώνονται στα στρατιωτικό-διπλωματικά γεγονότα, των Βαλκανικών πολέμων, ωστόσο επιδιώκεται και η καλλιέργεια, από πλευράς μαθητών-τριών, θετικής στάσης σε θέματα διεθνών σχέσεων συνεργασίας, καθώς και σε θέματα προστασίας και διατήρησης αρχιτεκτονικής κληρονομιάς⁸⁴. Τέλος, το Τετράδιο Εργασιών παρέχει δυο δραστηριότητες, εκ των οποίων η πρώτη είναι γνωστικού περιεχομένου, ενώ η δεύτερη απαιτεί την μελέτη ποσοτικής πηγής, την επεξεργασία δεδομένων και την εξαγωγή συμπερασμάτων, εντασσόμενη, μάλιστα, στα πλαίσια της διαθεματικότητας, καθώς οι μαθητές-τριες καλούνται να εκτελέσουν μαθηματικές πράξεις.⁸⁵

Στο Βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, οι Βαλκανικοί πόλεμοι, επίσης, αναφέρονται σε αυτοτελή ενότητα. Εισάγεται με έναν προκαταβολικό οργανωτή, στον οποίο περιγράφεται σύντομα το πλαίσιο, εντός του οποίου εκτυλίχθηκαν οι πόλεμοι. Επιπλέον υπάρχει ιστοριογραμμή, όπου σημειώνονται οι χρονολογίες των Βαλκανικών πολέμων και των συνθηκών που ακολούθησαν.⁸⁶ Το κεντρικό κείμενο εκτείνεται σε μια περίπου σελίδα και συνοπτικά περιγράφεται η συμμαχία των τεσσάρων βαλκανικών κρατών έναντι της Τουρκίας, για την διεκδίκηση των εδαφών της οθωμανικής αυτοκρατορίας στη βαλκανική. Εντός του κειμένου, αναφέρονται καθαρά τα χρονικά πλαίσια των δυο βαλκανικών πολέμων. Η περιγραφή αρχίζει με τον Α' Βαλκανικό πόλεμο, ο οποίος καταλαμβάνει και μεγαλύτερη έκταση. Αναφέρονται

⁸³Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 96.

⁸⁴Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006β). *ο. π.*, σελ. 84-86.

⁸⁵Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006γ). *ο. π.*, σελ. 41.

⁸⁶Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 186.

τα βασικά στρατιωτικά γεγονότα που έλαβαν χώρα, κυρίως, όμως, των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, παραλείποντας οιαδήποτε αναφορά στις υπόλοιπες χώρες της συμμαχίας⁸⁷. Ειδική αναφορά γίνεται και στην μάχη των Γιαννιτσών, από την οποία ουσιαστικά κρίθηκε, η κατάκτηση της Θεσσαλονίκης. Η αναφορά στον Α΄ Βαλκανικό πόλεμο τελειώνει με την συνθήκη του Λονδίνου, όπου η Τουρκία ηττημένη αποχωρεί από τα Βαλκάνια. Στη συνέχεια αναφέρεται η δυσαρέσκεια των Βουλγάρων, η οποία αποτελεί την αιτία του Β΄ Βαλκανικού πόλεμου, κατά τον οποίο η Ελλάδα κατέλαβε όλη την Μακεδονία. Τέλος παρουσιάζεται η λήξη του Πολέμου, με την συνθήκη του Βουκουρεστίου, όπου οριστικοποιούνται τα σύνορα Ελλάδας-Βουλγαρίας, καθώς και του νεοσύστατου κράτους της Αλβανίας. Το κείμενο κλείνει με τον χαρακτηρισμό «νικηφόροι» Βαλκανικοί Πόλεμοι, εφόσον κατά τη διάρκεια τους η Ελλάδα διπλασίασε τα σύνορά της, περιλαμβάνοντας και «αλύτρωτες» περιοχές. Τέλος τονίζει την συνεργασία των δυο βασικών συντελεστών για τα ελληνικά πράγματα, του Ελευθερίου Βενιζέλου και του διαδόχου Κωνσταντίνου, χάριν της οποίας επιτεύχθηκαν τα παραπάνω⁸⁸.

Οι πηγές που συνοδεύουν το κεντρικό κείμενο είναι δώδεκα σε αριθμό, πρόκειται δηλαδή για μια από τις περιπτώσεις ενοτήτων, στο συγκεκριμένο βιβλίο, με τις περισσότερες πηγές, γεγονός που καταδεικνύει τη σημασία που αποδίδουν οι συγγραφείς στο θέμα της ενότητας αυτής. Οι δυο πρώτες πηγές, που προηγούνται του κειμένου, απεικονίζουν, η πρώτη, χάρτη, με τις κινήσεις των ελληνικών ενόπλων δυνάμεων, ενώ η δεύτερη, το διάγγελμα του βασιλιά Γεωργίου Α΄, με το οποίο κηρύττει πόλεμο στην Οθωμανική αυτοκρατορία⁸⁹. Εκ των πηγών που έπονται του κειμένου, τρεις, μια γραπτή και δύο εικονιστικές, αναφέρονται στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης· όμοιος αριθμός και είδος πηγών αναφέρονται στην απελευθέρωση των Ιωαννίνων, σημειώνοντας με αυτόν τον τρόπο, ότι με την κατάκτηση των δυο αυτών πόλεων, η Ελλάδα εξασφάλισε την κατάκτηση της Μακεδονίας και Ηπείρου, αντίστοιχα. Επίσης υπάρχει εικονιστική πηγή, με την απόβαση του ελληνικού στόλου στην Μυτιλήνη, τονίζοντας και την συμβολή του ελληνικού ναυτικού στο όλο εγχείρημα. Τέλος υπάρχουν δύο ακόμη εικονιστικές πηγές, από τις οποίες η μια αποτυπώνει πρωτοσέλιδο της εποχής, στο οποίο αναφέρεται η κήρυξη του Α΄

⁸⁷Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 187.

⁸⁸Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 187.

⁸⁹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 186.

Βαλκανικού πολέμου, ενώ στην δεύτερη απεικονίζεται η σύσταση των συνόρων των Βαλκανικών κρατών με την λήξη των Πολέμων.

Το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου, επικεντρώνει τους στόχους στην απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης και των συνολικών οφελών του ελληνικού κράτους, μετά την λήξη των Βαλκανικών πολέμων. Με κείμενο που παρέχεται δίδονται πρόσθετες πληροφορίες για το περιεχόμενο του θέματος, επικεντρώνοντας το ενδιαφέρον σε στρατιωτικά και διπλωματικά γεγονότα. Επιπλέον παρέχονται σχόλια σχετικά με τις πηγές στο Βιβλίο μαθητή, καθώς και τρεις προτεινόμενες πηγές. Από αυτές οι δυο είναι γραπτές, και αναφέρονται στην «εθνική ανάγκη για την απελευθέρωση της Θεσσαλονίκης», ενώ η δεύτερη στην «κοινή στάση Βενιζέλου & Κωνσταντίνου έναντι των Βουλγάρων πριν την συνθήκη του Βουκουρεστίου»⁹⁰. Τέλος η εικονιστική πηγή απεικονίζει το θωρηκτό «Αβέρωφ»⁹¹, τονίζοντας επίσης, την συμβολή του ελληνικού στόλου στις επιτυχίες κατά τους Βαλκανικούς Πολέμους.

Με βάση, λοιπόν, τα προλεχθέντα, διαφαίνεται ότι και τα τρία βιβλία αφιερώνουν ολόκληρη, αυτοτελή ενότητα στο γεγονός των βαλκανικών πολέμων. Ωστόσο, παρατηρείται σύγκλιση μεταξύ των βιβλίων των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου, στα οποία η παράθεση της ιστορικής γνώσης γίνεται εξολοκλήρου από το κεντρικό κείμενο, το οποίο επικουρούν οι πηγές, ενώ στο βιβλίο της ομάδας Ρεπούση η γνώση διαμοιράζεται ισόποσα μεταξύ κειμένου και πηγών. Ως προς το περιεχόμενο, τα βιβλία των Ακτύπη και Κολιόπουλου επιλέγουν να παραθέσουν αναλυτικά τα γεγονότα της ελληνικής πλευράς, τα οποία και αφηγούνται γραμμικά. Αντιθέτως, το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση επιλέγει την σύμπτυξη και παράθεση των βασικών, εκείνων, σημείων, κατά τους συγγραφείς. Σε θέματα πηγών οι ομάδες Ρεπούση και Κολιόπουλου παραθέτουν στα σχετικά κεφάλαια μεγάλο, συγκριτικά, αριθμό πηγών, εν αντιθέσει με την ομάδα Ακτύπη, η οποία παραθέτει πηγές με ιδιαίτερη φειδώ. Τέλος και τα τρία εγχειρίδια εστιάζουν, κυρίως, στο στρατιωτικό – διπλωματικό σκέλος των πολέμων, παρουσιάζοντας την ελληνική μόνον σκοπιά, με μια ελάχιστη διαφοροποίηση του βιβλίου της ομάδας Κολιόπουλου, στο οποίο μια εικονιστική πηγή αποτυπώνει σκηνή από νοσοκομείο στην Θεσσαλονίκη το 1912, εστιάζοντας στο βαρύ ανθρώπινο τίμημα για την ελευθερία, σύμφωνα με το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου.

⁹⁰Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 134-135.

⁹¹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 135.

5. 5. Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος (1914)

Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος, αποτελεί ένα γεγονός το οποίο επηρέασε την Ευρώπη στο σύνολο της, προκαλώντας μεγάλες καταστροφές, αλλά ταυτόχρονα διαμόρφωσε τα σύνορα των κρατών, είτε συρρικνώνοντάς τα, είτε μέσα από την δημιουργία νέων κρατών. Η Ελλάδα μετείχε του πολέμου αυτού, αποκομίζοντας σημαντικά οφέλη.

Στο βιβλίο της ομάδας Ακτύπη παρατίθεται ολόκληρη, αυτοτελής ενότητα για τον Α΄ Π.Π. Ο τίτλος της ενότητας εξαρχής προοιδαίνει, ότι θα αναφερθεί, κατά κύριο λόγο, στα γεγονότα που αφορούν την ελληνική συμμετοχή στον Πόλεμο («Ο Α΄ Παγκόσμιος Πόλεμος και η Ελλάδα»). Αρχικά περιγράφεται το πολιτικό –οικονομικό πλαίσιο της εποχής, εντός του οποίου βρίσκονταν και οι αιτίες του Πολέμου, ξεκαθαρίζοντας ότι λόγω της τεταμένης περιόδου, ο πόλεμος αυτός ήταν αναπόφευκτος. Συμπληρωματικά, παρέχονται και 4 σύντομες γραπτές πηγές, αποφθέγματα προσωπικοτήτων της εποχής, από τέσσερις χώρες, οι οποίες συμμετείχαν στον πόλεμο, όπου περιγράφουν από την δική τους εθνική σκοπιά την πρόφαση του Πολέμου. Συνεχίζοντας το κείμενο αναφέρεται στην αφορμή, που εκκίνησε τον Πόλεμο και στη σύνθεση των δύο αντίπαλων στρατοπέδων-συμμαχιών. Παράλληλα με τα γεγονότα, περιγράφει την κατάσταση στο εσωτερικό της Ελλάδας, και κυρίως για την διαμάχη του Ε. Βενιζέλου με τον Βασιλιά Κωνσταντίνο, ως προς την είσοδο της χώρας στον Πόλεμο, και η οποία δίχασε τον ελληνικό λαό. Αναφέρεται στην είσοδο, εν τέλει, της Ελλάδας στον Πόλεμο και στην παραίτηση και φυγή του βασιλιά. Τέλος, περιγράφει την λήξη του Πολέμου, τονίζοντας την συμβολή του ελληνικού στρατού στην νίκη της «Αντάντ», καθώς και τα εδαφικά κέρδη της Ελλάδας σε βάρος της Βουλγαρίας και της Τουρκίας. Επιπλέον αναφέρει και την Ρωσική επανάσταση, η οποία έλαβε χώρα κατά τη διάρκεια του Α΄ Παγκοσμίου Πολέμου, και εγκαθιδρύθηκε ο σοσιαλισμός στη Ρωσία.

Το κείμενο, επίσης, σημειώνει τις συνέπειες του πολέμου, μέσω της χρήσης των φράσεων «...σκορπίζει αμέτρητες συμφορές...» και «...αιματηρών συγκρούσεων...», τονίζοντας τον όλεθρο που προκάλεσε ο Πόλεμος⁹². Το παραπάνω συμπληρώνει και γραπτή πηγή, ποίημα του Ράσιτς, Σέρβου πρόσφυγα στρατιώτη στην Ελλάδα, ο οποίος αποτυπώνει την νοσταλγία για την Πατρίδα του⁹³. Περιέχονται, επίσης, τέσσερις

⁹²Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 208.

⁹³Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 210.

εικονιστικές πηγές, εκ των οποίων οι δυο πρώτες απεικονίζουν χάρτες, με τις εδαφικές αλλαγές που έγιναν στην Ευρώπη μετά τον Α΄ Π.Π. και τα εδάφη που κέρδισε η Ελλάδα⁹⁴. Ενώ από τις υπόλοιπες δυο, η μία απεικονίζει τον Ε. Βενιζέλο, η απόφαση του οποίου επέφερε τα οφέλη στην χώρα, ενώ η δεύτερη απεικονίζει δυο κανόνια και ένα αεροπλάνο από την εποχή του Α΄ Π.Π⁹⁵.

Στο αντίστοιχο βιβλίο Δασκάλου εμπεριέχεται συμπληρωματικό κείμενο με πρόσθετες πληροφορίες για το πλαίσιο του Α΄ Π.Π. Αξιοσημείωτη αποτελεί η τρίτη αιτίαση που αναφέρεται, δηλαδή η πολεμική ετοιμότητα των κρατών μετά την διεξαγωγή του Γαλλογερμανικού πολέμου του 1871⁹⁶. Δύο πολιτικές που υιοθέτησαν τα κράτη ήταν η υποχρεωτική στρατιωτική θητεία και η υψηλή διάθεση δαπανών για την ανάπτυξη στρατιωτικών εξοπλισμών. Το ίδιο βιβλίο σημειώνει ότι η περιορισμένη αναφορά στα λοιπά γεγονότα του Α΄ Π.Π. οφείλεται στην εστίαση, του Βιβλίου Μαθητή, στα γεγονότα που αφορούν την Ελλάδα. Ακόμη και στους μαθητικούς στόχους που θέτει, τονίζεται η εστίαση στα γεγονότα που αφορούν τις εξελίξεις στην Ελλάδα⁹⁷. Ως προς το Τετράδιο Εργασιών, υπάρχουν τέσσερις δραστηριότητες σχετικές του θέματος, εκ των οποίων ξεχωρίζει η τέταρτη, η οποία ζητά από τους μαθητές-τριες να σκεφτούν καταστρεπτικές συνέπειες του Α Π.Π., πέραν των δεδομένων θανάτων και τραυματισμών κατά την διεξαγωγή του⁹⁸.

Το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση ομοίως πραγματεύεται τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο σε ολόκληρη αυτοτελή ενότητα, η οποία εμπεριέχει δυο θεματικές υποενότητες, οι οποίες αναφέρονται i) «στις καταστροφικές συνέπειες του πολέμου» ii) «στις ελληνικές εδαφικές διεκδικήσεις στο συνέδριο της Ειρήνης». Αρχικώς, το κεντρικό κείμενο παρουσιάζει σε γενικές γραμμές τον Α΄ Π.Π. Αναφέρεται στα αίτια του πολέμου, όπου στο συγκεκριμένο βιβλίο θεωρείται ότι είναι μόνον οικονομικά. Ακολούθως, αναφέρεται η χρονολογία έναρξης του πολέμου και η σύνθεση των δυο συμμαχιών. Εστιάζει στην επιλογή συμμαχιών των Βαλκανικών κρατών (Βουλγαρία, Τουρκία) αλλά και στην πολιτική αντιπαράθεση των Βενιζέλου –Κωνσταντίνου, ως προς την είσοδο της χώρας στον Πόλεμο, η οποία προκαλεί διχασμό στον ελληνικό λαό. Ωστόσο η Ελλάδα συμμετέχει στον πόλεμο στο πλευρό της «Αντάντ». Τέλος αναφέρεται στη χρονολογία λήξης του Πολέμου, καθώς και στις συνέπειες που επέφερε

⁹⁴Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 206, 208.

⁹⁵Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 207, 209.

⁹⁶Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). *ο. π.*, σελ. 169.

⁹⁷Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). *ο. π.*, σελ. 170.

⁹⁸Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997γ). *ο. π.*, σελ. 84.

η διεξαγωγή του. Του κειμένου έπονται ένα γλωσσάριο, εντός του οποίου παρουσιάζονται συνοπτικά το Συνέδριο Ειρήνης και οι δυο συνθήκες, Νεϊγύ και Σεβρών, που ακολούθησαν την λήξη του πολέμου. Επίσης, υπάρχει μια εικονιστική πηγή, χάρτης, όπου απεικονίζονται οι δυο αντίπαλες συμμαχίες κρατών στην Ευρώπη, και μια ιστοριογραμμή με τις χρονολογίες των γεγονότων που αναφέρονται στην ενότητα⁹⁹.

Ακολουθούν οι δυο θεματικές υποενότητες, οι οποίες αποτελούνται μόνον από πηγές. Η πρώτη αναφέρεται στις καταστροφές του πολέμου, παρέχοντας δυο εικονιστικές πηγές, όπου απεικονίζονται νεκροί και τραυματισμένοι στρατιώτες, μια γραπτή πηγή, που αποτελεί απόσπασμα από έργο του Στ. Μυριβήλη, «*Η ζωή εν τάφω. Το βιβλίο του πολέμου*», και περιγράφεται η διέλευση Ελλήνων στρατιωτών από την πόλη του Μοναστηριού (της τότε Σερβίας) και την κατάσταση που επικρατούσε. Επίσης, παρέχεται ποσοτική πηγή, με τις ανθρώπινες απώλειες των δύο αντίπαλων στρατοπέδων και το σύνολο τους¹⁰⁰. Στον ίδιο τόνο κινείται και το Βιβλίο Δασκάλου, όπου επιμένει στην καλλιέργεια θετικής στάσης απέναντι στην διεθνή συνεργασία αλλά και στον προβληματισμό των συνεπειών του πολέμου στον άνθρωπο¹⁰¹. Η δεύτερη υποενότητα αναφέρεται στις εδαφικές διεκδικήσεις της Ελλάδας. Υπάρχουν δυο εικονιστικές πηγές και μια γραπτή. Στην πρώτη είναι ένας πίνακας ζωγραφικής όπου απεικονίζεται αίθουσα με πολιτικούς και στρατιωτικούς ηγέτες, οι οποίοι καθορίζουν τα νέα σύνορα των κρατών της Ευρώπης. Εντός της αιθούσης διακρίνεται και ο Ε. Βενιζέλος. Στην δεύτερη εικονιστική πηγή (χάρτης) απεικονίζονται τα νέα σύνορα της Ελλάδας με βάση την συνθήκη των Σεβρών. Η τρίτη και τελευταία πηγή, η οποία είναι γραπτή, αποτελεί απόσπασμα από επιστολή του Βενιζέλου (απόδοση στα νέα ελληνικά), κατά τη διάρκεια του Συνεδρίου Ειρήνης, στην οποία περιγράφει τις διπλωματικές του κινήσεις¹⁰².

Τέλος, το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, ομοίως με τα δυο προηγούμενα αναφέρεται στο γεγονός του Α΄ Παγκόσμιου Πολέμου σε ολόκληρη, αυτοτελή ενότητα. Από τον τίτλο της ενότητας, επίσης, γίνεται κατανοητό, ότι το περιεχόμενο εστιάζει στην Ελλάδα κατά τον Α΄ Π.Π. Από τον προκαταβολικό οργανωτή περιγράφεται σύντομα, η έναρξη του Α΄ Π.Π., η σύγκρουση Βενιζέλου –

⁹⁹Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). ο. π., σελ. 97.

¹⁰⁰Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). ο. π., σελ. 98.

¹⁰¹Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006β). ο. π., σελ. 86-89.

¹⁰²Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). ο. π., σελ. 99.

Κωνσταντίνου, η συμμετοχή της χώρας αλλά και η νίκη της Ελλάδας και των συμμάχων. Επιπλέον, πριν το βασικό κείμενο, υπάρχει μια εικονιστική πηγή, όπου απεικονίζεται παρέλαση ελληνικού στρατιωτικού αγήματος στην Αψίδα του Θριάμβου στο Παρίσι, γεγονός που επίσης προμηνύει την επικείμενη νίκη, και ιστοριογραφική με χρονολογίες γεγονότων του Πολέμου, που θα αναφερθούν στο κείμενο¹⁰³. Το κεντρικό κείμενο αρχίζει με εισαγωγή στην οποία αναφέρεται η κατάσταση στα νεαποκτηθέντα εδάφη της Ελλάδας. Εν συνεχεία περιγράφεται το πλαίσιο στην υπόλοιπη Ευρώπη, δηλαδή την οικονομική διαμάχη Γερμανίας και Αγγλίας –Γαλλίας, η οποία αποτελεί το ένα αίτιο του Πολέμου. Το βιβλίο Κολιόπουλου, ωστόσο, ως δεύτερο αίτιο αναφέρει τον ανταγωνισμό των μεγάλων δυνάμεων για την κυριαρχία στα Βαλκάνια. Επιπλέον αναφέρει την σύνθεση των δύο συμμαχιών, καθώς και την επιλογή συμμαχίας των Βαλκανικών κρατών. Συνεχίζει με την σύγκρουση Ε. Βενιζέλου και του Βασιλιά Κωνσταντίνου σχετικά με την ένταξη της χώρας στον πόλεμο. Το βιβλίο κατονομάζει την σύγκρουση αυτή ως «Εθνικό Διχασμό»¹⁰⁴. Αλλά η ενότητα, εδώ, αναφέρει ότι στρατιωτικό γεγονός που έλαβε χώρα, οδήγησε εν τέλει την Ελλάδα στον πόλεμο, αποτέλεσμα του οποίου ήταν η παραίτηση και φυγή του βασιλιά. Το κείμενο τελειώνει με την λήξη του πολέμου, καθώς και τα κέρδη που αποκόμισε η Ελλάδα, ως εκ των νικητών, με την Συνθήκη των Σεβρών. Επικουρικά του κειμένου, λειτουργούν οι πηγές που ακολουθούν. Υπάρχουν δυο γραπτές πηγές: η πρώτη αναφέρεται στο κίνημα της «Εθνικής Άμυνας» του Βενιζέλου, και αποτελεί απόσπασμα από την εφημερίδα «Μακεδονία», ενώ η δεύτερη είναι απόσπασμα από το έργο του Στ. Μυριβήλη, «Η ζωή εν τάφω» και αναφέρεται στην πορεία του ελληνικού στρατού μέσα στη Μακεδονία και προς το μέτωπο του πολέμου¹⁰⁵. Επιπλέον υπάρχουν 6 εικονιστικές πηγές¹⁰⁶. Οι τρεις από αυτές είναι χάρτες και απεικονίζουν την σύνθεση των δυο συμμαχιών, τα εδάφη που αποκόμισε η Ελλάδα μετά τις συνθήκες Νειγύ και Σεβρών, ενώ η τρίτη είναι μια γελοιογραφία που σατιρίζει τον πόλεμο. Οι δύο επόμενες εικονιστικές πηγές απεικονίζουν στρατιωτικά γεγονότα, δηλαδή στη μια φαίνονται τα χαρακώματα, όπου ουσιαστικά διεξήχθη ο Α΄ Π.Π., ενώ η δεύτερη παρουσιάζει τον Ε. Βενιζέλο και τον ναύαρχο Π. Κουντουριώτη να επιθεωρούν τα στρατεύματα. Η τελευταία πηγή είναι ο ίδιος πίνακας που υπήρχε και στο βιβλίο της ομάδας Ρεπούση (Συνέδριο της Ειρήνης

¹⁰³Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 190.

¹⁰⁴Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 191.

¹⁰⁵Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 192.

¹⁰⁶Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 192-193.

στο Παρίσι). Τέλος, εκτός των πηγών, υπάρχει και η στήλη «Ματιά στο Παρελθόν»¹⁰⁷, που αναφέρεται συνοπτικά στην Οκτωβριανή Επανάσταση στη Ρωσία.

Όπως και το βιβλίο του μαθητή, με τον ίδιο τρόπο το Βιβλίο Δασκάλου συμβουλεύει την επικέντρωση στα γεγονότα του Πολέμου που αφορούν, κυρίως, τα ελληνικά δεδομένα, προσθέτοντας επιπλέον πληροφορίες¹⁰⁸. Επίσης το βιβλίο προτείνει τρεις επιπλέον πηγές προς μελέτη. Η πρώτη, γραπτή πηγή, αναφέρεται στους Έλληνες κατοίκους εκτός της ελληνικής επικράτειας και αποτελεί απόσπασμα από έργο του Κ. Σβολόπουλου, *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1900-1945*¹⁰⁹, ενώ η δεύτερη, επίσης γραπτή πηγή, απόσπασμα από το έργο του Χ. Τσιρκινίδη, *Επιτέλους τους ξεριζώσαμε... Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου, της Θράκης και της Μ. Ασίας μέσα από τα γαλλικά αρχεία*¹¹⁰, αναφέρεται στον Εθνικό Διχασμό, μέσω αναφοράς Γάλλου στρατιωτικού ακολούθου. Η τρίτη προτεινόμενη πηγή, είναι εικονιστική (χάρτης) και απεικονίζει το στρατιωτικό μέτωπο στη Μακεδονία κατά τον Α΄ Π.Π.¹¹¹. Σχετικά με το Τετράδιο Εργασιών, από τις τέσσερις δραστηριότητες ξεχωρίζει η τέταρτη, η οποία, ζητά από τους μαθητές-τριες να καταγράψουν συνέπειες που προκύπτουν ελλείψει εθνικής ομοψυχίας και ύπαρξης εσωτερικών συγκρούσεων σε κρίσιμες περιόδους (εθνικός διχασμός)¹¹². Παρά τις όποιες αναφορές στα γεγονότα του Α΄ Π.Π., το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, προφανώς συνεπαρμένο από την νίκη και τα κέρδη της Ελλάδας, λησμονεί να αναφέρει τις συνέπειες ενός καταστροφικού, όπως έχει χαρακτηριστεί, πολέμου τόσο σε υλικό επίπεδο, όσο και των ανθρώπινων απωλειών, όπου ο αριθμός είναι μεγάλος, όπως και των αμέτρητων τραυματισμών. Αγνοεί εντελώς την ανθρωπιστική οπτική του γεγονότος, καθώς εμμένει στην εθνική διχόνοια και τις συνέπειες αυτής, στα πλαίσια της άκρατης εθνοκεντρικότητας.

Συνολικά, τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου, ασχολούνται εκτεταμένα με τον Α΄ Π.Π., εστιάζοντας κυρίως στα ελληνικά πεπραγμένα. Παρόλα αυτά παρουσιάζουν διαφορές μεταξύ τους, καθώς παρουσιάζουν διαφορετικές αιτίες του πολέμου, προσεγγίζουν διαφορετικά το ελληνικό πλαίσιο του πολέμου και υπάρχει διάσταση ως προς τον αριθμό των πηγών που παραθέτουν. Αντιθέτως, το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, συνοπτικά, πάντα, αναφέρεται, υιοθετώντας περισσότερο ουδέτερη

¹⁰⁷Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 192.

¹⁰⁸Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 136.

¹⁰⁹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 137.

¹¹⁰Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 138.

¹¹¹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 138.

¹¹²Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012γ). *ο. π.*, σελ. 134.

στάση, στα βασικά τεκταινόμενα του πολέμου, παραθέτοντας κι εδώ διαφορετικές αιτιάσεις διεξαγωγής του. Η μόνη αναφορά για το ελληνικό πλαίσιο στο κεντρικό κείμενο είναι η μικρής έκτασης περιγραφή της «σύγκρουσης» Βενιζέλου – Κωνσταντίνου. Και τα τρία βιβλία αναφέρονται στα εδαφικά κέρδη της Ελλάδας, είτε μέσω του κειμένου, είτε των πηγών, καθώς αυτή είναι η εθνική οπτική του γεγονότος του πολέμου. Μια ακόμη διαφορά των βιβλίων είναι ότι μόνον αυτό της ομάδας Ρεπούση χρησιμοποιεί τις πηγές ως μέσο για την απόκτηση γνώσης, εν αντιθέσει με τα άλλα δυο, όπου οι πηγές έχουν περισσότερο επικουρικό ρόλο στην εκπαιδευτική διαδικασία. Τέλος αξιοσημείωτό αποτελεί το γεγονός ότι, παρόλο που τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Ρεπούση αναφέρονται, είτε εν συντομία, είτε εκτενέστερα, στην ανθρωπιστική διάσταση του γεγονότος, δηλαδή τις συνέπειες του πολέμου στον ίδιο τον άνθρωπο, εξαιτίας των θανάτων και των τραυματιών, το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου δείχνει να αγνοεί εντελώς την οπτική αυτή, κάνοντας καμία αναφορά στη διάσταση αυτή του πολέμου.

5. 6. Μικρασιατικός Πόλεμος (1919-1922)

Ο Μικρασιατικός πόλεμος και η καταστροφή, αποτελεί κομβικό γεγονός στην ιστορία του νεοελληνικού κράτους και στην μετέπειτα πορεία του, υπό τις νέες συνθήκες που δημιουργήθηκαν. Το παραπάνω δεδομένο, αποτυπώνεται και στα τρία βιβλία Ιστορίας, τα οποία παραχωρούν μεγάλη έκταση στο γεγονός αυτό.

Αρχικώς το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, σε παράλληλη σελίδα με αυτή του κεντρικού κειμένου, παραθέτει εικονιστική πηγή με τη μορφή χάρτη όπου απεικονίζονται οι πορείες των δυο στρατιωτικά αντιμαχόμενων δυνάμεων, καθώς και τα σύνορα όπως διαμορφώνονται συνεχώς κατά την περίοδο της εκστρατείας¹¹³. Επίσης προ του κειμένου υπάρχει μια μικρή εικονιστική πηγή, όπου φαίνεται να καίγεται μια πόλη (σ.σ. Σμύρνη)¹¹⁴, πιθανόν προΐδεάζοντας την κατάληξη του Μικρασιατικού πολέμου· ωστόσο στον τίτλο αναφέρεται μόνον ως «Μικρασιατικός πόλεμος».

Το κεντρικό κείμενο αρχίζει με δυο εισαγωγικές παραγράφους, όπου περιγράφεται το χρονικό πλαίσιο του Μικρασιατικού πολέμου. Η είσοδος του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, χαρακτηρίζεται ως «απελευθέρωση» των εκεί

¹¹³Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 220.

¹¹⁴Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 221.

Ελλήνων¹¹⁵, αναφέροντας με αυτόν τον τρόπο έμμεσα την έννοια του αλυτρωτισμού. Το σημείο αυτό, ενισχύεται με την γραπτή πηγή της ενότητας, η οποία αποτελεί απόσπασμα από το έργο της Δ. Σωτηρίου, *Ματωμένα Χώματα*¹¹⁶, και περιγράφει την είσοδο του ελληνικού στρατού στη Μ. Ασία, αλλά και την υποδοχή του κόσμου. Επιπλέον, εντός του κειμένου, δικαιολογεί την εισχώρηση των ελληνικών στρατευμάτων στο εσωτερικό της Μ. Ασίας (παρά την πρόβλεψη των ορίων στη Συνθήκη των Σεβρών), στα πλαίσια της προστασίας των Ελλήνων της περιοχής από τους Τούρκους¹¹⁷. Στη συνέχεια αναφέρεται στην πολιτική σκηνή στο εσωτερικό της Ελλάδας, σημειώνοντας την εκλογική ήττα του Βενιζέλου και την επικράτηση των φιλοβασιλικών αντιπάλων του, την επιστροφή του βασιλιά αλλά και την αλλαγή στάσης των Μ. Δυνάμεων, οι οποίοι, όπως αναφέρεται, άρχισαν να υποστηρίζουν την τουρκική πλευρά. Από το δεύτερο μισό του κειμένου περιγράφεται η σταδιακή φθίνουσα πορεία της ελληνικής εκστρατείας, αφού ο στρατός,, ελλείψει εφοδίων και λόγω της κούρασης, οπισθοχωρεί, ενώ παράλληλα πραγματοποιείται η τουρκική αντεπίθεση. Τέλος αναφέρεται η καταστροφή της Σμύρνης και ο αντίκτυπος για τον Ελληνισμό, αλλά πραγματοποιείται και σύνδεση με το σήμερα (σ.σ. 1997). Το τέλος της Μικρασιατικής εκστρατείας και το αποτέλεσμα αυτής, περιγράφεται με την χρήση συναισθηματικά έντονων λέξεων και φράσεων, ακριβώς για να φανεί ο πόνος των Ελλήνων προσφύγων, η θλίψη που κατέκλεισε τον ελληνισμό στο άκουσμα των θηριωδιών των Τούρκων εις βάρος του αλλά και στην άδικη τροπή που έλαβαν τα γεγονότα, με αποτέλεσμα ο εκεί ελληνικός πληθυσμός να εγκαταλείψει τις «πανάρχαιες» πατρογονικές εστίες του¹¹⁸. Το συναίσθημα αυτό υποστηρίζουν τέσσερις πηγές, δυο εικονιστικές και δυο γραπτές. Οι εικονιστικές απεικονίζουν την Σμύρνη να καίγεται, και τον Μητροπολίτη Σμύρνης, Χρυσόστομο, ο οποίος, όπως αναφέρεται και στο βιβλίο, βρήκε μαρτυρικό θάνατο¹¹⁹. Εκ των γραπτών πηγών, η μια περιγράφει την φυγή μιας οικογένειας, μέσω του Αιγαίου, προς την Ελλάδα (Ηλ. Βενέζης, *Αιολική Γη*)¹²⁰, ενώ η δεύτερη την συγκέντρωση των Ελλήνων στη Σμύρνη, με την ελπίδα ότι θα σωθούν από τους Τούρκους¹²¹. Το κείμενο κλείνει με την συνθήκη της Λωζάνης, η οποία ρύθμιζε τα τελικά σύνορα και προέβλεπε την ανταλλαγή των

¹¹⁵Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 221.

¹¹⁶Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 225.

¹¹⁷Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 221.

¹¹⁸Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 222.

¹¹⁹Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 222.

¹²⁰Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 224.

¹²¹Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). ο. π., σελ. 227.

πληθυσμών μεταξύ των δυο χωρών. Ωστόσο το βιβλίο συγγέει το είδος της ανταλλαγής, καθώς αυτή έγινε με βάση το θρήσκευμα, και όχι την εθνικότητα¹²². Η ύπαρξη χάρτη, όπου απεικονίζονται τα σύνορα όπως εν τέλει διαμορφώθηκαν, επικουρεί στο συγκεκριμένο σημείο του κειμένου¹²³.

Επιπρόσθετα το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου παρέχει πληροφορίες, αιτιολογώντας την ήττα του Ελληνικού στρατού, επιρρίπτει ευθύνες στις Μ. Δυνάμεις, οι οποίες άλλαξαν στάση, αλλά και στην μερίδα των φιλοβασιλικών Ελλήνων, οι οποίοι επανέφεραν τον βασιλιά, οδηγώντας στην στάση αυτή¹²⁴. Τέλος το βιβλίο, επιμένει στις συνέπειες της καταστροφής, οι οποίες άλλαξαν το ρου της νεοελληνικής ιστορίας¹²⁵.

Το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, θεωρώντας επίσης σημαντικό τον Μικρασιατικό πόλεμο αλλά και τις επιπτώσεις του, πραγματεύεται το γεγονός αυτό σε δυο ολόκληρες διδακτικές ενότητες, με δυο υποενότητες αντιστοίχως.

Στην πρώτη ενότητα, με τις δυο υποενότητες, αναφέρονται η Μικρασιατική εκστρατεία και το αποτέλεσμα αυτής, δηλαδή η καταστροφή. Με ιδιαίτερα ουδέτερο τόνο το κεντρικό κείμενο¹²⁶ περιγράφει το πλαίσιο μετά τον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο, δηλαδή την απόπειρα συρρίκνωσης της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, διαμοιράζοντας τα εδάφη της μεταξύ των Μ. Δυνάμεων αλλά και της Ελλάδας, η οποία επιτυγχάνει την διοικητική ανάληψη της περιοχής Σμύρνης, καθώς ο αριθμός των Ελλήνων είναι μεγάλος στην περιοχή. Στη συνέχεια αναφέρεται η αλλαγή στάσης των Μ. Δυνάμεων, και η υποστήριξη, πλέον της Τουρκίας. Ωστόσο η Ελλάδα, χωρίς υποστήριξη, συνεχίζει την προέλαση εντός της Μ. Ασίας, και πέραν των προβλεπόμενων συνόρων, η οποία, όμως, αναχαιτίζεται από τον τουρκικό στρατό. Τέλος περιγράφεται η αντεπίθεση των Τούρκων, η οποία διέσπασε τις αμυντικές γραμμές του ελληνικού στρατού, οδηγώντας τον σε οπισθοχώρηση στα μικρασιατικά παράλια, αλλά και την είσοδο των Τούρκων στην Σμύρνη, όπου εκεί είχε μαζευτεί, επίσης, και μεγάλος πληθυσμός Ελλήνων κατοίκων της περιοχής. Το κείμενο συνοδεύει γλωσσάριο, όπου εντός αυτού αναφέρεται η μετάβαση από την Οθωμανική αυτοκρατορία στην Τουρκία, αλλά και λίγες πληροφορίες σχετικά με τον Μουσταφά Κεμάλ (Ατατούρκ). Παράλληλα του γλωσσαρίου υπάρχει εικονιστική πηγή, χάρτης (παρόμοιος με τον αντίστοιχο του

¹²² Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 222.

¹²³ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 223.

¹²⁴ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). *ο. π.*, σελ. 174-175.

¹²⁵ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). *ο. π.*, σελ. 176.

¹²⁶ Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 100.

βιβλίου της ομάδας Ακτύπη), όπου απεικονίζεται μόνο οι κινήσεις του ελληνικού στρατού, κατά την εκστρατεία. Κάτωθεν των δυο, υπάρχει ιστοριογραμμή, με χρονολογίες από την είσοδο του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη (1919) έως και την ήττα του στρατού (1922). Το βιβλίο αποφεύγει την χρήση οποιαδήποτε συναισθηματικά φορτισμένης λέξης – φράσης, ως προς την ήττα και την ακόλουθη καταστροφή της Σμύρνης· διατηρεί αυστηρά την αποστασιοποιημένη παρουσίαση των γεγονότων και περιγράφει την τελική βίαιη αποχώρηση των Ελλήνων της Σμύρνης με την πρόταση «Χιλιάδες Έλληνες συνωστίζονται στο λιμάνι προσπαθώντας να μπουν στα πλοία και να φύγουν για την Ελλάδα»¹²⁷.

Οι δυο θεματικές υποενότητες, αναφέρονται σε πτυχές του πλαισίου του Μικρασιατικού πολέμου, όπως την είσοδο του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη, και την παρουσία του ελληνισμού στην Μ. Ασία. Αποτελούνται από πέντε πηγές, χωρίς την ύπαρξη κεντρικού κειμένου. Η πρώτη, λοιπόν, υπό-ενότητα περιέχει δυο εικονιστικές πηγές, όπου απεικονίζονται παρέλαση του ελληνικού στρατού στη Σμύρνη και η εκκλησιαστική ηγεσία της πόλης, που ευλογεί το στράτευμα. Επιπλέον υπάρχουν τρεις γραπτές πηγές, που αποτελούν αποσπάσματα, και οι οποίες περιγράφουν τον τρόπο αντίληψης του γεγονότος από την σκοπιά του Ε. Βενιζέλου, Μ. Κεμάλ και του Α. Αλεξίου, κατοίκου της Σμύρνης¹²⁸. Η δεύτερη υποενότητα περιέχει τέσσερις εικονιστικές πηγές, που αποτυπώνουν σκηνές από την ζωή των Ελλήνων στην Μ. Ασία. Η γραπτή πηγή, αποτελεί απόσπασμα μαρτυρίας, στην οποία περιγράφεται η καθημερινή ζωή μιας ελληνικής οικογένειας στη Μ. Ασία¹²⁹.

Στην επόμενη ενότητα περιγράφονται τα αποτελέσματα από την Μικρασιατική καταστροφή, και της συνθήκης της Λωζάνης. Οι δυο συνακόλουθες υποενότητες αναφέρονται στις συνθήκες εξόδου των Ελλήνων από την Μ. Ασία, και την εγκατάστασή τους στην Ελλάδα, αντίστοιχα.

Στο κεντρικό κείμενο¹³⁰, αρχικά, περιγράφονται τα προβλήματα που προέκυψαν μετά την καταστροφή, δηλαδή η ρύθμιση των συνόρων, η ύπαρξη πληθυσμών στις δυο χώρες, που ασπάζονταν διαφορετική θρησκεία και η λύση που δόθηκε από τη συνθήκη της Λωζάνης. Παρουσιάζεται η εφαρμογή της και ακολούθως μέσω αυτής το βιβλίο οδηγείται στην εννοιολόγηση του όρου «πρόσφυγας». Τέλος

¹²⁷Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 100.

¹²⁸Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 101.

¹²⁹Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 102.

¹³⁰Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 103.

παρουσιάζει τόπους, όπου κινήθηκαν οι πρόσφυγες, τη δυσκολία του βίου τους, αλλά και τη μετέπειτα συμβολή τους στην ανάπτυξη του κράτους. Μέσω δηλαδή της συνολικής αυτής άτυχης κατάστασης, εν τέλει καταγράφονται και ορισμένα θετικά στοιχεία υπέρ του νεοελληνικού κράτους. Του κειμένου έπεται εικονιστική πηγή, στην οποία αποτυπώνεται η προσπάθεια διαφυγής των Ελλήνων με την είσοδο των Τούρκων στην Σμύρνη. Παράλληλα της πηγής υπάρχει το γλωσσάριο στο οποίο επεξηγούνται όροι, που αναφέρονται στο κείμενο, και κάτωθεν των δυο, ιστοριογραφική με χρονολογίες γεγονότων από την καταστροφή της Σμύρνης έως την ανταλλαγή των πληθυσμών.

Ακολουθούν οι δυο θεματικές υποενότητες οι οποίες, επίσης, αποτελούνται μόνο από πηγές. Η πρώτη παρουσιάζει την έξοδο των Ελλήνων από την Μ. Ασία: περιέχει δυο εικονιστικές πηγές, όπου φαίνονται τα μέσα που χρησιμοποιούσαν οι πρόσφυγες για να εγκαταλείψουν την πατρίδα τους. Επίσης υπάρχουν δυο γραπτές πηγές, οι οποίες είναι αποσπάσματα μαρτυριών προσφύγων που εγκατέλειψαν την Μ. Ασία, ενώ η τρίτη πηγή είναι ποσοτική και παρουσιάζει τον αριθμό των προσφύγων σε σχέση με τον τόπο προέλευσης τους, δείχνοντας τον μεγάλο αριθμό αυτών¹³¹. Στην δεύτερη υποενότητα παρέχονται δυο εικονιστικές πηγές, στις οποίες απεικονίζονται οικήματα προσφύγων κατά την έλευση τους στην Ελλάδα, δείχνοντας τις συνθήκες υπό τις οποίες ζούσαν τα πρώτα χρόνια. Επίσης υπάρχουν δυο γραπτές πηγές, οι οποίες είναι αποσπάσματα μαρτυριών προσφύγων, που περιγράφουν τις συνθήκες διαβίωσης των ανθρώπων, ενώ η τελευταία εικονιστική πηγή αποτελεί απόκομμα αγγελίας σε εφημερίδα, σύμφωνα με την οποία οικογένειες αναζητούσαν τους οικείους τους, που χάθηκαν κατά την εσπευσμένη μετακίνηση των πληθυσμών¹³². Περιγράφει, ακριβώς την χαοτική κατάσταση που επικράτησε την περίοδο εκείνη.

Τέλος το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου, γενικώς και για τις δύο ενότητες ιδιαίτερα, εστιάζει στην ίδια την Μικρασιατική εκστρατεία και καταστροφή, στον ρόλο των Μ. Δυνάμεων, καθώς και στα αποτελέσματα που επήλθαν με την καταστροφή και την συνθήκη της Λωζάνης. Επιπλέον το Βιβλίο Δασκάλου θέτει απαραίτητη την ευαισθητοποίηση των μαθητών –τριών σε θέματα προσφυγιάς αλλά και την αναγνώριση της συμβολής των προσφύγων στην ανάπτυξη του κράτους, που ακολούθησε¹³³.

¹³¹Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 104.

¹³²Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 105.

¹³³Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006β). *ο. π.*, σελ. 91-93.

Το τρίτο στη σειρά βιβλίο, της ομάδας Κολιόπουλου, ομοίως, αφιερώνει μεγάλη έκταση στο γεγονός της Μικρασιατικής εκστρατείας και της ακόλουθης καταστροφής. Η ενότητα αρχίζει με έναν προκαταβολικό οργανωτή, ο οποίος περιγράφει σύντομα το περιεχόμενο του κειμένου, που έπεται. Ακολουθεί εικονιστική πηγή, στην οποία φαίνεται η Σμύρνη να καίγεται και οι χριστιανοί κάτοικοι της (όπως σημειώνεται) προσπαθούν να σωθούν, με τα συμμαχικά στρατεύματα να μένουν αμέτοχα, σύμφωνα με την λεζάντα του βιβλίου¹³⁴. Τέλος υπάρχει ιστοριογραμμή, με χρονολογίες γεγονότων από την απόβαση του ελληνικού στρατού, 1919, έως και την καταστροφή της Σμύρνης, 1920.

Στη συνέχεια παρουσιάζεται το κεντρικό κείμενο, με την αφήγηση των γεγονότων. Αρχικώς αναφέρεται στο πλαίσιο του Μικρασιατικής εκστρατείας, στην εδαφική συρρίκνωση της Τουρκίας, ούσα ηττημένη του Α' Παγκοσμίου Πολέμου, αλλά και στην διοικητική ανάθεση της περιοχής της Σμύρνης στην Ελλάδα. Το σημείο αυτό, συμπληρώνουν η γραπτή πηγή, απόσπασμα από διάγγελμα του Βενιζέλου προς τους κατοίκους της Σμύρνης¹³⁵, και οι τρεις εικονιστικές πηγές, που απεικονίζουν Έλληνες στρατιώτες να παρελαύνουν σε διάφορες περιοχές της Μ. Ασίας¹³⁶. Αιτιολογεί, επίσης, την εισχώρηση του ελληνικού στρατού στο εσωτερικό της Μ. Ασίας, και πέρα από τα καθορισμένα σύνορα, με το πρόσχημα της προστασίας των ελληνικών πληθυσμών από τους Τούρκους, αλλά και στα μετέπειτα προβλήματα, που αντιμετώπισε ο στρατός¹³⁷. Με την παράθεση των προβλημάτων στον ανεφοδιασμό αλλά και της στρατιωτικής υπεροχής των Τούρκων, προικονομεί την καταστροφή που θα ακολουθήσει. Παράλληλα με τα γεγονότα αυτά, περιγράφεται η εκλογική ήττα του Βενιζέλου, η επικράτηση των φιλοβασιλικών αντιπάλων του, και η επιστροφή του βασιλιά, που δυσαρέστησε τις Μ. Δυνάμεις, επιρρίπτοντας έμμεσα ευθύνες για την αλλαγή στην στάση τους. Επιπλέον, αναφέρεται και στα πολιτικά πεπραγμένα της Οθωμανικής αυτοκρατορίας, με την έξαρση εμφυλίου μεταξύ οπαδών σουλτάνου και Κεμάλ, καθώς και στις καλές διπλωματικές σχέσεις του δεύτερου με τις Μ. Δυνάμεις της εποχής, σε βάρος των Ελλήνων¹³⁸. Ασφαλώς η αναφορά αυτή γίνεται, ακριβώς για να περιγράψει την δύσκολη κατάσταση στην οποία περιήλθε η ελληνική πλευρά. Πραγματοποιεί σύγκριση προκειμένου να εξυμνήσει τον ελληνικό στρατό,

¹³⁴Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 194.

¹³⁵Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 196.

¹³⁶Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 197, 198.

¹³⁷Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 195.

¹³⁸Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 195.

αναφέροντας ότι παρά τις δυσκολίες ο στρατός νικηφόρα έφτασε έως και την Άγκυρα. Οι δυσκολίες όμως ανάγκασαν τον ελληνικό στρατό σε υποχώρηση και οχύρωση σε μια αμυντική γραμμή.

Τέλος περιγράφεται η μαζική αντεπίθεση του πλήρως εξοπλισμένου τουρκικού στρατού έναντι των «κουρασμένων» Ελλήνων στρατιωτών. Με ιδιαίτερα φορτισμένο συναισθηματικά λεξιλόγιο περιγράφεται η είσοδος των Τούρκων στην Σμύρνη, οι καταστροφές που προκάλεσαν, η «μαρτυρική θανάτωση» του Μητροπολίτη Σμύρνης, κατατάσσοντας τον μεταξύ των ηρώων, αλλά και η απεγνωσμένη προσπάθεια των Ελλήνων να διαφύγουν. Κλείνει με την φράση «... δραματικό τέλος της μακραίωνης ελληνικής παρουσίας...»¹³⁹, σημειώνοντας το ύψιστο πλήγμα για τον ελληνισμό της περιοχής. Επικουρικά στο γεγονός αυτό, λειτουργούν οι πηγές που παραθέτει το βιβλίο. Η γραπτή πηγή απόσπασμα έργου (Τζ. Χόρτον, *Αναφορικά με την Τουρκία*)¹⁴⁰, περιγράφει την είσοδο των Τούρκων στην πόλη. Επιπλέον υπάρχουν έξι εικονιστικές πηγές, εκ των οποίων οι δύο απεικονίζουν την Σμύρνη να καίγεται, οι τρεις είναι πρωτοσέλιδα εφημερίδων της εποχής, όπου αποτυπώνεται το αίσθημα που κυριάρχησε στο άκουσμα της καταστροφής, ενώ η τελευταία αποτελεί χάρτη όπου δείχνει την πορεία των ελληνικών στρατευμάτων στη Μ. Ασία κατά την οπισθοχώρησή τους¹⁴¹. Ακόμη και η στήλη «Ματιά στο παρελθόν», διαθέτει μεγάλη έκταση, εν συγκρίσει με τις υπόλοιπες ενότητες, περιλαμβάνοντας μικρής έκτασης κεντρικού κειμένου, το οποίο αναφέρεται στις γενοκτονίες των Αρμενίων και των Ελλήνων του Πόντου, τρεις εικονιστικές πηγές, που ομοίως σχετίζονται με τις δυο γενοκτονίες, και δυο γραπτές πηγές αποσπάσματα έργων των Π.Κ. Ενεπεκίδη και Κ. Φωτιάδη (*Οι διωγμοί των Ελλήνων του Πόντου (1908-1918)* και *Η γενοκτονία των Ελλήνων του Πόντου* αντίστοιχα), όπου και σε αυτές αναφέρονται στις κινήσεις των Τούρκων, κατά τις επιχειρήσεις «εκκαθάρισης» της Τουρκίας¹⁴². Τέλος, η ύπαρξη εικονιστικής πηγής, όπου απεικονίζεται ο Μητροπολίτης Τραπεζούντας Χρύσανθος, υποσημειώνει την παρουσία της εκκλησίας κοντά στους ανθρώπους τις στιγμές εκείνες.¹⁴³

Τέλος το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου εμμένει στην καταστροφή, παρουσιάζει επιπρόσθετους λόγους (σε σύντομο κείμενο του) στους οποίους οφείλεται η αποτυχία

¹³⁹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 195.

¹⁴⁰Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 196.

¹⁴¹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 199.

¹⁴²Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 196-197.

¹⁴³Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 198.

της Μικρασιατικής εκστρατείας και τα αποτελέσματα της, και σημειώνει τους διωγμούς των Ελλήνων από την Μ. Ασία στο σύνολό της¹⁴⁴.

Συνολικά και στα τρία βιβλία καταγράφεται η σπουδαιότητα της Μικρασιατικής Εκστρατείας και της Καταστροφής για το ελληνικό κράτος που κλήθηκε να ελέγξει στρατιωτικά περιοχές της Μικράς Ασίας και έπειτα να δεχθεί και να περιθάλψει τον τεράστιο αριθμό προσφύγων που συγκεντρώθηκαν στην ελληνική επικράτεια. Ομοίως τα βιβλία παραχωρούν μεγάλη έκταση στην αφήγηση του γεγονότος και στο περιεχόμενο του. Σημειώνεται η ανθρώπινη τραγωδία, η οποία, στα μεν βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου δηλώνεται με την χρήση φορτισμένων λέξεων και φράσεων, στοχεύοντας στο συναίσθημα των μαθητών-τριών, ώστε να μπορέσουν να κατανοήσουν τον «θρήνο» για τον Ελληνισμό, στο, δε, βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, η κατάσταση που βίωσαν οι Έλληνες της Μ. Ασίας, παρουσιάζεται από μια αποστασιοποιημένη διάσταση, και ως «φυσική» εξέλιξη του αποτελέσματος του Μικρασιατικού πολέμου. Ως προς το περιεχόμενο, το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση παρέχει το σύντομο κεντρικό κείμενο, σύμφωνα και με τον τρόπο διάρθρωσης του όλου εγχειριδίου, ενώ τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλου, διαθέτουν το σύνολο των πληροφοριών στο κεντρικό κείμενο, με την διαφορά ότι στο πρώτο βιβλίο παρέχονται ορισμένα από τα βασικά γεγονότα του Πολέμου, ενώ το δεύτερο εκτυλίσσεται με μια εξαντλητική περιγραφή και επιμονή σε λεπτομέρειες των καταστάσεων. Τέλος σχετικά με την παράθεση των πηγών, η ομάδα Ρεπούση, διατηρεί τον ισότιμο καταμερισμό της γνώσης μεταξύ κειμένου και πηγών, κατά το πρότυπο του συνόλου του βιβλίου, η ομάδα Ακτύπη, στην ενότητα αυτή παραθέτει μεγάλο αριθμό πηγών, εν συγκρίσει με τις υπόλοιπες ενότητες του βιβλίου, δείχνοντας την σημασία του γεγονότος αυτού για τον ελληνισμό, ενώ τέλος η ομάδα Κολιόπουλου παραθέτει ομοίως μεγάλο αριθμό πηγών, για τον ίδιο λόγο με την ομάδα Ακτύπη, ωστόσο, από κοινού με την προαναφερθείσα εκτεταμένη περιγραφή του κειμένου, οδηγεί σε σύγχυση τον μαθητή-τρια, ο οποίος αποπροσανατολίζεται από τον βασικό σκοπό της ενότητας.

5. 7. Περίοδος Μεσοπολέμου (έως 1937)

Το τελευταίο γεγονός που ερευνάται στα τρία εγχειρίδια ιστορίας, είναι η περίοδος του Μεσοπολέμου, το χρονικό πλαίσιο μεταξύ των δυο παγκοσμίων πολέμων,

¹⁴⁴Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 139-140.

όπου τα κράτη επιχειρούν να ορθοποδήσουν μετά την λήξη του Α΄ Π.Π. Είναι η περίοδος, που οι κοινωνικές ταραχές λαμβάνουν μεγάλες διαστάσεις και αποτελεί προ-στάδιο του Β΄ Π.Π.

Αρχίζοντας με το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, παρουσιάζεται ο ορισμός του Μεσοπολέμου, και η κατάσταση που επικρατούσε στο σύνολο των Ευρωπαϊκών χωρών. Παρά τον πόλεμο, η βιομηχανία ήκμασε, ωστόσο η απουσία οικονομικού κεφαλαίου στην αγορά οδήγησε σε οικονομική ύφεση. Η κατάσταση αυτή είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση των κοινωνικών κινητοποιήσεων για περισσότερα δικαιώματα, στα πρότυπα της Ρωσικής επανάστασης. Οι αναταραχές αυτές με την σειρά τους, υποκίνησαν την έξαρση του εθνικισμού σε πολλές χώρες, αποτέλεσμα του οποίου ήταν η επικράτηση του δικτατορικών καθεστώτων, με βασικά το φασιστικό κόμμα στην Ιταλία και το αντίστοιχο ναζιστικό στη Γερμανία¹⁴⁵. Η εστίαση στα δυο αυτά καθεστάτα προμηνύει τον ρόλο που θα λάβουν στις μετέπειτα εξελίξεις στον Ευρωπαϊκό και όχι μόνο, χώρο.

Το κείμενο στη συνέχεια, μεταπηδά στο εσωτερικό της Ελλάδας, περιγράφοντας την μεσοπολεμική περίοδο, η οποία αντιμετώπιζε το προσφυγικό ζήτημα, και το πρόβλημα εγκατάστασης των προσφύγων. Παράλληλα δίνονται και δυο γραπτές πηγές, οι οποίες σχετίζονται με το προσφυγικό ζήτημα, και περιγράφουν από την μια τις γνώσεις που μετέφεραν στην ελληνική κοινωνία οι πρόσφυγες, κάνοντας αναφορά σε «βυζαντινή κληρονομιά»¹⁴⁶, επιχειρώντας την απόδειξη της ιστορικής συνέχειας μεταξύ Βυζαντίου και νεοελληνικού κράτους, καθώς και την αλληλεπίδραση των προσφύγων με τους εντόπιους, μετά την εγκατάστασή τους¹⁴⁷. Τέλος το κείμενο και η αναφορά στο εσωτερικό, κλείνει με την επιβολή δικτατορίας από τον Ι. Μεταξά, 1936, σημειώνοντας έμμεσα ότι και η Ελλάδα αποτέλεσε θύμα, της φασιστικής δίνης, που λάμβανε ακραίες διαστάσεις¹⁴⁸. Ως συμπλήρωμα, το βιβλίο παραθέτει τρεις εικονιστικές πηγές, δυο αφίσες και μια φωτογραφία με εθνικιστικό περιεχόμενο. Η πρώτη αφίσα είναι ιταλική και απεικονίζει νεαρό με τύμπανο και την φράση «GioventuFascista», δηλαδή φασιστική νεολαία, η δεύτερη αφίσα είναι γερμανική και απεικονίζει δυο νεαρούς με τύμπανο και σημαία με τη σβάστικα, και την λέξη «Hitlerjugend», δηλαδή Νεολαία του Χίτλερ. Τέλος η φωτογραφία απεικονίζει

¹⁴⁵ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 229.

¹⁴⁶ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 231.

¹⁴⁷ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 233.

¹⁴⁸ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 230.

παρέλαση της Ε.Ο.Ν., που σημαίνει *Εθνική Οργάνωση Νεολαίας* και η οποία ιδρύθηκε από τον Ι. Μεταξά¹⁴⁹. Επίσης δίδεται και χάρτης, στον οποίο αποτυπώνονται τα καθεστώτα των χωρών την περίοδο του Μεσοπολέμου, αποτελώντας αξιοσημείωτη παρατήρηση ότι τα μισά και πλέον, Ευρωπαϊκά κράτη κυβερνούνται από δικτατορικά καθεστώτα¹⁵⁰.

Από κοινού, το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου περιέχει πρόσθετα στοιχεία για το περιεχόμενο με αναφορές στο «Κραχ» στις ΗΠΑ, όπου οδήγησε στην Παγκόσμια Οικονομική κρίση της περιόδου, την βιομηχανική ανάπτυξη της Ελλάδας, η οποία δεν ευδοκίμησε, λόγω των καταστάσεων και του προσφυγικού ζητήματος, που έλαβαν χώρα. Τέλος, εστιάζει, στην ανάπτυξη των προαναφερθέντων φαινομένων, που ουσιαστικά είχαν ως αποτέλεσμα την έναρξη του Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου¹⁵¹. Στο Τετράδιο Εργασιών ξεχωρίζει η δραστηριότητα (τύπου Project), όπου οι μαθητές-τριες, καλούνται να συλλέξουν πληροφορίες για εγκατάσταση προσφύγων στον τόπο διαμονής τους και να αναφερθούν σε ήθη και έθιμα τους. Η άσκηση αυτή, στα πλαίσια της «Τοπικής Ιστορίας», επιζητά από τους μαθητές-τριες να ερευνήσουν πιθανές αλλαγές που επέφεραν οι πρόσφυγες στο τρόπο ζωής των εντόπιων κατοίκων¹⁵².

Αναφορικά με το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, κι εδώ αρχικά περιγράφεται το πλαίσιο της περιόδου, με την αύξηση της βιομηχανικής παραγωγής, η οποία, σε συνδυασμό με την απουσία υγιούς οικονομίας, είχε ως αποτέλεσμα την Παγκόσμια οικονομική κρίση, που άρχισε από τις ΗΠΑ, σημειώνοντας έτσι την αλληλεπίδραση και αλληλεξάρτηση των κρατών¹⁵³. Συνεχίζει με την κοινωνική δυσπραγία και την άνοδο των δικτατορικών καθεστώτων, ως αλυσιδωτή αντίδραση αυτών. Σημειώνει τα καθεστώτα της Ιταλίας και Γερμανίας (φασιστικό και ναζιστικό αντίστοιχα), καθώς οι δυο αυτές δυνάμεις αποτελούν τους ιθύνοντες της έκρυθμης κατάστασης που θα ακολουθήσει. Τέλος μεταπηδά στα εσωτερικά γεγονότα της ελληνικής κοινωνίας, η οποία ως μέρος του ευρύτερου πολιτικό-οικονομικό-κοινωνικού πλαισίου, υπέστη τις αντίστοιχες επιρροές, δηλαδή οικονομική κρίση, κοινωνική αναταραχή και καταλήγοντας σε δικτατορική κυβέρνηση (σ.σ. Ι. Μεταξάς, 1936).

Κάτωθεν του κειμένου παρέχεται γλωσσάριο, όπου επεξηγούνται οι όροι «φασισμός», «ναζισμός», ενώ παράλληλα αυτού, υπάρχει, παρόμοια με το πρώτο

¹⁴⁹ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 228.

¹⁵⁰ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997α). *ο. π.*, σελ. 232.

¹⁵¹ Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997β). *ο. π.*, σελ. 177-178.

¹⁵² Ακτύπης, Δ., κ. ά. (1997γ). *ο. π.*, σελ. 88.

¹⁵³ Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 106.

βιβλίο, εικονιστική πηγή, χάρτης, που αποτυπώνονται τα καθεστώτα των Ευρωπαϊκών χωρών, με την διαφορά ότι σε αυτό το βιβλίο διαχωρίζονται το φασιστικό και ναζιστικό καθεστώς από τα υπόλοιπα δικτατορικά καθεστώτα. Επιπλέον παρέχεται ιστοριογραμμή με χρονολογίες τεσσάρων γεγονότων, από την άνοδο του Μουσολίνι στην εξουσία, 1922, έως την επιβολή δικτατορίας από τον Ι. Μεταξά, 1936¹⁵⁴.

Ακολουθούν επίσης, δυο θεματικές υποενότητες, οι οποίες πραγματεύονται δυο κινήματα στην Ελλάδα, στα πλαίσια της κοινωνικής διάστασης της Ιστορίας, που ακολουθεί το παρόν βιβλίο, και έχουν σχέση με το γυναικείο κίνημα για την παροχή δικαιώματος ψήφου στις γυναίκες, αλλά και για το εργατικό κίνημα, που έλαβε διαστάσεις την περίοδο του Μεσοπολέμου.

Στην πρώτη υποενότητα, παρέχονται δυο εικονιστικές πηγές, που απεικονίζουν απόκομμα ενημερωτικού φυλλαδίου με περιεχόμενο το δικαίωμα ψήφου των γυναικών, ενώ η δεύτερη εξώφυλλο περιοδικού, με γυναικείες φιγούρες που ανάγονται στην αρχαιότητα. Επιπλέον παρέχεται γραπτή πηγή, απόσπασμα από το βιβλίο, *Ο αγώνας της γυναίκας*, με το οποίο επιζητούν την ίδια μεταχείριση με τους άνδρες, ενώ τέλος παρατίθεται φωτογραφία και σύντομο βιογραφικό σημείωμα της Αύρας Θεοδωροπούλου, εκ των ηγετικών προσωπικοτήτων του γυναικείου κινήματος για τα δικαιώματα της γυναίκας¹⁵⁵. Στην δεύτερη υποενότητα δίδονται 3 εικονιστικές πηγές, φωτογραφίες από απεργιακές συγκεντρώσεις σε Πειραιά και Θεσσαλονίκη, καθώς και ένα απόκομμα της εφημερίδας «Ριζοσπάστης», αναφερόμενο στις συνθήκες εργασίας σε εργοστάσιο της Ξάνθης. Τέλος υπάρχει χρονολόγιο με τις εργατικές κινητοποιήσεις στην Ελλάδα του Μεσοπολέμου¹⁵⁶. Από το σύνολο των παρουσών πηγών, διαφαίνεται η μαζικότητα των κινητοποιήσεων της εργατικής τάξης για περισσότερα εργασιακά δικαιώματα, αλλά και η βίαιη καταστολή αυτών από το κράτος.

Τέλος, το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, αρχίζει με τον προκαταβολικό οργανωτή όπου περιγράφεται σύντομα το περιεχόμενο της ενότητας και προϋδεάζει ότι η εστίαση του κειμένου θα γίνει ως προς την ελληνική διάσταση του Μεσοπολέμου. Ακολουθεί εικονιστική πηγή που παρουσιάζει τμήματα του ελληνικού στρατού να εισέρχονται στην Αθήνα, μετά την Μικρασιατική καταστροφή, και μια ιστοριογραμμή

¹⁵⁴Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 106.

¹⁵⁵Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 107.

¹⁵⁶Ρεπούση, Μ., κ. ά. (2006α). *ο. π.*, σελ. 108.

με χρονολογίες τριών γεγονότων της περιόδου, *Μικρασιατική καταστροφή, συνθήκη Λωζάνης, δικτατορία Ι. Μεταξά*¹⁵⁷.

Κατόπιν παρουσιάζεται το κεντρικό κείμενο, του οποίου η μισή έκταση αναφέρεται στην υποδοχή των προσφύγων και τα προβλήματα που ακολούθησαν. Η προσκόλληση στο προσφυγικό διαφαίνεται και από τον αριθμό των σχετιζόμενων πηγών, οι οποίες αριθμούν τις έξι, δυο γραπτές και τέσσερις εικονιστικές¹⁵⁸. Κατά διαστήματα, γίνεται μια αναφορά στην πολιτική ζωή της χώρας, δηλαδή την κατάργηση της βασιλείας και τον πρώτο πρωθυπουργό σε αβασίλευτη δημοκρατία, Αλέξανδρο Παπαναστασίου, συνοδευόμενη από εικονιστική πηγή του ίδιου, ενώ μια ακόμη αναφορά γίνεται στην οικονομική ύφεση της Ελλάδας που ακολούθησε την παγκόσμια κατάσταση. Τέλος το κείμενο αναφέρεται στην πολιτική αστάθεια στην Ευρώπη και κυρίως στην Ελλάδα. Ονομαστικά σημειώνει την κατάσταση σε Ιταλία και Γερμανία, με την άνοδο του φασιστικού και ναζιστικού κόμματος αντίστοιχα, προμηνύοντας και το παρόν βιβλίο το καταστροφικό γεγονός, που θα ακολουθήσει¹⁵⁹. Η εστίαση στην ελληνική πολιτική σκηνή πραγματοποιείται με την λεπτομερή περιγραφή των κινήσεων του Ι. Μεταξά. Ωστόσο αξίζει να αναφερθεί η φράση «...Ως έμπειρος στρατιωτικός, φρόντισε να προετοιμάσει τη χώρα για τον πόλεμο, που ερχόταν...»¹⁶⁰, καθώς δείχνει μια απόπειρα αιτιολόγησης της έντονης στρατιωτικοποίησης της ελληνικής κοινωνίας, που επιβλήθηκε στην περίοδο κυβέρνησής του. Παρέχεται επίσης και εικονιστική πηγή, που απεικονίζεται ο Ι. Μεταξάς.

Επιπλέον στην ενότητα, στην στήλη «Ματιά στο παρελθόν», γίνεται σύντομη αναφορά στην διεθνή οικονομική κρίση, που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ. Παρέχονται και δυο εικονιστικές πηγές, δείχνοντας την μαζικότητα του κόσμου έξω από το χρηματιστήριο της WallStreet, καθώς και πρωτοσέλιδο βρετανικής εφημερίδας, που αναφέρεται στο γεγονός, παρουσιάζοντας τον παγκόσμιο αντίκτυπο που είχε η κατάρρευση του χρηματιστηρίου της Νέας Υόρκης¹⁶¹.

Ομοίως, το αντίστοιχο Βιβλίο Δασκάλου, επικεντρώνει το ενδιαφέρον κυρίως στο προσφυγικό ζήτημα, αλλά και στα πολιτικά ζητήματα της Ελλάδος, με μηδαμινές αναφορές στον υπόλοιπο κόσμο. Σημειώνει την απαραίτητη κατανόηση, από πλευράς

¹⁵⁷Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 200.

¹⁵⁸Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 202-203.

¹⁵⁹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 201.

¹⁶⁰Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 201.

¹⁶¹Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012α). *ο. π.*, σελ. 202.

μαθητών-τριών, των διαφορών μεταξύ του δικτατορικού καθεστώτος του Μεταξά και αφετέρου της φασιστικής Ιταλίας και ναζιστικής Γερμανίας¹⁶². Τέλος το Βιβλίο Δασκάλου προτείνει δυο γραπτές πηγές, εκ των οποίων η πρώτη αποτελεί απόσπασμα από προεκλογική ομιλία του Βενιζέλου στην Θεσσαλονίκη, ενώ η δεύτερη αναφέρεται στην εκλογική ήττα των Φιλελευθέρων, το 1933, κατευθύνοντας τη διδασκαλία περισσότερο στην ενασχόληση με το εσωτερικό της χώρας, παραβλέποντας τα υπόλοιπα γεγονότα ανά τον κόσμο¹⁶³.

Ανακεφαλαιώνοντας, και τα τρία βιβλία αναφέρονται στην περίοδο του Μεσοπολέμου, το καθένα από την οπτική γωνία των συγγραφέων του. Το βιβλίο Ακτύπη, παρουσιάζει ισόποσα τα γεγονότα τόσο στο εσωτερικό της Ελλάδας, όσο και στα πλαίσια του υπόλοιπου κόσμου, εμμένοντας κυρίως στα πολιτικά και οικονομικά γεγονότα. Το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, επιλέγει την ολόπλευρη εστίαση στο εσωτερικό της Ελλάδας, κάνοντας εκτενή αναφορά στο κοινωνικό θέμα του προσφυγικού ζητήματος, ενώ στη συνέχεια παρουσιάζει τα ελληνικά πολιτικά πράγματα. Ωστόσο το βιβλίο Ρεπούση, ασχολείται ελάχιστα με την ελληνική πολιτική, επιμένει στην ουδέτερη στάση του παρουσιάζοντας το πλαίσιο του Μεσοπολέμου, σε παγκόσμια κλίμακα. Οι θεματικές του βιβλίου, εστιάζουν μεν στα πλαίσια της Ελλάδας, αλλά εισάγοντας τη κοινωνική διάσταση της περιόδου (κοινωνικές αναταραχές, γυναικείο κίνημα, εργατικό κίνημα). Το σημείο σύγκλισης των τριών εγχειριδίων ήταν η αναφορά στα δυο κόμματα που έλαβαν την εξουσία σε Ιταλία και Γερμανία, το φασιστικό και ναζιστικό, τα οποία καταγράφονται ως υπαίτια για τα όσα ακολουθούν με την εκκίνηση του χαρακτηριζόμενου ως καταστροφικού Β΄ Παγκοσμίου Πολέμου.

¹⁶²Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 141.

¹⁶³Κολιόπουλος, Ι., κ. ά. (2012β). *ο. π.*, σελ. 144.

6. Συμπεράσματα

Εν κατακλείδι, κάνοντας την γενική αποτίμηση των τριών σχολικών εγχειριδίων Ιστορίας της Στ' τάξης Δημοτικού, παρατηρείται καταρχήν ότι στο σύνολο τους είναι διαρθρωμένα στο πρότυπο του «νέου βιβλίου», δηλαδή το συνολικό ιστορικό περιεχόμενο είναι χωρισμένο σε αυτοτελείς διδακτικές ενότητες στις οποίες παρατίθενται και οι ανάλογες, με το θέμα, πηγές.

Το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη, συγγράφηκε στα τέλη της δεκαετίας του '80, αναθεωρήθηκε την δεκαετία του 1990 και χρησιμοποιήθηκε έως και την σχολική περίοδο 2005-2006, οπότε και αποσύρθηκε. Επανήλθε, όμως, την περίοδο 2007-2012 μετά την απόσυρση του βιβλίου της ομάδας Ρεπούση. Το βιβλίο λειτουργεί με βάση την παραδοσιακή διδακτική της ιστορίας, όπου το κεντρικό κείμενο παρέχει το σύνολο της γνώσης. Οι πηγές κάθε ενότητας είναι περιορισμένες σε αριθμό, και έχουν επικουρικό ρόλο, καθώς συμπληρωματικά επιβεβαιώνουν τα όσα εξιστορούνται στο κείμενο. Με αυτόν τον τρόπο δεν προάγεται η κριτική σκέψη, αλλά αντιθέτως παρουσιάζεται μονόπλευρα η ιστορία. Ως προς το περιεχόμενο προβάλλει μια εθνοκεντρική οπτική των γεγονότων διαμορφώνοντας την «δέουσα» εθνική συνείδηση των μαθητών –τριών μέσα από την έμφαση στον «εθνικό εαυτό».¹⁶⁴ Επομένως, προχωρεί σε παραβλέψεις που δεν αναδεικνύουν τις αδυναμίες του έθνους, δικαιολογεί τα λάθη, «δαιμονοποιεί» τον «άλλον», κυρίως αν πρόκειται για τους γειτονικούς λαούς, ωστόσο να φαίνεται επιεικές ως προς τους υπόλοιπους Ευρωπαίους, στα πλαίσια της ευρωπαϊκής πορείας της χώρας.¹⁶⁵ Μέσα από την παρούσα έρευνα παρατηρείται η δικαιολόγηση της ελληνικής εισχώρησης στο εσωτερικό της Μ. Ασίας, ώστε να προστατέψει τον ελληνικό πληθυσμό από τους Τούρκους. Οι Τούρκοι ή Οθωμανοί, κατά κύριο λόγο αποτελούν τον μεγάλο εχθρό, ειδικά όταν περιγράφονται οι εχθρότητες τους κατά την *Μικρασιατική Καταστροφή*, ενώ, στη δεύτερη θέση, ακολουθούν οι Βούλγαροι, κυρίως στο ζήτημα της Μακεδονίας. Τέλος γίνεται ειδική

¹⁶⁴ Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008* (β' εκδ., σελ.67). Αθήνα: Αλεξάνδρεια, Χρηστίδης, Π. Χ. (2014). Η συμβολή των εγχειριδίων ιστορίας στις Στ' τάξης του δημοτικού σχολείου, της περιόδου 1974-2013, στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης, στο 7^ο Επιστημονικό συνέδριο Ιστορίας της εκπαίδευσης με διεθνή συμμετοχή. Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία. Ιστορικές-συγκριτικές προσεγγίσεις. Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών. Πάτρα, 28-29, Ιουνίου, 2014. 68-69.

¹⁶⁵ Χρηστίδης, Π. Χ., *Η συμβολή των εγχειριδίων...*, ο. π., σελ. 68-69.

μνεία στους πεσόντες Φιλέλληνες Ευρωπαίους, οι οποίοι συμμετείχαν στον *Ελληνοτουρκικό πόλεμο του 1897*.

Η έντονη εθνοκεντρικότητα του βιβλίου, θα μπορούσε να αναχθεί στην ιδιαίτερη ανάγκη εθνικής συσπείρωσης της περιόδου που χρησιμοποιήθηκε, καθώς ήταν σε έξαρση η διπλωματική διαμάχη μεταξύ Ελλάδος και «ΠΓΔΜ» για την ονομασία της δεύτερης.¹⁶⁶ Η άποψη αυτή είναι ευδιάκριτη, ως επί το πλείστον, στην ενότητα για τον *Μακεδονικό Αγώνα*, η οποία δεν εστιάζει στην περίοδο 1904-1908, αλλά αναφέρεται στα επαναστατικά κινήματα από την περίοδο της Μεγάλης Επανάστασης του '21, σημειώνοντας, έτσι, την ελληνικότητα, και μόνο, της Μακεδονίας, καθώς οι Έλληνες δεν την ξέχασαν ποτέ, αλλά πάντα αγωνίζονταν γι' αυτήν. Το βιβλίο, τέλος, εστιάζει και στην προβολή ιστορικών προσωπικοτήτων, οι οποίες θα λειτουργήσουν ως πρότυπο για τους μαθητές –τριες, με βάση τις «αρχαιοελληνικές διδαχές», επιχειρώντας την επίτευξη της άρρηκτης ιστορικής συνέχειας των Ελλήνων, στους αιώνες. Για παράδειγμα ο Ελ. Βενιζέλος δεσπόζει στην πλειονότητα των γεγονότων της περιόδου 1897-1937. Αρχικά, το γεγονός του *Κινήματος στο Γουδί*, προετοιμάζει την είσοδο του Βενιζέλου στην ελληνική πολιτική σκηνή. Στη συνέχεια στους *Βαλκανικούς Πολέμους*, ο Βενιζέλος, ως πρωθυπουργός, επιτυγχάνει την επέκταση των ελληνικών συνόρων σε Ήπειρο και Μακεδονία, ενώ, τέλος, στον *Α' Παγκόσμιο Πόλεμο*, ο Βενιζέλος πετυχαίνει, σε μεγάλο βαθμό, την υλοποίηση της Μεγάλης Ιδέας. Μια δεύτερη προσωπικότητα είναι ο Π. Μελάς, ο οποίος πρωταγωνιστεί στον *Μακεδονικό Αγώνα* και φαίνεται συνεχώς μέσω των εικονιστικών και γραπτών πηγών και κυρίως εντός του κεντρικού κειμένου. Επιπλέον ο θάνατος του Π. Μελά ώθησε, ουσιαστικά, τους Έλληνες για να πετύχουν την απελευθέρωση της Μακεδονίας.

Το βιβλίο της ομάδας Ακτύπη ήταν σε χρήση έως και τις αρχές του 2000, οπότε και κρίθηκε αναγκαία η ανανέωση των σχολικών εγχειριδίων στο σύνολο τους. Η συγγραφική ομάδα που επιλέχθηκε, στα πλαίσια διαγωνισμού ανάθεσης, ήταν η ομάδα των Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδη Α. και Τσίβα Α.. Το βιβλίο, παρά την πολιτική αλλαγή της χώρας, με τις εκλογές του 2004, εγκρίθηκε και τέθηκε σε χρήση στις τάξεις της Στ' Δημοτικού τον Σεπτέμβριο του 2006.¹⁶⁷

¹⁶⁶ Αθανασιάδης, Χ., ο. π., σελ. 82.

¹⁶⁷ Αθανασιάδης, Χ., ο. π., σελ. 50.

Το βιβλίο, σύμφωνα και με τα νέα διεθνή πρότυπα, επιλέγει την αφήγηση, μέρους των ιστορικών γεγονότων από την σκοπιά του διεθνισμού, αποφεύγοντας τον έντονο εθνοκεντρισμό, το φορτισμένο λεξιλόγιο, που αποσκοπεί στο συναίσθημα των μαθητών-τριών, και κατευθύνεται προς μια αποστασιοποιημένη αφήγηση και ουδέτερη ιστορίας όπου ο μαθητής –τρια δεν θα καλλιεργεί το μίσος ως προς τον «άλλο», αλλά θα στοχεύει στην διεθνή συνεργασία και συνύπαρξη των λαών. Επιπλέον η «γνώση» δεν παρέχεται εξολοκλήρου από το ίδιο το βιβλίο, αλλά με την παράθεση πηγών, ώστε ο/η μαθητής-τρια να μετατρέπεται σε «μικρό ιστορικό» και να ανακαλύπτει την γνώση μέσω των πηγών και την επικουρία του βιβλίου, να καλλιεργεί την εθνική του/της ταυτότητα, χωρίς να επικεντρώνεται μόνον στα πολεμικά γεγονότα των προγόνων του/της, να κατανοεί τα λάθη τους και να επιχειρεί να τα αποφύγει. Το ίδιο το βιβλίο στρέφει την προσοχή του από την στρατιωτική – πολιτική ιστορία στην ίδια την κοινωνία και τους αγώνες που έλαβαν χώρα στα πλαίσια αυτής, αλλά και στην ανθρωπιστική οπτική των ιστορικών γεγονότων.

Για την περίοδο (1897-1937) που αναλύσαμε στην παρούσα εργασία, το συγκεκριμένο βιβλίο – αναφέρεται στην οικονομία πριν τον Α΄ Π.Π. στον ευρωπαϊκό χώρο, η οποία, εν μέρει συνέβαλε στην εκδήλωση του πολέμου, την παγκόσμια οικονομική κρίση, που ξεκίνησε από τις ΗΠΑ το 1929, και η οποία οδήγησε στην μεταβολή της κοινωνίας, με την άνοδο φασιστικών / δικτατορικών καθεστώτων. Επίσης, αναφέρεται σε κοινωνικά γεγονότα, της Ελλάδας, όπως την έξαρση του εργατικού κινήματος, κατά την περίοδο του *Μεσοπολέμου*, αλλά και το ελληνικό γυναικείο κίνημα για τα δικαιώματα της γυναίκας. Επιπλέον περιορίζει την προβολή των βασικών ιστορικών προσωπικοτήτων, στρέφοντας την προσοχή στον απλό άνθρωπο, τον απλό λαό¹⁶⁸, με εξαίρεση ορισμένα πρόσωπα, όπως η Αύρα Θεοδωροπούλου, τα οποία δεν σχετίζονται αποκλειστικά με πολιτικό-στρατιωτικά σκέλη. Γενικώς το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση συγγράφηκε υπό το πρίσμα της «Παιδαγωγικής της Ειρήνης»¹⁶⁹ και τις προτάσεις (άρθρα) της «οδηγίας 1283» του Συμβουλίου της Ευρώπης¹⁷⁰, σύμφωνα με τις οποίες η Ιστορία αποφεύγει πλέον την υπερθεμάτιση ιδιοτελών όψεων των εθνών και επιχειρεί την καλλιέργεια παγκόσμιας κοινωνίας, στα πλαίσια της συνεννόησης και αλληλεξάρτησης των εθνών. Η παραπάνω

¹⁶⁸ Χρηστίδης, Π. Χ., *Η συμβολή των εγχειρίδιων...*, ο. π., σελ. 70-72.

¹⁶⁹ Μπονίδης, Κ.Θ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις* (σελ.21-26). Αθήνα: Μεταίχμιο.

¹⁷⁰ Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. (σελ. 153-158). Αθήνα: Μεταίχμιο.

αντίληψη, φαίνεται και στην παρούσα έρευνα, καθώς στο βιβλίο, τα γεγονότα παρουσιάζονται μέσα από συνοπτικά κείμενα, που αναφέρονται περισσότερο στο παγκόσμιο πλαίσιο, ενώ ορισμένα γεγονότα, όπως ο *Μακεδονικός Αγώνας*, περιορίζονται ως θεματικές υποενότητες γενικότερων ενοτήτων. Στα πλαίσια, λοιπόν, μιας ουδέτερης ιστορίας, για παράδειγμα στην περίπτωση της Μικρασιατικής καταστροφής, το βιβλίο επιλέγει την παρουσίαση μιας μετριοπαθούς οπτικής του γεγονότος, αποφεύγοντας να αναφερθεί άμεσα στην καταστροφή, παρά μόνο μέσω της φράσης περί «συνωστισμού» χιλιάδων Ελλήνων στο λιμάνι της Σμύρνης, οι οποίοι προσπαθούσαν να φύγουν στην Ελλάδα(...). Οι συγγραφείς του βιβλίου, υπό την ιδεολογία της «πολιτικής ορθότητας», οδηγούνται σε εκλεκτικές αποκρύψεις, αποσιωπήσεις και «επιλεκτική μνήμη», με την σύνταξη απλοϊκών προσεγγίσεων ευαίσθητων θεμάτων.¹⁷¹ Παρά τις προσπάθειες, ωστόσο, και από το γεγονός, του υψηλού συγκεντρωτικού εκπαιδευτικού συστήματος της χώρας, το βιβλίο ενέχει αρκετά εθνοκεντρικά στοιχεία, βάσει του αναλυτικού προγράμματος, που ελέγχεται αυστηρά από το Υπουργείο Παιδείας, καθώς διαφορετικά δεν θα ήταν σε θέση να λάβει την έγκριση.

Αυτή, όμως, η οπτική του, και σε συνδυασμό με την ουδέτερη στάση που επιλέγει το βιβλίο, το οδήγησε σε άμεση κατάργηση, καθώς η χρήση του ξεσήκωσε θύελλα αντιδράσεων από πλειάδα τμημάτων της κοινωνίας, οι οποίες έβλεπαν σε αυτό μια επιχείρηση υπονόμευσης έως και καταστροφής του έθνους, για αυτό και το βιβλίο χαρακτηρίστηκε με τον ακραίο όρο «εθνοκτόνο».¹⁷² Η άμεση κατάργηση του, είχε ως αποτέλεσμα την έλλειψη νέου εγχειριδίου προς αντικατάσταση, γεγονός που οδήγησε στην επαναφορά του βιβλίου της ομάδας Ακτύπη, έως ότου συγγραφεί το νέο εγχειρίδιο Ιστορίας, το οποίο και επιλέγει με απευθείας ανάθεση σε αντίθεση με τα υπόλοιπα νέα βιβλία που εισήχθησαν στην Υποχρεωτική Εκπαίδευση από το 2006 και εξής.

Το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, διανεμήθηκε το Σεπτέμβριο του 2012 και χρησιμοποιείται έως και σήμερα. Το βιβλίο συγγράφηκε με σκοπό να «καλύψει» τα

¹⁷¹ Κόκκινος, Γ. (2007). Μεταξύ μελαγχολίας και εξέγερσης. Ενδεικτικές όψεις της παθολογίας της σχολικής ιστοριογραφίας στην Ελλάδα, η στάση της διάνοησης και η συλλογική ψύχωση για το εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού. Στο Ανδρέου, Α. (επιμ.). *Η διδακτική της Ιστορίας...*, ο. π., σελ. 21-67. Αθήνα: Μεταίχμιο.

¹⁷² Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008* (β' εκδ.). Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

«λάθη» του προηγούμενου (ομάδας Ρεπούση), γι' αυτό και παρατηρείται μια έντονη στροφή στον εθνοκεντρισμό.¹⁷³

Το βιβλίο, στρέφει εκ νέου την προσοχή του στην αφήγηση και περιγραφή, κυρίως στρατιωτικών και πολιτικών γεγονότων, από την σκοπιά του έθνους, περιορίζοντας την αναφορά στα θέματα κοινωνικής και πολιτισμικής ιστορίας, ενώ οποιαδήποτε αναφορά στην ευρύτερη ευρωπαϊκή ή και παγκόσμια ιστορία πραγματοποιείται μέσω σύντομων αποσπασμάτων, και στα πλαίσια της εξιστόρησης γεγονότων που αφορούν την ελληνική ιστορία¹⁷⁴. Επί παραδείγματι, η αναφορά στο γεγονός του Α' Π.Π., όπου περιγράφεται συνοπτικά το ευρωπαϊκό πλαίσιο (πολιτική, οικονομία) και σημειώνονται, κυρίως τα ελληνικά πράγματα (στρατιωτικό και πολιτικό σκέλος). Επίσης κατά την περίοδο του *Μεσοπολέμου* αναφέρονται σχεδόν κατά αποκλειστικότητα τα ελληνικά γεγονότα, εμμένοντας στην περίθαλψη των προσφύγων (προηγήθηκε η Μικρασιατική καταστροφή) και στην πολιτική σκηνή (επιβολή δικτατορίας από τον Ι. Μεταξά), με νύξεις για την παγκόσμια οικονομική κρίση του 1929 και την επικράτηση του φασιστικού και ναζιστικού κόμματος σε Ιταλία και Γερμανία, αντίστοιχα. Συνεχίζοντας, καθώς το βιβλίο επικεντρώνεται στην μονοδιάστατη εθνοκεντρική προβολή των γεγονότων, παραλείπονται οι αναφορές στους «άλλους» λαούς, με μοναδικές εξαιρέσεις όταν περιγράφονται οι «άλλοι» ως «εχθροί», οι οποίοι ως βάρβαροι προβαίνουν σε θηριωδίες (περιγραφή των πράξεων των Τούρκων, στην ενότητα της Μικρασιατικής Καταστροφής), είτε ως «φίλοι» και έχουν ως στόχο να βοηθήσουν τους Έλληνες (αναφορά στην θυσία των Φιλελλήνων Ευρωπαίων, που σκοτώθηκαν, κατά τον «ατυχή» ελληνοτουρκικό πόλεμο, 1897).

Τέλος το βιβλίο αναπτύσσει μια έντονη προσωποκεντρικότητα, με τις συνεχείς αναφορές σε πρόσωπα, συνοδευόμενα από εικονιστικές πηγές (πορτρέτα, προσωπογραφίες), γύρω από τα οποία συσπειρώνεται η εθνική προσήλωση, κάνοντας σαφές στους μαθητές, ότι η ιστορία δημιουργείται από δράσεις μεμονωμένων ατόμων και όχι από συλλογικότητες. Αξίζει να σημειωθεί μια εικονιστική πηγή, η οποία αναφέρεται στο *Κίνημα στο Γουδί* και στην οποία απεικονίζεται πλήθος πολιτών έξω

¹⁷³ Ανδρέου, Π. Α. - Κασβίκης, Κ. (υπό δημοσίευση), *Αναθεωρώντας την «αναθεώρηση» της σχολικής ιστορίας: επιστημολογικές, ιστοριογραφικές και διδακτικές παλινδρομήσεις στο νέο σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας της Στ' Δημοτικού*, στο Συνέδριο του Κέντρου Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (ΚΕΑΣΒΕΠ), του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 17-19, Μαρτίου 2017.

¹⁷⁴ Andreou, A.P. Kasvikis, K. (2015). *A new "old-fashioned" textbook for Greek Primary education: Going backwards after the conflict*. International of Historical Learning, Teaching and Research. IJHLTR, Vol.13.1.,36-48.

από τα βασιλικά ανάκτορα, κατά την ομιλία του βασιλιά Γεωργίου (του οποίου η παρουσία τονίζεται από την συνοδευόμενη λεζάντα), και στην οποία φαίνεται και ο πρόεδρος των συντεχνιών. Εν αντιθέσει με το βιβλίο της ομάδας Ρεπούση, στο οποίο υπάρχει η ίδια εικόνα, σαφώς επεξεργασμένη, αποκρύπτοντας το πρόσωπο του προέδρου των συντεχνιών και σημειώνοντας την λαϊκή κινητοποίηση, χωρίς να αναφερθεί στον βασιλιά.

Ως προς την διάρθρωση του περιεχομένου, το βιβλίο της ομάδας Κολιόπουλου, επιλέγει την παράθεση μεγάλου αριθμού πηγών, στην προκειμένη περίπτωση, όμως, αυτές λειτουργούν ως επιβεβαίωση ή συμπλήρωση της δεδομένης από το κείμενο γνώσης, προβάλλοντας την μοναδική οπτική του εκάστοτε γεγονότος. Από κοινού με τις πηγές, και το κεντρικό κείμενο, το οποίο, χρησιμοποιώντας μια ιδιαίτερος εξουθενωτική περιγραφή, αποστρέφει το ενδιαφέρον του/της μαθητή-τριας να ασχοληθεί με την Ιστορία. Τον παραπάνω ισχυρισμό ενισχύει και το εξεζητημένο λεξιλόγιο των κειμένων, με την χρήση δυσνόητων και αφηρημένων εννοιών και ορολογιών, που δεν ενδείκνυνται για την ηλικιακή ομάδα των μαθητών-τριών της Στ' τάξης του Δημοτικού.¹⁷⁵

Συνολικά προκύπτει ότι τα σχολικά εγχειρίδια της Ιστορίας για την Στ' τάξη του Δημοτικού, για την περίοδο 1897-1937 που εξετάσαμε, επιλέγουν, παρά τις όποιες διαφοροποιήσεις τους, την παρουσίαση ενός έθνους, «ατσαλάκωτου» στην πάροδο του χρόνου, ιδιαίτερα τα βιβλία των ομάδων Ακτύπη και Κολιόπουλο. Ένα έθνος το οποίο δεν λανθάνει, και αν αυτό γίνεται, πάντα υπάρχει κάποια αιτιολόγηση. Εμμένουν σε μεγάλο βαθμό στα στρατιωτικά και πολιτικά γεγονότα, καθώς αυτά είναι που προβάλλουν την ανδρεία και το σθένος των Ελλήνων και αναπτύσσουν σε ορισμένες περιπτώσεις μια έντονα προσωποκεντρική αντίληψη για το ιστορικό παρελθόν. Ακόμα σε κάποιες περιπτώσεις, επιχειρούν την ιστορική συνέχεια του έθνους από την αρχαιότητα ως και σήμερα. Και εάν αυτό δεν επιτυγχάνεται με τον οποιοδήποτε τρόπο, τότε το βιβλίο κατακρίνεται και αποσύρεται, οδηγώντας το στην λήθη.

¹⁷⁵ Andreou, A.P. Kasvikis, K. (2015). *A new "old-fashioned" textbook for Greek Primary education: Going backwards after the conflict*. International of Historical Learning, Teaching and Research. IJHLTR, Vol.13.1.,36-48.

Βιβλιογραφία

- Αθανασιάδης, Χ. (2015). *Τα αποσυρθέντα βιβλία. Έθνος και σχολική Ιστορία στην Ελλάδα, 1858-2008 (β' εκδ.)*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.
- Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α., Καΐλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαγρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ., Κυρκίνη, Α., Σταμοπούλου, Μ. (1997α). *Στα νεότερα χρόνια. Ιστορία Στ' Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α., Καΐλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαγρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ., Κυρκίνη, Α., Σταμοπούλου, Μ. (1997β). *Στα νεότερα χρόνια. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Βιβλίο Δασκάλου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Ακτύπης, Δ., Βελαλίδης, Α., Καΐλα, Μ., Κατσουλάκος, Θ., Παπαγρηγορίου, Γ., Χωρεάνθης, Κ., Κυρκίνη, Α., Σταμοπούλου, Μ. (1997γ). *Στα νεότερα χρόνια. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Τετράδιο Εργασιών*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.
- Andreou, A.P. Kasvikis, K. (2015). *A new "old-fashioned" textbook for Greek Primary education: Going backwards after the conflict*. International of Historical Learning, Teaching and Research. IJHLTR, Vol.13.1.,36-48.
- Ανδρέου, Π. Α. - Κασβίκης, Κ. (υπό δημοσίευση), *Αναθεωρώντας την «αναθεώρηση» της σχολικής ιστορίας: επιστημολογικές, ιστοριογραφικές και διδακτικές παλινδρομήσεις στο νέο σχολικό εγχειρίδιο ιστορίας της Στ' Δημοτικού, στο Συνέδριο του Κέντρου Έρευνας και Αξιολόγησης Σχολικών Βιβλίων και Εκπαιδευτικών Προγραμμάτων (ΚΕΑΣΒΕΠ), του Τομέα Παιδαγωγικής της Φιλοσοφικής Σχολής του Α.Π.Θ., Θεσσαλονίκη, 17-19, Μαρτίου 2017.*
- Euroclio. European Association of History Educators. (χ.χ). Who we are. Ambassadors. Ημερομηνία ανάκτησης 21 Απριλίου 2018, από <https://euroclio.eu/who-we-are/ambassadors>
- Καψάλης, Α.Γ., Χαραλάμπους, Δ.Φ. (2007). *Σχολικά εγχειρίδια. Θεσμική εξέλιξη και σύγχρονη προβληματική (αναθεωρημένη εκδ.)*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκινος, Γ. (2007). Μεταξύ μελαγχολίας και εξέγερσης. Ενδεικτικές όψεις της παθολογίας της σχολικής ιστοριογραφίας στην Ελλάδα, η στάση της διανοήσης και η συλλογική ψύχωση για το εγχειρίδιο της Στ' Δημοτικού. Στο Ανδρέου, Α. (επιμ.). *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια (σελ. 21-67)*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ. (2012α). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Ιστορία Στ' Δημοτικού*. Αθήνα: Διόφαντος.

Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ. (2012β). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Βιβλίο Δασκάλου*. Αθήνα: Διόφαντος.

Κολιόπουλος, Ι., Μιχαηλίδης, Ι., Καλλιανιώτης, Α. & Μηνάογλου, Χ. (2012γ). *Ιστορία του νεότερου και σύγχρονου κόσμου. Ιστορία Στ' Δημοτικού. Τετράδιο Εργασιών*. Αθήνα: Διόφαντος.

Κουλλαπής, Α. (1997-1998). *Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας*. Στο Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης. Διδακτικές προσεγγίσεις στο μάθημα της Ιστορίας*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Κουλλαπής, Α. (1998, Ιούλιος – 1999, Μάρτιος). *Ιδεολογικοί προσανατολισμοί της ελληνοκυπριακής εκπαίδευσης με έμφαση στο μάθημα της Ιστορίας*. Σύγχρονα Θέματα, 287, 68-70. Στο Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης (198)*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Κουλούρη, Χ. (επιμ.). (2001). *Teaching the History of Southeast Europe*. Center for Democracy and Reconciliation in Southeast Europe, Southeast European Joint History Project – History Education Committee, Θεσσαλονίκη, 15-23. Στο Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης (199)*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Μαυροσκούφης, Δ.Κ. (2007). *Τα σχολικά εγχειρίδια Ιστορίας: Καταστροφική διδακτική ή στρατηγική πρόκλησης ηθικών πανικών*. Στο Α. Ανδρέου (Επιμ.), *Η διδακτική της Ιστορίας στην Ελλάδα και η έρευνα στα σχολικά εγχειρίδια (69-80)*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Μπονίδης, Κ.Θ. (2004). *Το περιεχόμενο του σχολικού βιβλίου ως αντικείμενο έρευνας. Διαχρονική εξέταση της σχετικής έρευνας και μεθοδολογικές προσεγγίσεις*. Αθήνα: Μεταίχιμο.

Ξωχέλλης, Π., Ισμυρλιάδου, Α., Καψάλης, Α., Λουκίδου, Δ., Μπονίδης, Κ., Χατζησαββίδης, Σ. (1998). *Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια των βαλκανικών χωρών. Νέα Παιδεία 87, 59-88*.

Ξωχέλλης, Π., Καψάλης, Α., Ανδρέου, Α., Ισμυρλιάδου, Α., Λουκίδου, Δ., Μπονίδης, Κ., Χατζησαββίδης, Σ. (1999) *Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά εγχειρίδια ιστορίας των βαλκανικών χωρών. Νέα Παιδεία 92*.

Ξωχέλλης, Π., Καψάλης, Α., Ανδρέου, Α., Ισμυρλιάδου, Α., Λουκίδου, Δ., Μπονίδης, Κ., Χατζησαββίδης, Σ. (2000) *Η εικόνα του «άλλου» στα σχολικά βιβλία ιστορίας των βαλκανικών χωρών*. Στο Α. Καψάλης, Κ. Μπονίδης, Α. Σιπητάνου, Α. (επιμ.) *Η εικόνα του «άλλου» / γείτονα στα σχολικά βιβλία των βαλκανικών χωρών (67-99)*. Αθήνα: Τυπωθήτω - Γ. Δαρδανός.

Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδης Α., Τσίβας Α. (2006α). *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Ιστορία της Στ' Δημοτικού*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδης Α., Τσίβας Α. (2006β). *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Ιστορία της Στ' Δημοτικού. Βιβλίο Δασκάλου*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Ρεπούση Μ., Ανδρεάδου Χ., Πουταχίδης Α., Τσίβας Α. (2006γ). *Στα νεότερα και σύγχρονα χρόνια. Ιστορία της Στ' Δημοτικού. Τετράδιο Εργασιών*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Stradling, R. (2001). *Enseigner de l'Europe du 20e siècle*. Στο Κόκκινος, Γ. (2003). *Επιστήμη, Ιδεολογία, Ταυτότητα. Το μάθημα της Ιστορίας στον αστερισμό της υπερεθνικότητας και της παγκοσμιοποίησης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.

Χρηστίδης, Π.Χ. (2014). *Η συμβολή των εγχειρίδιων ιστορίας στις Στ' τάξης του δημοτικού σχολείου, της περιόδου 1974-2013, στη διαμόρφωση εθνικής συνείδησης*. Στο 7^ο Επιστημονικό συνέδριο Ιστορίας της εκπαίδευσης με διεθνή συμμετοχή. *Ποια γνώση έχει την πιο μεγάλη αξία. Ιστορικές-συγκριτικές προσεγγίσεις*. Συνεδριακό & Πολιτιστικό Κέντρο Πανεπιστημίου Πατρών. Πάτρα, 28-29, Ιουνίου, 2014. 68-69.